

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

«BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT» KAFEDRASI

IQTISODIY FANLARNI O`QITISH METODIKASI FANIDAN

MA'RUZALAR MATNI

URGANCH- 2020

1-bo'lim. Fanni o'rganishning umumiy asoslari va o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakllari

1-mavzu.IQTISODIY FANLARNI O`QITISH METODIKASI FANINING PREDMETI VA ILMIIY-AMALIIY ASOSLARI

REJA:

1. Iqtisodiy fanlarni o`qitish metodikasi fanininr predmeti, maqsadi, vazifalari
2. Metodika va didaktika. Didaktik sakkiz burçak. O`quv jarayonini tashkil etish va boshqarishning ilmiy asoslari.
3. Dars o`tish metodlari va unga turli jihatdan yondashish. Metodlarning o`quv-tarbiya jarayonida bajaradigan asosiy funksiyalari.
4. Uzluksiz ta`lim tizimida dars o`tishning xususiyatlari
5. O`qituvchi - o`quv jarayonini tashkil etuvchi subyekt sifa-tida. Iqtisodchi-pedagog shaxsi va unga qo`yiladigan asosiy talablar.

Tayanch so`z va iboralar: Metod. Metodika. Iqtisodiy fanlarni o`qitish metodikasi. Metodologiya. Uzviylik. Uzluksizlik. Yaxlitlik. Akademik litsey. Kasb-hunar kolleji. Kasb. Kasbiy tayyorgarlik.

Bilimdon mutaxassis kadrlarni tayyorlash, inson salohiyatini yuzaga chiqarish esa har jihatdan ustozlarga, ularning bilimdonlik bilan o`qitish jarayonini tashkil qilishi va dars berishiga bog`liq. Shuning uchun ham o`quv jarayonini tashkil etish, talabalarning chuqur bilim olishiga yordam beruvchi o`quv uslublarini qo`llashga alohida e`tibor qaratilmoqda.

Hozirgi davrda o`quv jarayonini tashkil etish o`qituvchidan faqat chuqur bilimgina emas, balki pedagogik mahoratga ega bo`lishlarini, dars berishning turli metodlarini bilishni hamda o`z ustida tinmay ishlashni talab qiladi.

Har bir insonning hayoti asosini iqtisodiy faoliyat tashkil etar ekan, tabiiyki har bir odamdan iqtisodiy fikrlashni o`rganish talab etiladi. Bozor iqtisodiyotiga o`tish bilan bu talab yanada kuchaydi. Farzandlarimizning yoshlikdan iqtisodiy fikrlay bilishi uchun, mamlakatimizda o`rta maktabdan boshlab iqtisodiy bilim asoslarini o`rganishga kirishildi.

Oliy o`quv yurtining, ayniqsa, iqtisodiy yo`nalishdagi o`quv yurtining talabalari esa iqtisodiy fikrlashnigina emas, keng doiradagi iqtisodiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish, iqtisodiy rivojlanish tendensiyalariga baho berish, bu o`zgarishlar kelajakda qanday natijaga olib kelishi mumkinligini his qila bilishi, ko`z o`ngiga keltira bilishni o`rganishi zarur. Buning uchun esa iqtisodiy fanlarni chuqur bilish talab qilinadi. Murakkab xo`jalik dunyosini aks ettiruvchi bu fanlarni o`rganish uchun to`g`ri metod tanlash muhim ahamiyatga ega. Dars o`tishda to`g`ri metod tanlanmasa, nazariy jihatdan o`qituvchining bilimi yuqori bo`lishidan qat`i nazar, kutilgan natijani bermaydi. O`qituvchining bilimi pedagogik mahorat bilan qo`shilgandagina o`quv jarayonini samarali tashkil etish mumkin. Buning uchun

o'quv jarayonini tashkil etishning turli metodlari va ularni qo'llashni bilish kerak. **Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi fani aynan ana shu maqsadga qaratilgan.**

Odatda **metodika (uslubiyat) deganda ilmiy bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan tushuniladi. Bu - nazariy jihatdan qo'yilgan maqsadga yetish, haqiqatni, reallikni, faoliyatni nazariy yoki amaliy bilish, o'rganishning usullari yoki operatsiyalari majmuidir.**

Iqtisodchilar tayyorlashdagi mutaxassislik fanlarini o'qitadigan iqtisodchi-pedagoglar tayyorlashda iqtisodiy fanlar yetakchi o'rin tutadi. Shu sababli bu sohadagi kasb ta'limi bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun kasbiy ta'lim metodikasi o'rganiladi. Bu yo'nalishni bitirgan talabalar o'rta maxsus ta'lim tizimida iqtisodiy fanlardan dars berganlari uchun kasbiy ta'lim metodikasi maxsus mutaxassislik fanlari bu – iqtisodiy fanlar bo'lgani tufayli ana shu **iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasini** o'rganish nazarda tutiladi.

Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi fani qisodiy fanlarni o'rganish metodlari va uni dars jarayonida qo'llash yo'llarini o'rgatadi. Dars berish metodikasi (uslubiyati)ning predmeti, bu dars berish (o'qitish) jarayonining o'zidir.

Iqtisodchi-pedagoglar uchun kasb ta'limi metodikasi – bu iqtisodiy fanlardan dars o'tishni o'rganish metodikasi bo'lib, iqtisodiy fanlarni talabalarning chuqur o'rganishlari uchun fanning va mavzuning maqsadidan kelib chiqqan holda qanday vosita va metodlarni tanlash va dars jarayonida qo'llash yo'llarini o'rganish, bo'lg'usi iqtisodchi-pedagoglar ongiga yetkazishni ko'zda tutadi.

Metodika va metodologiya

Metodika pedagogikaning tarkibiy qismi (pedagogika yunoncha paidagogike¹) bo'lib, insonni shakllantirishda muayyan maqsad sari qaratilgan sistematik faoliyat to'g'risidagi hamda ta'lim-tarbiya berishning mazmuni, shakli va metodlari (uslublari) haqidagi fandir.

Metodologiya esa (yunon. metod va logiya so'zlaridan) faoliyatning tarkibi, mantiqiy tuzilishi, metod va vositalari haqidagi ta'limotdir.

Metodologik bilim, birinchidan, muayyan faoliyat turlarining mazmuni va izchilligini o'z ichiga olgan odat va normalar shaklida, ikkinchidan, amalda bajarilgan faoliyatning ta'siri sifatida yuzaga chiqadi. Hozirgi zamon adabiyotlarida metodologiya deyilganda, avvalo ilmiy bilish metodologiyasi, ya'ni ilmiy bilish faoliyatining shakllari va usullari tushuniladi.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida metodologiyaga quyidagicha tarif berilgan: «Metodlar haqidagi ta'limot fanda metodologiya deyiladi»².

«Metodologiya – tadqiqotning nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim haqidagi ta'limot»³

Dars o'tish o'qituvchidan fanni puxta bilishnigina emas, balki o'z bilimini ustalik bilan talabalar ongiga yetkazishni Ham talab qiladi. Talabalar fanni puxta

¹ Paidagogos - (yunon.–tarbiyachi, O'qituvchi, bola yetaklagan kishi.)

² O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. O'ME Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent, 2003, 613 bet.

³ O'sha kitob 614-bet.

o'zlashtirishlari uchun uni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar katta ahamiyatga ega. Shu sababli iqtisodchi-pedagoglar iqtisodiy fanlarni o'rganish metodlarini puxta egallashlari, ularni mahorat bilan qo'llay bilishlari kerak. **Mazkur fanning maqsadi kasb ta'limi (iqtisodchi-pedagog) yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan talabalarni fanni o'rganishda qo'llaniladigan an'anaviy va interaktiv metodlar bilan tanishtirish va kelajakda o'z faoliyatlarida qo'llash va yangi usullarni yaratishni o'rgatishdir.**

Shunday qilib, metodika o'quv jarayonini tashkil qilish shakllari, metodlari, qonun-qoidalarini o'rganadi. **Metodika, bir tomondan o'rganilayotgan fanda erishilgan yutuqlar, ikkinchi tomondan, pedagogika fanining rivojlanishi bilan boyib boradi, rivojlanadi.**

Metodika va didaktika uzviy bog'liqdir. Metodika deganda bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan tushunilishini ko'rib o'tdik. Bu fan didaktikaning bo'limidir.

Didaktika (yunon-didaklikos - o'qitadigan, o'rgatadigan) - pedagogikaning bilim olish, ta'lim va tarbiya nazariyasiga oid sohasi. U talabalarning bilim olish, o'zlashtirish va ko'nikmalar hosil qilish jarayoniga xos ta'lim prinsiplari, uslublari va o'quv jarayonini tashkil qilishga oid Hamma masalalarni o'rganadi.

Didaktika termini dastlab nemets pedagogi Wolfgang Ratke (Ratixiya) (1571-1635) tomonidan o'qitish san'atini ifodalovchi tushuncha sifatida ishlatilgan. XVII asrda chex pedagogi Ya.A.Komenskiy ham shu fikrni davom ettirib, «hammani barcha narsalarga o'qitish, o'rgatish universal san'ati» deya talqin etgan. U «Buyuk didaktika» asarida (1657 yil) didaktikaning asosiy masalalarini ishlab chiqqan. XIX asr boshlarida nemets pedagogi I.F. Gerbart didaktikaga ta'lim olishni tarbiyalovchi yaxlit nazariya tarzida qaragan. Didaktika XIX asr o'rtalaridan boshlab pedagogikaning alohida sohasi sifatida o'rganila boshlandi. O'zbekistonda dastlab jadid maktablarida didaktikaning tamoyillarini ishlab chiqishga harakat qilingan.

Barcha fanlarni o'rganishda didaktik prinsiplar muhim o'rin tutadi.

Didaktik prinsiplar dars mazmuni va darsni tashkil etishga tegishlidir. Didaktik tamoyillarga o'qitish va o'qish jarayonida qoidalar sifatida rioya qilinishi zarur.

Ular bir-biriga bog'lanib ketadi, quyidagi prinsiplar o'qitish va o'qish jarayonini samarali tashkil qilish bo'yicha qoidalar bo'lib, ular uzoq vaqt davomidagi tajribaga asoslangan.

O'qish va o'qitish didaktik xatti-harakatlar bilan bog'liq. Didaktik xatti-harakatlarga o'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rishi, uni o'tkazish va baholash faoliyati kiradi.

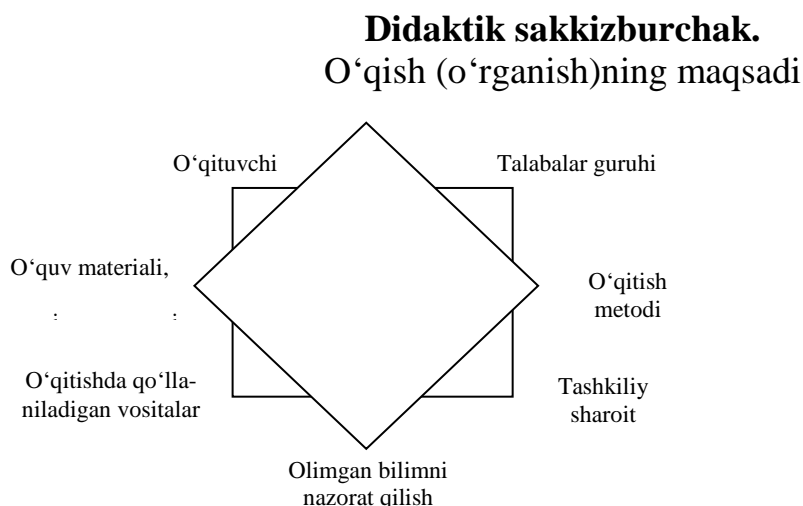
Bu faoliyat quyidagi savollarda o'z ifodasini topadi:

1. Kimlar o'qitiladi?
2. Kimlarni o'qitish kerak?
3. O'qitish orqali qanday maqsadlarga erishish mumkin?
4. Maqsadga erishish uchun nimani, qanday o'qitish kerak?
5. Nazariy va amaliy darslarda qaysi metodlarni qo'llab, dars o'tish kerak?
6. Nazariy va amaliy darslarni qanday sharoitda o'tkazish kerak?

7. O‘qishni qanday tashkil qilish kerak?

8. Ko‘zlangan maqsadga erishishni tekshirish uchun natijalar qanday baholanadi?

Dars berishning shakllari, uslublari turli-tuman. Maqsad, o‘tilayotgan dars har bir talabaning ongiga yetib borsin. Bu yerda hal qiluvchi rolni didaktik sakkizburchak va o‘quv jarayonining mazmuni o‘ynaydi.

Chizmadan ko‘rinib turibdiki, o‘quv jarayonini qanday o‘tishi qo‘yilgan maqsad bilan uni amalga oshirish birligidan iborat.

O‘qituvchi, dars beruvchi sifatida har safar qanday qilib, qaysi usul bilan dars o‘tsam qo‘yilgan maqsadga erishaman deb o‘z oldiga savol qo‘yib, o‘ylab ko‘rsa, dars o‘tishning aynan mavzuga mos keladigan uslubini topishi mumkin.

Bilim olish darajasini tasvirlash uchun AQSH pedagogi Benjamin Blum tomonidan 1956 yil e‘lon qilingan “Taksonomiya seley obucheniya” chast 1. “Kognitivnaya sfera” (Taxonomy of Educational Objectives: Handbook 1: Cognitive Domain) kitobida ta‘lim maqsadlarini qat‘iy belgilangan mezonlarini ishlab chiqqan. Undan o‘tiladigan darsning maqsadini rejalashtirishda, auditoriyada amaliy ish bajarish yoki nazorat ishi uchun savollar, test tayyorlashda foydalanish mumkin. «Taksonomiya» (yunoncha taxis – joylashish, tarkib, tartib va nomos – qonun) murakkab tuzilishga ega reallikni tasniflash va tizimga solish haqidagi nazariya bo‘lib u narsalarning tabiiy bog‘liqligi va xosiyatlariga ko‘ra ierarxik tarzda tavsiflash va tizimlashtirishni anglatadi. XX asrning 60-70 yillaridan ierarxik biri ikkinchisiga bo‘ysinuvchi, uni qamrab oluvchi ob‘ektlar-taksonlar, taksonomik kategoriyalar tizimi haqidagi ta‘limot sifatida ko‘rila boshlandi⁴

B. Blumning fikricha, bilim olish (kognitiv)⁵ darajasi ma‘lum ierarxiya tarzida joylashib, har bir bosqich avvalgisiga qaraganda murakkab hamda avvalgi bosqichlarni ham o‘z ichiga oladi. Ya‘ni bilim har bir yangi pog‘onaga ko‘tarilar ekan, albatta, avvalgi bosqichni ham takrorlash lozim bo‘ladi. Ular quyidagilar:

⁴Blum taksonomiyasidan tashqari Kratvol taksonomiyasidan foydalaniladi. Hozirgi paytda o‘quvchi, talabalarning, ayniqsa kasb ta‘limida xulq-atvorini baholash muhim ahamiyatga ega. Bu jihatdan D. Kratvol taksonomiyasi e‘tirof etilib, jahon pedagogikasida talabalarning faoliyatini effektiv sohasida baholanishini bildiradi Kratvol taksonomiyasi pedagogika va psixologiya fanlarida o‘rganiladi.

⁵ lot. cognito – bilim ma‘nosida.

1. Bilish, olingan bilimni yodda saqlash. Bu eslash qobiliyati yoki darsda o‘tilgan, o‘qiganlarni kerak bo‘lganda eslab, yodga tushirish qobiliyati. Bunda avvalgi darslarda o‘tilgan tushuncha, tendensiya, umumlashtirilgan xulosa kabilarni eslab yodga solish ko‘zda tutiladi. U darsning dastlabki maqsadi.

2. Tushunish. Talabalarning darsda eshitganlari, o‘qiganlari, ko‘rganlari ma’nosini tushunishi. Qonunlar, tendensiyalar, tushunchalar, g‘oyalar ma’nosini tushunib, ularning o‘zgarishi nimaga olib kelishini ko‘z o‘ngiga keltira olish qobiliyati. Lekin tushunish uchun avval olingan bilimni yodda saqlash kerak.

	Baholash	6
	Sintez	5
	Tahlil qilish	4
	Qo‘llash	3
	Tushunish	2
Bilish		1

3. Olingan bilimni qo‘llash. G‘oya, prinsip, konsepsiyalarni yangi vaziyatlarda qo‘llash iqtidori. Bunda eng avvalo bilganlarni yodga tushirib, uni yangi vaziyat bilan taqqoslash, fikrni davom ettirish, real hayotdan misollar bilan bog‘lash kerak.

4. Tahlil qilish. Bu - voqyea-hodisalarni bo‘laklarga bo‘lish, ular o‘rtasida mantiqiy aloqalarni aniqlashni talab etadi. Tahlil qilish (analiz) iqtisodiy voqyelik, jarayonlarni, u yoki bu shaklda induksiya yoki deduksiya uslubini qo‘llashga tayanadi. Tahlil qilish uchun esa olgan bilimni yodga tushirish, muammoga tushunish, uni qo‘llay bilish kerak.

5. Sintez qilish, umumlashtirish. Bilim olish va fikrlashning bu bosqichida alohida tarkibiy qismlar va turli manbalardan olingan axborotni bir butun yagona tizimga keltirish qobiliyati namoyon bo‘ladi. Buning uchun yodga tushirish, masalaga tushunish, uni qo‘llay bilish, tahlil qila bilish zarur.

6. Baholash. Bu - bilishning yuqori bosqichi bo‘lib, talabaning qo‘yilgan masalaga o‘z fikri, nuqtai nazarini bildirish qobiliyatini ifodalaydi. Bunda u yoki bu muammoni yechishning turli yo‘llari shakllanadi. Uning qaysi biri to‘g‘ri, samarali, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi baholanadi. Odatda, baholash mezonlaridan foydalaniladi. Bu mezon o‘qituvchi tomonidan qo‘yilishi yoki uni talabalarning o‘zi belgilashi mumkin. Baho berish uchun, avvalo olgan bilimni yodga tushirish, masalani tushunish, yangi vaziyatda bilganlarini qo‘llay bilish, tahlil qilish, sintez qilishni bilish kerak. Talabaga berilayotgan topshiriq, ana shu bilishning olti bosqichidan qaysi bosqichiga to‘g‘ri kelishini aniqlashda qo‘llaniladigan asosiy da’vatlar quyidagi so‘zlar hisoblanadi.

1. Aniqlang, tasvirlang, sanab chiqing, yodga tushiring, ko‘rsating.

2. Taqqoslang, farqini ko‘rsating, tushuntiring, gapirib bering, misollar bilan izohlang, o‘zgartirib, ifoda qiling.

3. Qo‘llang, tuzing, namoyish qiling, fikrni davom ettiring, chuqurlashtiring, loyihasini tuzing, ishlab chiqing, yeching.

4. Tahlil qiling, kategoriyalarga, bo'laklarga bo'ling, tasvirlang, farqini ko'rsating.

5. Ishlab chiqing, tuzing (yarating), tendensiyani, qonuniyatini aniqlang, umumlashtiring, tavsiya qiling, ta'riflab bering.

6. Tinglang, yeching, baholang, muhokama qiling.

3,

Didaktika va metodikaning maqsadi: ta'lim berish, o'qitish, o'rgatishni amalga oshirishdir. **Didaktika «nimani?» va «nima uchun?» o'qitish kerak degan savollar bilan shug'ullansa, metodika esa u bilan uzviy bog'liq holda «qay tarzda, qanday?» va «nimalar yordamida o'qitish?» lozim masalalari bilan shug'ullanadi.** Didaktikaning an'anaviy «qanday o'qitish kerak?» degan savoli bizni o'qitish metodlari kategoriyasiga olib keladi. Metodlarsiz qo'yilgan maqsadlarga erishib bo'lmaydi. U qo'yilgan maqsad bilan natijani bog'laydi.

«Metod» atamasi yunoncha «methodos - tadqiqot yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot» so'zidan kelib chiqqan bo'lib - tadqiqot yo'li, haqiqatga intilish, bilish, harakat qilish yo'llari, kutilayotgan natijaga erishish usuli ma'nosini anglatadi. Metod deganda voqyelikni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish usullari tushuniladi. Faoliyatning turli jabhalarini o'rganishni qamrab olgani holda ilmiy bilish va uning usullari metodikaning asosiy yo'nalishidir. Unda ta'lim va tarbiya berish usullari asosiy o'rinda turadi. Metod - o'qituvchi bilan o'quvchi-talabalarning ta'lim-tarbiyadan qo'yilgan maqsadga erishishga qaratilgan tartibga solingan, tizimlashtirilgan faoliyatdir.

Metod nihoyatda serqirra bo'lib, juda ko'p komponentlarni jamlaydi. Uning **qirralariga:** ta'lim-tarbiyaning maqsadi; o'qituvchi tanlagan maqsadga yetish usullari; o'qituvchi bilan o'quvchi-talabalarning hamkorlik qilish yo'llari; ta'lim maqsadini aniq o'quv material mazmunida ifodalash; ta'lim-tarbiya jarayonining (qonun, qonuniyatlar, prinsiplar) mantig'i; axborotlar manbasi; o'qituvchining mahorati; ta'lim-tarbiya jarayoni qatnashchilarining faolligi; o'qitish vositalari va usullari tizimi va boshqalarni yozish mumkin. Murakkabligi uchun ham metodni yagona ma'noga ega tarzda ifodalash qiyin. Shu bois metodning mazmun-mohiyatini, sifatlarini soddalashtirilgan variantdagi ta'riflarda berishga to'g'ri keladi.

O'qitish metodlarining serqirraligi, murakkab tuzilishga ega ekanligi unga turli jihatdan yondashuvlarda o'z ifodasini topadi. I. P. Podlasiyning fikricha, metod-jarayonning o'zagi, rejalash-tirilgan maqsadni yakuniy natija bilan bog'lovchi bo'g'in. Uning «Maqsad – mazmun – metodlar – shakllar - o'qitish vositalari» tizimidagi roli hal qiluvchidir⁶. Pedagogik amaliyotda, an'anaga muvofiq, o'quv - tarbiyaviy maqsadlarga erishish uchun qo'llanilayotgan, tartibga solingan faoliyat usuli metod deb tushuniladi. Bunda o'qituvchining o'qitish faoliyati usullari bilan o'quvchining o'qish faoliyatining usullari bir-biriga bog'liqligi ta'kidlanadi.

O'qitish metodi quyidagicha tavsiflanadi: o'qitishning maqsadi, o'zlashtirish usuli, o'quv jarayoni qatnashchilari (o'qituvchi, o'quvchi, talaba)ning o'zaro munosabati.

⁶ Подласый И. П. Педагогика, Учебник, М. Высшее образование: 2009, стр 287

Ta'lim metodlari bir tomondan, ob'ektiv xarakterga ega bo'lib, qaysi pedagog qo'llashidan qat'i nazar, doimiy amal qiladigan mustahkam qonun-qoidalar bilan bog'liq. Ular barcha didaktik qoidalar, qonunlarning talabi hamda maqsadlarning doimiy komponentlari, o'quv faoliyatining mazmuni, shaklini ifodalaydi. Ikkinchi tomondan, sub'ektiv xarakterga ega bo'lib, u pedagog shaxsi, o'quvchi-talabalarning o'ziga xos tomonlari, aniq sharoit bilan belgilanadi,

Pedagog, psixolog mutaxassislarining ta'kidlashlaricha, metodlar o'quv-tarbiya jarayonida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Ta'lim berish.

Metodlar yordamida ta'limning maqsadi amalga oshiriladi. Metodlar o'qituvchi va o'quvchilarning nazariy Hamda amaliy bilimni ta'lim olish borasidagi vazifalarni bajarishga qaratadi.

Kamolotga boshlash funksiyasi:

O'quvchi, talabalarni fikrlash doirasini, bilim olish, aqliy rivojlanish sur'atini tezlashtirishda, qiziquvchanligini oshirishda o'z ifodasini topadi.

Tarbiyalash funksiyasi:

O'quv materialini o'rganish, o'zlashtirish jarayoniga mustaqil qarash, fikrlash, iroda xususiyatlari, axloqiy, ma'naviy qarashlarning shakllanishiga olib keladi.

Bilim olishga da'vat etish, istak, xohish uyg'otish funksiyasi:

Metodlar talabalarni bilim olishga da'vat qiluvchi vosita hisoblanadi. Asosiy, gohida bilishga qiziqtiruvchi, istak, xohish tug'diruvchi yagona stimulyator vazifasini bajaradi.

Nazorat funksiyasi:

Metodlar yordamida o'qituvchi o'quvchi, talabalarning bilimni nazorat qilibgina qolmay, o'quv jarayoni natijalariga ko'ra unga zarur o'zgartirishlar kiritadi.

Metodlarni fanlarni o'rganishdagi qo'llashdagi qamroviga ko'ra uch guruhga bo'lish mumkin: umumiy metodlar, turkum fanlarni o'rganishda qo'llaniladigan va xususiy metodlar

Dars o'tishning umumiy metodlari barcha fanlarni o'rganishda qo'llaniladi. Masalan, savol-javob, suhbat, tarqatma materiallardan foydalanish kabilar.

Ayrim metodlarni esa ma'lum turkum fanlarni o'kitishdagina qo'llash mumkin. Bularga masala yechish, munozara,

Xususiy metodlar faqat ayrim olingan fanni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar yoki usullar bo'lib u o'rganilayotgan fanning xususiyatidan kelib chiqib qo'llaniladi.

Didaktik tadqiqotlar mashg'ulot o'tkazishni dialektik jarayon sifatida o'rganadi. Unga ko'ra:

- O'qitish metodlari tizimi dinamikada, harakatda, ta'lim tizimida yuz berayotgan barcha o'zgarishlarni hisobga olgan holda o'zgaradi, rivojlanadi, deb qaraladi.

- Barcha metodlar bir-biri bilan aloqador. Biri ikkinchisini to'ldiradi, biri ikkinchisiga bog'liq.

- Metodlarni qo'llashning turli-tuman modifikatsiyalari mavjud bo'lib, ular dars o'tish shakllari va vositalari bilan ko'shilib ketadi.

Dastlab, dars berish metodlarini tasniflashga an'anaviy jihatdan yondashilib, o'rganiladigan bilim manbalariga ko'ra guruhlariga ajratilgan. Bunday guruhlanishning ijrosi qadimgi falsafiy va pedagogik qarashlarga borib taqaladi. Bunday manbalar, qadimda uchta: amalda sinash, ya'ni praktika (tajriba), ko'rgazmali, og'zaki (so'z orqali) ifodalangan. Jamiyat taraqqiyoti tufayli keyinchalik unga kitob bilan ishlash qo'shildi. So'nggi 20 yil mobaynida hayotga, shuningdek, ta'limga shiddat bilan yangi metodlar, qog'ozsiz axborot manbai: video-kompyuter tizimi kirib keldi.

Har bir darsni o'qitish jarayonida bir necha metod bir-biriga bog'lanib, qorishib ketadi. O'qituvchi va talabalarning o'zaro muloqoti natijasida ta'lim metodlari bir-biriga singib ketadi. Tadqiqotchi Yu. K. Babanskiyning fikricha, biz u yoki bu metodni qo'llash haqida gapirar ekanmiz, bu shu metodning ma'lum bosqichda yetakchi rol o'ynashini bildiradi, xolos.

Metodlarning funksional jihati butun o'quv jarayonida o'zgarmas emas, ya'ni qotib qolmaydi. U sharoitga, qo'yilgan talabga, intensiv tarzda qo'llanish yoki qo'llanmasligiga ko'ra o'zgarib turadi.

Bir xil metodlar ko'proq ta'lim berish, o'quvchilarni kamol toptirish, tarbiyalashda muhim rol o'ynasa, boshqalari bilim olishga da'vat etish, uchinchilari esa bilimni nazorat qilishda keng imkoniyatlarga ega.

Ayrim metodlar ko'proq o'quvchi, talabalarni bilim doirasini kengaytirish, nazariy bilim olishlarida qo'l kelsa, **boshqalari** ko'proq tajriba to'plash, ko'nikma hosil qilish, o'z bilimni amalda sinab ko'rishda yordam beradi. **Uchinchilari** esa bilimni oshirish uchun mustaqil o'z ustida ishlashga da'vat etadi, **to'rtinchilari** bilim, ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, ayrim **metodlar** bilishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirib, tafakkurni rivojlantirsa, **ikkinchisi**, faollik, o'rganganlarini uzoq esda saqlashga yordam beradi. **Uchinchisi** iroda, o'z fikrini mustaqil aytish, himoya qilishga o'rgatadi. **To'rtinchisi** his-tuyg'u, kechinmalarni boshqarishga yordam, ruhiy ozuqa beradi.

4.

Birinchi Prezidentimiz mamlakatimizda ta'lim tizimidagi islohotlar izchil ravishla amalga oshirilayotganiga urg'u berib: "... umumiy o'rta ta'limdan boshlab o'rta maxsus, kasb-xunar va oliy ta'limgacha bo'lgan bo'g'inlarda, chukur bilim va puxta kasb-hunar tayyorgarligiga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash jarayonini o'z ichiga olgan yaxlit uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirish ishlari izchil davom ettirilganini ta'kidlamokchiman»⁷ - deya, erishilgan natijalarni ko'rsatib o'tdilar.

Taraqqiyotni ta'minlashning dvigateli sifatida hamda barcha masalalarning echimi kadrlarga, ularning bilimi, salohiyati, o'z vaqtida zarur qaror qabul qilishiga bog'liqligi, jamiyat ehtiyojiga muvofiq kadrlar tayyorlash esa resurslarga borib taqalishidan kelib chiqib, respublikamizda ta'lim tizimiga ajratilayotgan mablag'lar yildan yilga ortib bormoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda ijtimoiy qayta ishlash intellektual salohiyat darajasini saqlab qolishga qilinadigan sarf-harakatlar moddiy-ashyoviy ishlab chiqarish sarf-xarajatlaridan sezilarli darajada ko'p, zero yaqin kelajakda xo'jalik, ijtimoiy,

⁷ Каримов И. «2012 йил ватанамиз тараққиётини янги bosқичга кўтарадиган йил бўлади» // Халқ сўзи. 2012 йил 20 январь, №14.

madaniy va boshqa hayotiy muhim sohalarda etakchilik intellektual salohiyati nisbatan rivojlangan mamlakatlargagina tegishli bo'ladi

Tanlash darajasi qancha yuqori bo'lsa, shaxsning etuklik darajasi, tarbiyalanganligi ham shuncha yuqori bo'ladi. Mana shuning uchun ham har bir ta'lim tizimi tarbiyalanganlikning u yoki bu darajasini, shuningdek, uzluksiz ta'limdagi tarbiyaviy va ta'limiy vorislikni ta'minlaydi. Bu jamiyatni rivojlantirishning aniq ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Kasb-hunar kollejlari mutaxassis tayyorlashda ixtisoslashuviga ishchi kuchi tarkibiga bo'lgan bozor talabini hisobga olish alohida ahamiyatga ega.

Akademik litsey o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o'zlashtirish, ularni chuqur tabaqalashtirilgan va-hunarga yo'naltirilgan bilim olishlarini ta'minlaydigan o'rta maxsus o'quv yurti.

Kasb-hunar kolleji

O'quvchilarning bu kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlagan kasblari bo'yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta'minlaydigan o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv yurti.

Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari faoliyatining diqqat qaratilishi zarur bo'lgan muhim jihati ixtisoslik yo'nalishlari bo'yicha ular-da bilim, ko'nikma va malaka hosil qilishdir. Chunki ular nafaqat umumta'lim fanlari balki kasbiy ta'lim fanlarini ham o'rganishadi. Bu o'z navbatida o'rta maxsus ta'lim tizimida o'quv jarayonini tashkil etish va dars o'tishning o'ziga xos xususiyatlarini shakllanishiga olib keladi va dars o'tishda ularni hisobga olish zaruriyatini vujudga keltiradi.

Hozirgi davrda fan-texnika taraqqiyotining o'ta rivojlanishi axborot oqimini keskin ko'payishiga olib keldi. Lekin axborotni qabul qilish, o'zlashtirish, tahlil qilish, baholash, ular asosida xulosa chiqarish uchun vaqt nihoyatda cheklangan. Axborot olinadigan manbalar turli tuman va xilma-xil. Taraqqiyot tufayli ular yanada takomillashib, yangi-yangi turlari vujudga kelmoqda.

Inson tug'ilganidan boshlab, to umrining oxirigacha axborot qabul qiladi va olingan axborotga o'z munosabatini bildiradi. Inson tomonidan qabul qilinadigan axborotlar tayyor yoki yangi shakllantiriladigan bilimlardan iborat bo'ladi.

Birinchi holatda tayyor bilimlar o'zlashtiriladi. Ikkinchi holatda yangi bilimga ega bo'lish uchun intilish tufayli ularni takomillashtirish va boyitib borish jarayoni amalga oshiriladi.

Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari ta'lim ko'proq mavjud bilimlarni o'zlashtirishga qaratilsa, oliy ta'limda esa ko'proq ijodiy izlanuvchanlikka qaratiladi. O'rta maxsus va kasb-hunar ta'limida o'rganiladigan mavjud bilimlarni o'zlashtirish ular uchun yangi bilim hisoblanadi, sababi ularni o'rganish endi boshlanayapti.

Psixologlarning fikricha, **bilimlarni o'zlashtirish, bu yangi qabul etilayotgan axborotni o'quvchi-talaba ongidagi avvalgi mavjud bo'lgan axborotlar tizimiga kiritishdir.** Ularda bilim qanchalik keng bo'lsa, yangi axborotni qabul qilishi shunchalik oson kechadi.

O'qituvchi yana shunga e'tibor berishi kerakki, u yangi fanni o'rganishni yoki

yangi mavzuni o'tishni boshlar ekan, albatta ularga taalluqli, axborotni qayta tiklashi hamda yangi fanni, mavzuni o'zlashtirish uchun asos hosil qilishi zarur. Ayniqsa, shu yoshdagi o'quvchi, talabalarni qiziqtiradigan savol, muammoli vaziyat yaratilishi ularni fanni, mavzuni o'rganishga faolligini kuchaytiradi.

Shuning uchun akademik litsey, kasb-hunar kollejlarida o'qituvchi dars o'tish metodlarini fanni o'rganish, uning asosiy tushunchalarini yodda saqlash zarurligini hisobga olgan holda tanlashi zarur. Asosiy tushunchalarni anglab, puxta o'zlashtirishlari barobarida tafakkurni o'stirishga, rivojlantirishga qaratilgan o'quv metodlarini qo'llashga ahamiyat berish kerak

5..

Dars berishning ob'ektiv hamda sub'ektiv tomonlari mavjud. Uning ob'ektiv tomoniga fanning predmeti, shu fanning xususiyatlari, mavzuning mazmuni kirsa, sub'ektiv tomoniga shu fanni o'qituvchi tomonidan o'zlashtirilishi kiradi. Undan tashqari, metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi, individual metodik tamoyillar, uslublar va uni o'quv-tarbiya jarayonida qo'llash ham shu muammoga kiradi.

O'quv jarayonini tashkil etish va dars berish uslubini tanlaganda mutaxassis tayyorlash bilan birga, yoshlarga yetuklik, axloqan poklik, vatanparvarlik, baynalmilchilik ruhini ham singdirish zarurligini yoddan chiqarmaslik kerak.

O'qituvchining shaxsi, psixologik sifatleri, nazariy va metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi dars berish metodiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bir metodni qo'llash turli o'qituvchilar darsida turlicha natija berishi mumkin.

Dars berish metodlarining samaradorligi haqida fikr yuritilar ekan, o'qituvchining shaxsiy sifatlaridan uning ilmiy-uslubiy tayyorgarligi darajasini ajratib bo'lmaydi.

Dars berish jarayon sifatida ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarning birligidir.

Dars berishning **ob'ektiv tomoniga** o'qituvchiga bog'liq bo'lmagan, o'rganilayotgan fanning mazmuni, dars o'tish tamoyillari kiradi. **Sub'ektiv tomonlariga esa:**

a) o'qituvchining shu fanni qanday egallagani, bilim darajasi;

b) o'qituvchining uslubiy tayyorgarligi, metodikaning qonun-qoidalarini qo'llay bilish mahorati;

v) har bir o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida u yoki bu uslubni qo'llashdagi individual xususiyatlari kiradi.

Dars berishda pedagog sub'ektiv omil sifatida namoyon bo'ladi. Ko'p jihatdan talabalarning o'zlashtirishi o'qituvchining dars o'tishda tanlagan metodlariga bog'liq.

Har bir o'qituvchi o'z qobiliyatini dars berishda namoyon qilib, ma'ruza va nutqida o'ziga xos jihatlarini ko'rsatadi. Ma'lum bir mavzuni yoritishda o'qituvchi o'zi yaxshi bilgan yoki o'zining ilmiy izlanishlari bilan bog'liq bo'lgan, lekin shu mavzuga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan savolga ko'p vaqt ajratib, qolgan savollarni ko'rib chiqish uchun vaqt yetmay qolishi mumkin. Bu - mavzuni bayon qilishda didaktikaning izchillik prinsip-larini buzilishiga olib keladi.

Shuning uchun dars o'tishdagi muhim vazifalardan biri, bu - sub'ektiv omillar, albatta, ob'ektiv omillarga bo'ysinishi, aynan shu fanning mazmunini ochib berishga xizmat qilishi kerak. Bunda, albatta, to'plangan metodik tajriba qo'l

keladi.

Har bir o'qituvchi o'zida **quyidagi psixologik** sifatlarni hosil qilishga va rivojlantirishga harakat qilishi kerak.

1. O'qituvchi auditoriyada o'zini erkin tutishi dars berish imkoniyatiga ishonishi kerak.

2. O'qituvchi **gapirib turib, o'ylashni** bilishi kerak. O'qituvchilik kasbining, mehnatining, mahoratining o'ziga xosligi ham shunda. **Dars berishda fikrlash, o'ylash va gapirish jarayoni qo'shi-lib ketadi.** Avval o'ylab olib, keyin so'zlashga fursat bo'lmaydi.

3. O'qituvchining fikrlashi va shu vaqtning o'zida uni bayon qilishi auditoriyada yuz beradi. Shuning uchun o'qituvchi unga tikilib turgan ko'zlardan qo'rqmasligi zarur. Ularni ta'siridan xoli bo'lishni o'rganishi, bilishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchi auditoriyadagi talabalar bilan o'zaro bog'liqlikni yo'qotmaslikni ham o'zida tarbiyalashi shart.

4. O'qituvchi auditoriyada o'tirgan talabalarning munosabatini, ulardagi o'zgarishini to'g'ri aniqlashi uchun kuzatuvchilik qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Auditoriyani psixologik holatini (sukunat, shovqin va hokazolar) tez ilg'ashi zarur.

O'qituvchi bir psixologik holatdan boshqa holatga oson o'ta olishi kerak. O'qituvchining ishonchli dalillari, ilmiy, asosli mulohazalari, uning fikrlarini talabalarga ta'sirini bir necha marta oshiradi. O'ziga ishonchi esa keng doiradagi bilimi, o'z fikrini ilmiy asoslab bera olish qobiliyatiga ega bo'lishda shakllanadi.

O'qituvchi keltirgan misollarida talabalarga mehnatga, jamiyatga, o'rtoqlariga, jamoaga qanday munosabatda bo'lish zarurligini anglatishi kerak. Talabalarga ta'sir ko'rsatish uchun, albatta, o'qituvchi ular o'rtasida hurmatga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi (oratorlik) voizlik - ma'ruza o'qish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchida talabalarni o'z fikriga mahliyo qilish, o'zini qanday tutishni bilish qobiliyati bo'lsa, u haqiqiy talant sohibidir. Buyuk faylasuf Aristotel har bir so'zni qanday aytishni avval soatlab oynaga qarab, mashq qilgan ekan.

O'qituvchining butun faoliyatida samimiylik, o'ziga ishonch muhim ahamiyatga ega. O'quv-tarbiya faoliyatida qo'llaniladigan metodlar o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi aloqani mustahkamlashga qaratilgan. Bu o'qituvchi bilan talaba o'rtasida ishchan-lik muhitini yaratishda o'z ifodasini topadi. Bunda talabaning fikri o'qituvchi bilan birga kechishi yoki ozgina orqada qolishi yoki ozgina oldinga o'tib ketishi mumkin.

O'qituvchi auditoriyani ko'rishi, his qilishi, u bilan birga ishlashi kerak. Talaba ham, o'z navbatida, o'qituvchi uni ko'rib, nima qilayotganini bilib turishini his qilishi kerak.

O'qituvchi darsni zerikarli bo'lmasligiga harakat qilishi, o'z ma'ruzasiga talaba ko'zi bilan ham qarashi lozim. Ana shunda o'zini kamchiliklari, dars o'tishda qo'llayotgan uslubi to'g'ri yoki to'g'ri emasligini tez ilg'ab oladi. O'z ishiga ijodiy yondashish, undan tashqari talabalar hayotini yaxshi bilish, talabalarni qiziqtiradigan masalalarni yechishga yordam beradi.

Bir so'z bilan aytganda, metodika o'qituvchi uchun chuqur, qiziqarli, tushunarli

tarzda bilim berish asosidir.

*Pedagogik texnologiya deganda «ishlab chiqarish» natijasi-mahsuloti» ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassis tayyorlash uchun o'qitish jarayonini qo'yilgan maqsadga ko'ra izchil ketma-ketlikda turli vosita va metodlarni qo'llash o'quvchi-talaba va o'qituvchi hamkorligini amalga oshirish tufayli samarali va kafolatlangan ta'lim natijasiga erishishni ta'minlovchi pedagogik faoliyat tushuniladi.

*O'qitish metodlarini pedagogik texnologiyaning nerv tomirlari deb atash mumkin, chunki qo'yilgan maqsadni qanday amalga oshirish, qanday natijaga erishish dars o'tish metodlarini tanlash va qay tareda qo'llashga bog'liq.

* Ta'lim tizimiga, o'qitishga qator yondashuvlar mavjud bo'lib, ular darsni o'tkazishda o'qituvchining qanday rol o'ynashi, qo'yilgan maqsad, o'quvchi-talabalarning dars jarayonida faolligini ta'minlash, qo'yilgan maqsadni amalga oshirish metodlari, mustaqil, tahliliy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, erishish mo'ljallangan natija va boshqa jihatlari bilan farqlanadi. Ulardan keng tarqalganlari ko'rgazmali-an'anaviy, texnologik, tadqiqiy-ijodiy yondashuvlar bo'lib, keyingi paytlarda integral va modulli yondashuvlar asosida o'quv jarayonini tashkil etish ham keng qo'llanilmoqda.

* Metodika ilmiy bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan bo'lib, maxsus fanlarni o'qitish metodikasi esa shu fanlarni o'rganish metodlari va ularni dars jarayonida qo'llash yo'llarini o'rganadi.

* Metodika bilan didaktika uzviy bog'liq bo'lib, metodika didaktikaning bo'limi. Didaktika bilim olish, uni o'zlashtirish, ko'nikmalar hosil qilishning prinsiplari, uslublari, o'quv jarayonini tashkil etishga oid barcha masalalarni o'rganadi. Barcha fanlarni o'rganishda didaktik prinsiplar: faollik, nazariya bilan amaliyotning bir-biriga bog'liqligi, ko'rgazmalilik, tushunarlik, namunalardan foydalanish, ilmiylik, bilimlarni qo'llash, natijalarni mustahkamlash kabilar muhim o'rin tutali va ularga o'qitish va o'quv jarayonini tashkil etishning qoidalari sifatida amal qilinishi zarur.

* Dars o'tish jarayonida ta'lim maqsadlarini belgilashga alohida diqqat qaratish zarur. Bunda taniqli AQSHlik pedagog olim B. Blum taksonomiyasidan foydalanish mumkin. Qo'yilgan maqsadga ko'ra o'quv jarayoni tashkil etiladi va o'quvchi-talabalar uchun topshiriqlar ishlab chiqiladi.

* Metod nihoyatda serqirra, murakkab tuzilishga ega bo'lib, dastlab pedagog olimlar tomonidan turli jihatdan yondashgan holda guruhlariga bo'lish tendensiyasi ustun bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda metodlarni u yoki bu xususiyatlariga ko'ra guruhlariga bo'lishdan voz kechish tendensiyasi vujudga keldi. Haqiqatan ham metodlarni guruhga bo'lishdan maqsad ularni o'rganilayotgan fanning, mavzuning o'ziga xos tomonlarini, uni o'rganishdan qo'yilgan maqsadni hisobga olgan holda samarali qo'llash. Shuning uchun metodlarni guruhlariga bo'lish bo'lmaslikdan qat'iy nazar har birini chuqur o'rganib chiqish zarur. Umuman olganda guruhga bo'lish shartli bo'lib, metodlar bir-birini to'ldiradi, biri ikkinchisini taqozo qiladi.

* O'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchi-talabalarga ta'lim berish jarayonida real hayotda sinab ko'rilgan Hamda o'zini oqlagan o'qitish shakllari hamda turli

metodlaridan foydalaniladi.

* O'qitish jarayon sifatida ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarning birligidir. O'quv jarayonini tashkil etish dars berish metodlarini samaraliligini ta'minlashda o'qituvchi asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun ham har bir o'qituvchi unga qo'yilgan talablarga javob berishi, o'z o'stida tinmay izlanishi, metodikani puxta egallagan holda o'rganilayotgan fanning, mavzu-ning xususiyatlariga ko'ra turli metodlarni qo'llay bilish ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur.

Xulosa

* Metodika ilmiy bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan bo'lib, maxsus fanlarni o'qitish metodikasi esa shu fanlarni o'rganish metodlari va ularni dars jarayonida qo'llash yo'llarini o'rganadi.

* Metodika bilan didaktika uzviy bog'liq bo'lib, metodika didaktikaning bo'limi. Didaktika bilim olish, uni o'zlashtirish, ko'nikmalar hosil qilishning prinsiplari, uslublari, o'quv jarayonini tashkil etishga oid barcha masalalarni o'rganadi. Barcha fanlarni o'rganishda didaktik prinsiplar: faollik, nazariya bilan amaliyotning bir-biriga bog'liqligi, ko'rgazmalilik, tushunarlik, namunalardan foydalanish, ilmiylik, bilimlarni qo'llash, natijalarni mustahkamlash kabilar muhim o'rin tutali va ularga o'qitish va o'quv jarayonini tashkil etishning qoidalari sifatida amal qilinishi zarur.

* Dars o'tish jarayonida ta'lim maqsadlarini belgilashga alohida diqqat qaratish zarur. Bunda taniqli AQSHlik pedagog olim B. Blum taksonomiyasidan foydalanish mumkin. Qo'yilgan maqsadga ko'ra o'quv jarayoni tashkil etiladi va o'quvchi-talabalar uchun topshiriqlar ishlab chiqiladi.

* Metod nihoyatda serqirra, murakkab tuzilishga ega bo'lib, dastlab pedagog olimlar tomonidan turli jihatdan yondashgan holda guruhlarga bo'lish tendensiyasi ustun bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda metodlarni u yoki bu xususiyatlariga ko'ra guruhlarga bo'lishdan voz kechish tendensiyasi vujudga keldi. Haqiqatan ham metodlarni guruhga bo'lishdan maqsad ularni o'rganilayotgan fanning, mavzuning o'ziga xos tomonlarini, uni o'rganishdan qo'yilgan maqsadni hisobga olgan holda samarali qo'llash. Shuning uchun metodlarni guruhlarga bo'lish bo'lmaslikdan qat'iy nazar har birini chuqur o'rganib chiqish zarur. Umuman olganda guruhga bo'lish shartli bo'lib, metodlar bir-birini to'ldiradi, biri ikkinchisini taqozo qiladi.

* O'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchi-talabalarga ta'lim berish jarayonida real hayotda sinab ko'rilgan Hamda o'zini oqlagan o'qitish shakllari hamda turli metodlaridan foydalaniladi.

* O'qitish jarayon sifatida ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarning birligidir. O'quv jarayonini tashkil etish dars berish metodlarini samaraliligini ta'minlashda o'qituvchi asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun ham har bir o'qituvchi unga qo'yilgan talablarga javob berishi, o'z o'stida tinmay izlanishi, metodikani puxta egallagan holda o'rganilayotgan fanning, mavzu-ning xususiyatlariga ko'ra turli metodlarni qo'llay bilish ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur.

O'quv jarayonini tashkil etish uzluksiz ta'lim tizimi tarkibiy qismlarida ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni taqozo qiladi. Chunonchi dars o'tishda o'quvchi-talabalarning yoshlari, tayyor bilimni o'zlashtirishi yoki yangi

bilimlarga ega bo'lishga qaratilishi yoki fanda erishilgan yutuqlarni amaliyot bilan bog'lashga qaratilishi, o'qitish va o'rganish metodlarini ustun darajada qo'llanilishi jihatidan farqlanadi.

1. Pedagogik texnologiyani o'rganish ob'ekti sifatida e'tirof etilishi bosqichlari(davrlari)ni ko'rsata olasizmi?
2. Pedagogik texnologiya deganda nimani tushunasiz, unga berilgan qanday ta'riflarni bilasiz?
3. Ta'lim texnologiyasi bilan metodlarining farqi bormi? Metodlar ta'lim texnologiyasida qanday o'rin tutadi?
4. O'qitishning an'anaviy metodlari bilan noan'anaviy metodlarining qanday farqi bor? Ularning afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsata olasizmi?
5. O'qitishga (ta'limga) uch xil yondashuvning qiyosiy xarakteristikasiga ko'ra qanday xulosa chiqarish mumkin?
6. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda turli metodlarni qo'llash zarurligining asosiy sabablari nimada deb o'ylaysiz?
7. Axborot qanday tarzda qabul qilinsa, uni eslab qolish darajasi eng yuqori bo'ladi? Buning sababi nimada deb o'ylaysiz?
8. O'quv jarayonini tashkil qilishda qanday qiyinchiliklar bo'lishi mumkin?
9. Turli metodlarni qo'llab dars o'tishning ijobiy tomonlari ko'pligiga qaramay, nima sababdan hali ham turli interaktiv metodlarni qo'llash talab darajasida emas?
10. An'anaviy dars o'tish metodi bilan talabalarni faolligini oshiruvchi (interaktiv) metodlar qaysi jihatlari bilan farqlanadi?

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA VA DARS O'TISH METODIKASI.

REJA:

1. Pedagogik texnologiya va unga turli jihatdan yondashish
2. Ta'lim tizimiga yondashuvlar va ta'lim texnologiyasida dars o'tish metodlarining tutgan o'rni
3. Iqtisodiy fanlardan dars o'tishda turli metodlarni qo'llash zaruriyati
4. Dars o'tish metodlarini tanlashning asosiy mezonlari.

Tayanch so'z va iboralar: Texnologiya. Pedagogik texnologiya. Pedagogik modul. Introvert tipidagi talaba. Ekstravert tipidagi talabalar. O'qitish «piramida»si. An'anaviy dars o'tish. Interaktiv metodlar. Motivatsiya. Mezon.

1. Pedagogik texnologiya va unga turli jihatdan yondashish

Hozir mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy raqobat - fan, texnika va texnologiya sohasidagi raqobatga aylandi. Demak, raqobat intellektual mohiyat kasb etib, ta'lim sohasidagi raqobatga aylanmoqda desak xato bo'lmaydi.

Bozor iqtisodiyoti, unga doimo noaniqlik yo'ldosh bo'lishi mutaxassis kadrlar tayyorlashga ham yangicha talablar qo'yadi. Undan tashqari bugungi kunda bilimning daromad manbai va ijtimoiy himoya sifatidagi rolining ortishi ham uni aniq pragmatik ma'no kasb etishiga olib keladi. Shuning uchun ham respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilishga alohida diqqat qaratildi.

Mamlakatimizda bir tomondan, qator sabablarga ko'ra ta'lim sohasida yo'qotilgan ilgarigi mavqeini tiklash, ikkinchi tomondan, rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olish uchun ta'lim samaradorligini oshirish, buning uchun esa zarur chora-tadbirlar belgilash zarur edi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishishi bilan ana shu zaruriyatga alohida diqqat qaratila boshlandi. Aynan ana shu zaruriyat tufayli Kadrlar tayyorlash milliy dasturi ishlab chiqildi va uni amalda qo'llash taklifi kiritildi.

Ta'lim jarayonini jahon tajribalari asosida tashkil qilish, o'quvchi-talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishga ahamiyat berila boshlandi. Respublikamizda ham ta'lim jarayonini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga e'tibor berish boshlandi. Pedagogik texnologiya deganda nimani tushunishimiz kerak degan savolga javob berish uchun avvalo texnologiya so'zining ma'nosini bilib olishimiz kerak.

“Texnologiya” – yunoncha techne va logos so'zlaridan olingan bo'lib, mahorat, san'at va so'z, ta'limot ma'nosini anglatadi. Odatda, texnologiya ishlab chiqarishga nisbatan qo'llanilgan. Texnologiya deganda mahsulot ishlab chiqarish uchun xom ashyo, materiallar, yarim fabrikatlarga ishlov berish yoki qayta ishlash yo'llari, usullari tushunilgan. Fan-texnika taraqqiyoti tufayli texnologiya ham takomillashib borgan.

Patent, litsenziyalar sotiladigan va sotib olinadigan bo'lgach, texnologiya

deganda tayyor mahsulot olish uchun xom ashyo, materiallarga ishlov berish usullari, bajaradigan ishlarning ketma-ketligi va qanday tarzda bajarilishi haqidagi hujjat ham tushuniladigan bo'ladi. Masalan, sanoatda ishlab chiqariladigan mahsulot, aytaylik, detalni loyihalaganda qanday materialdan tayyorlanadi, shakli qanday bo'ladi, buning uchun standart belgilari, chizmalar va ulardagi o'lchamlarni aniqlash va boshqa talablar aks ettiriladi. **Loyihada aks ettirilgan xom ashyo va unga ishlov berish operatsiyalari og'ishmay bajarilsa belgilangan standartdagi mahsulot tayyorlanadi, ya'ni mahsulot sifati yuqori darajada kafolatlanadi.**

Taraqqiyot "Texnologiya"ni fan sifatida ham o'rganishni ob'ektiv zarur qilib qo'ydi. U fan sifatida fizik, ximik, mexanik va boshqa qonuniyatlarni aniqlash orqali mahsulot ishlab chiqarishning samarali usullarini o'rganish, yangiliklarni topish va tajribada sinashni o'rganadi.

Ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni baholash mezonlari, dars o'tishda o'qituvchining alohida urg'u beriladigan roli va boshqalarga ko'ra o'qitishga yondashuvni turli guruhlarga bo'lish mumkin.

Bugungi kunda ta'limga yondashuvlar nihoyatda turli - tuman. Ularni atroflicha o'rgangan taniqli olim G. K. Selevko o'zining "Sovremennye obrazovatelnye texnologii" kitobida pedagogik texnologiyalarni turli jihatdan yondashgan holda eng ko'p (12)ta guruhga ajratadi. Ularni turli jihatdan guruhlarga bo'lib, chuqur o'rganish pedagogik texnologiyalar fanida amalga oshiriladi.

Pedagogik texnologiya:

1. Ma'lum nazariy - ilmiy asosga, kontsepsiyaga tayanadi
2. Tizimlilik, o'quv-tarbiya jarayoni va uning tarkibiy qismla-rining o'zaro mantiqiy bo'liqligi;
3. Samaradorligi, ta'lim standartlariga erishishni kafolatlashi, talab qilinadigan vaqt, kuch va vositalarning me'yor darajasida ekanligi bilan farqlanadi.

U an'anaviy ta'lim tizimidan pedagogik texnologiyaning:

- * Boshqalar tomonidan qayta amalga oshirish mumkinligi.
- * Texnologik tizimning asosiy belgisi avvaldan maqsad, kutilgan nati-jaga erishish, sifatni kafolatlashi bilan ajralib turadi.

A_ Pedagogik texnologiya o'quv jarayonining shunday loyihasiki u bir kishi yoki biror ijodiy guruh tomonidan ishlab chiqiladi, undan barcha o'qituv-chilar foydalana oladilar.

_ O'quvchi o'qitilmaydi – uni mustaqil mutolaa qilishga o'rgatiladi.

_ O'quvchiga bilimlar tayyor holda berilmaydi, unga bilimlarni manbaalardan mustaqil o'qib bilishga, fikrlay olish, mustaqil pozitsiyada tura olishga o'rgatiladi.

_ Barcha o'quvchilarni o'z qobiliyatlari ehtiyojlari darajasida albatta o'zlashtirib olishlari kafolatlanadi.

Turli qarashlarni hisobga olgan holda pedagogik texnologiya ta'rifiga yondashsak, "ishlab chiqarish" natijasi "mahsuloti" - **ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassis** tayyorlash uchun ilmiy asoslangan didaktik jarayonni amalga oshirish, ya'ni o'qitish jarayonini qo'yilgan **maqsadga ko'ra izchil ketma-ketlikda, turli metodlarni qo'llash orqali** samarali ta'lim natijasiga erishishning

ishonchliligini ta'minlovchi pedagogik faoliyat deb tushuntirish mumkin.

Pedagogik texnologiyaning maqsadi – ommaviy ta'lim sharoitida ta'lim jarayonining zaruriy samaradorligini ta'minlash va o'quvchi-talabalar tomonidan o'qishning ko'zlangan natijalariga erishish kafolatidan iboratdir.

2. Ta'lim tizimiga yondashuvlar va ta'lim texnologiyasida dars o'tish metodlarining tutgan o'rni

Ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni baholash mezonlari, dars o'tishda o'qituvchining alohida urg'u beriladigan roli va boshqalarga ko'ra o'qitishga yondashuvni turli guruhlariga bo'lish mumkin.

Bugungi kunda ta'limga yondashuvlar nihoyatda turli - tuman. Ularni atroflicha o'rgangan taniqli olim G. K. Selevko o'zining "Sovremennye obrazovatelnye texnologii" kitobida pedagogik texnologiyalarni turli jihatdan yondashgan holda eng ko'p (12) ta guruhga ajratadi. Ularni turli jihatdan guruhlariga bo'lib, chuqur o'rganish pedagogik texnologiyalar fanida amalga oshiriladi.⁸

Biz «Kasbiy ta'lim metodikasi fani nuqtai nazaridan yondashib, o'qitish metodlarini qo'llash jihatidan hozirgi paytda keng foydalanilayotgan yondashuvlar haqida to'xtalib o'tamiz. O'qituvchining tutgan o'rni, qo'yilgan maqsad, o'qitish metodlari va boshqalarga qarab, ta'lim jarayonini tashkil etishni **eng ommaviy yondashuvlarni**: ko'rgazmali - an'anaviy (tushuntiruv-illyustrativ) yondashuv, texnologik yondashuv, tadqiqiy- ijodiy yondashuv hamda modulli yondashuvga diqqat qaratamiz. Ularning bir-biridan qanday farqlanishini quyidagi ularga berilgan qiyosiy tavsifi orqali ko'rish mumkin.

Ko'rgazmali- an'anaviy yondashuvga asoslangan dars o'tishda o'qituvchi bilim beruvchi sifatida tayyor bilimlarni bayon qilish orqali o'quvchi, talabalar ongiga yetkazuvchi pedagogik jihatdan majbur qilishga tayangan, ko'pincha o'quvchi, talabalarning initsiativasi, mustaqillika intilishi bo'g'ilgan bo'lsa, texnologik yondashuvda ta'lim o'quvchi shaxsiga qaratilgan, ta'limga tizimli faoliyat sifatida yondashiladi.

Texnologik yondashuv ta'lim jarayonini o'zaro uzviy bog'lik bosqichlarga ajratish, qo'yilgan maqsadga erishish uchun belgilanadigan amallarni bajarish va malum ketma-ketlikda amalga oshirishni loyihalashtirilgan ish va amallarni bir xil talab asosida bajarishni nazarda tutadi. O'quv materialini ta'lim maqsadiga mos tuziladi.

Ta'lim texnologiyasini o'quv jarayoniga joriy etishning dolzarbligi quyidagi zaruriyatdan kelib chiqadi:

- Qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko'zlangan maqsad - vazifalarni amalga oshirish, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda qatnasha oladigan, ijtimoiy jarayonlarga faol ta'sir eta oladigan, mamlakat taqdiriga javobgar bo'la oladigan, mas'uliyatni his etadigan, mustaqil va erkin fikrlovchi shaxsni shakllantirish;

⁸ Селевко С. Современные образовательные технологии. М.: Народное образование, 1998.

- Jahon talablari darajasida raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash;
- Bozor talablariga tezda moslashish;
- Bozor iqtisodiyotiga noaniqlik doimiy yo'ldosh, qaror qabul qilishning turli variantlari mavjud va risk bilan bog'liq. Har bir kishi vaziyatdan kelib chiqib, mustaqil ravishda eng kam talafot keltiradigan qaror qabul qilishni o'rganishi;
- Axborotlar nihoyatda ko'p va xilma-xil, o'qituvchi qanchalik bilimdon va mahoratli bo'lmasin, ularni barcha zarurlarini dars jarayonida o'quvchi, talabaga yetkazib beraolmaydi. Yagona to'g'ri yo'l ularning o'zini faolligini oshirish, muntazam ravishda o'z ustida mustaqil ishlashlarini ta'minlashga o'rgatishdir.

Ta'lim **texnologiyasini** o'quv jarayoniga joriy etishning dolzarbligi quyidagi zaruriyatdan kelib chiqadi:

- Qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko'zlangan maqsad - vazifalarni amalga oshirish, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda qatnasha oladigan, ijtimoiy jarayonlarga faol ta'sir eta oladigan, mamlakat taqdiriga javobgar bo'la oladigan, mas'uliyatni his etadigan, mustaqil va erkin fikrlovchi shaxsni shakllantirish;

- Jahon talablari darajasida raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash;
- Bozor talablariga tezda moslashish;
- Bozor iqtisodiyotiga noaniqlik doimiy yo'ldosh, qaror qabul qilishning turli variantlari mavjud va risk bilan bog'liq. Har bir kishi vaziyatdan kelib chiqib, mustaqil ravishda eng kam talafot keltiradigan qaror qabul qilishni o'rganishi;
- Axborotlar nihoyatda ko'p va xilma-xil, o'qituvchi qanchalik bilimdon va mahoratli bo'lmasin, ularni barcha zarurlarini dars jarayonida o'quvchi, talabaga yetkazib beraolmaydi. Yagona to'g'ri yo'l ularning o'zini faolligini oshirish, muntazam ravishda o'z ustida mustaqil ishlashlarini ta'minlashga o'rgatishdir.

Ko'p hollarda metodikani ta'lim texnologiyasi, usulni metodlar bilan aralashtirib yuboriladi. Shu bois bu tushunchalarga aniqlik kiritish zarur. Metodika, ilgari bobda aytganimizdek, o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar majmuasi bo'lib, qanday, qay tarzda, nimalar yordamida o'qitishni o'rgatadi.

Ta'lim texnologiyasi esa qo'yilgan maqsadni amalga oshirish va natijasini ma'lum (hech bo'lmaganda minimal, 55 %) darajada kafolatlash uchun ta'lim mazmunini o'quvchi-talabalarga turli metodlar va vositalar orqali yetkazish, o'qitish jarayonini o'zaro bog'liq qismlarini bir butun qilib birlashtirish va ma'lum tartib, tizim asosida izchil, mantiqiy ketma-ketlikda bajarishni ko'zda tutadi. Bu jarayon ishlab chiqarish texnologiyasida bajariladigan operatsiyalar ketma-ketligi loyihada aks etganidek, o'quv jarayoni loyihalasi, ya'ni dars o'tishning texnologik xaritasida ko'rsatiladi.

O'qitish texnologiyasi va metodikaning asosiy farqlari

Ta'lim texnologiyasi o'ziga xos jihatlari bilan metodikadan farqlanib, 1) u eng avvalo dars jarayo nini bir butun holda konstruktiv qurilishini ifodalaydi, ya'ni u darsning texnologik xaritasida aks ettiriladi. Qoyilgan maqsadga ko'ra butun dars jarayonida bosqichma-bosqich bajariladigan ishlar loyihalashti-

riladi.

2) *Ta'lim texnologiyasi o'z ichiga:*

1. *O'quv predmeti, har bir o'rganiladigan mavzu bo'yicha maqsad qo'yish va uni vazifalar orqali ifodalash (ularning ro'yxatini ishlab chiqish);*

2. *Dars o'tish shakllarini aniqlash;*

3. *O'quv maqsadiga erishish yo'llarini - metodlarini tanlash, ishlab chiqish;*

4. *Dars o'tish vositalarini tanlash;*

5. *Qo'yilgan maqsadni topshiriqlarda ifodalash, ya'ni maqsadni amalga oshirish va uni qay darajada bajarilganini nazorat qilish uchun topshiriqlar ishlab chiqish, tayyorlash;*

6. *Nazoratni amalga oshirish va erishilgan natijani baholash:*

a) *Xususiy o'quv maqsad-vazifalarni qayta ko'rib chiqish va tuzatishlar kiritish;*

b) *Nazorat natijalarini tahlil qilish, muvofiq ravishda tuzatishlar kiritish kabilarni oladi.*

Ko'rinib turibdi, metodlar texnologiyaning tarkibiy qismi. Lekin shunga e'tibor qaratish kerakki, o'qitish metodlari, bu - pedagogik texnologiyaning nerv tomirlari, chunki qo'yilgan maqsadni qanday amalga oshirish, qanday natijaga erishish aynan qaysi metodni qay tarzda qo'llash hamda talabalar bilimni nazoratiga bog'liqdir. *Nazorat ham metodga tayanadi.*

3) *Qanday o'qitish kerak? degan savolga ta'lim texnologiyasida salmoqli qo'shimcha bilan qanday qilib ko'zlangan natijaga erishgan holda o'qitish kerak, o'quv jarayonini qanday tashkil etish kerak? degan nuqtai nazardan yondashiladi. Bu savollarga javob metodlarni tanlash muvofiq ravishda topshiriqlar ishlab chiqish orqali topiladi.*

4) *Aniq sharoitdan kelib chiqib, taxminiy emas, kafolatlangan, aniq natijaga erishish mo'ljallangan pedagogik jarayon loyihalashtiriladi va uni amalga oshirishga yo'naltiriladi. Bu ham metodlar yordamida amalga oshiriladi.*

5) *Erishilgan natijani takrorlash mumkinligi bilan farqlanadi, chunki tayyorlangan texnologik xarita asosida ko'zda tutilgan metodlar, topshiriqlardan boshqa o'qituvchilar ham foydalana olish imkoniga ega bo'ladilar.*

6) *O'quvchi-talaba, ya'ni shaxsga yo'naltirilgan texnologiyada ularning o'qishdagi muvaffaqiyati o'z faoliyati evaziga ta'minlanadi, buni ular tezda his qilishadi.*

7) *O'qituvchi eksperiment emas, aniq belgilangan natija uchun harakat qiladi. Qo'yilgan maqsadni yaratilgan sharoit va belgilangan vaqtda amalga oshirishga shubha qoldirmaslikka asoslangan o'qitish modeliga tayanadi. O'qituvchining o'zini ham fikrlash qobiliyatiga va muammolarni yechish ko'nikmalariga, vaziyatni tezda baholay olish, hozirjavob bo'lish ko'nikmalariga ega bo'lishi talab etiladi.*

3. Iqtisodiy fanlardan dars o'tishda turli metodlarni qo'llash zaruriyati

Hozirgi paytda, avval ta'kidlab o'tganimizdek, dars o'tishdan **asosiy maqsad tayyor bilimni o'zlashtirish emas, eng asosiysi, o'quvchi-talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil tanlash va qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirishdir.** Bu maqsadni amalga oshirish esa ko'p

jihatdan dars o‘tish metodlarini tanlashga bog‘liq.

Har qanday fanni o‘rganishda turli metodlar qo‘llanilishi zarur. Buning sababi, **birinchidan**, dars o‘tishda turli uslublarni qo‘llash *uni qiziqarli bo‘lishiga olib keladi, talabalarning diqqati o‘tilayotgan darsni o‘zlashtirishga qaratiladi. Bir xil metodda dars o‘tilaverishi talabalarni zeriktiradi.*

2. Insonda olgan axborotni qayta ishlash qobiliyati ham turlicha. Talabalar bilim olish, olgan axborotlarini yodda saqlash, tushunish va qo‘llashda ham bir-biridan farq qiladilar. Ba’zi talabalar uchun verbal (so‘zda ifodalangan) axborot, masalan, ma’ruza eshitish yoki radio orqali tinglash yetarli. Boshqalari uchun esa vizual (ko‘rish) axboroti muhim. Ular ko‘rgazmali qurollar: jadval, sxema, grafik, diagramma kabilar orqali mavzuning mazmuniga tez tushunishadi. Uchinchi guruh talabalar uchun kinestetik (o‘zi qatnashuvchi) axborot foydali. Ular o‘qitishning aktiv uslublari, modellashtirilgan o‘yinlarda rol o‘ynash orqali axborotni yaxshi o‘zlashtiradilar.

3. Talabalar ko‘p narsalarni bir-birlaridan o‘rganishadi. Shuning uchun talabalarni bir-birlariga ta’sir ko‘rsatish, hamkorlik qilishga asoslangan dars o‘tish metodlari muhim ahamiyatga ega. Masalan, ba’zilar mustaqil, birinchi bo‘lishga intilishi bilan ajralib turadi. Ular alohida o‘qishni ma’qul ko‘radi. Ularga debat, munozara olib borish, konkursarga qatnashish yoqadi. Boshqalar yolg‘izlikdan ko‘ra hamkorlikda o‘qishga moyil. Ular uchun kooperatsiyalashgan o‘qitish uslublarini qo‘llagan ma’qul. Ba’zi talabalar aniq faktlar, ma’lumotlarni tezroq qabul qiladi. Boshqalari nazariy matematik modellarni yoqtiradi. Ba’zi talabalar ko‘rgazmali rasmlar, diagrammalar orqali, boshqalari munozara qilganda, uchinchilari esa amaliyotda o‘zi bajarishda qatnashsa yaxshiroq, puxtaroq o‘rganadi.

Bilimni o‘zlashtirish bilan bir qatorda uni yodda saqlash, undan foydalanish, takrorlab turish muhim ahamiyatga ega. Olingan bilimdan foydalanilmasa, takrorlab turilmasa xotiradan ko‘tariladi.

Demak, talabalar eng avvalo o‘quv materialini o‘zlashtirishi, yodda qolish uchun olinadigan axborotni iloji boricha eshitish va ko‘rish orqaligina emas, balki o‘zi gapirishi, o‘z faoliyatida sinab ko‘rishi orqali yetkazishi katta ahamiyatga ega ekan.

Bunga dars o‘tishda turli tuman metodlarni qo‘llash orqali erishish mumkin.

4. Interaktiv metodlarni qo‘llash va o‘quv jarayonini tashkil etishdagi qiyinchiliklar

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy o‘zgarishlar, islohotlar ta’lim standartlarini o‘zgartirishga, yangi fan, o‘quv kurslarini kiritishnigina emas, balki dars o‘tish metodlarini ham o‘zgartirishni, talabalarni darsga qiziqib, faol qatnashishlarini ta’minlaydigan metodlarni qo‘llash ehtiyojlarini keltirib chiqardi.

Shuning uchun jahon pedagogikasida asosiy e’tibor talabalarda ana shu xislatlarni hosil qilishga qaratildi. Tajriba talabalarda aynan ana shu xislatlar, ko‘nikmalarni hosil qilishda dars berishning interaktiv metodlarini qo‘llash ijobiy

natija berishini ko'rsatdi. Bu uslublar dars o'tishni dialog tarzda amalga oshirishga, ayniqsa, talabalarni darsga faol qatnashishlarini ta'minlashga qaratilgan.

Dars o'tishda qo'llaniladigan metodlarni **shartli** ravishda: **an'anaviy** dars o'tish usublari hamda talabalar faolligini oshiruvchi **interaktiv** metodlarga ajratish mumkin

«Interaktiv» tushunchasi kompyuter lug'atidan olingan bo'lib, kompyuterdan foydalanuvchining axborot almashish jarayonini ekranda ko'rib turib, jarayonga ta'sir etishi, o'z hohishiga ko'ra boshqarishi, uning harakatlariga kompyuterining javob berishi ko'zda tutilgan. Bunga misol qilib kompyuter o'yinlarini ko'rsatish mumkin.

An'anaviy dars o'tishda darsning asosiy maqsadi ko'proq tushuntirishga qaratilgan bo'lib, o'qituvchi - bilim beruvchi, o'quvchi-talaba bilim oluvchi rolini bajaradi. Ularni o'rganilayotgan mavzuni qay darajada o'zlashtirganlarini nazorat qilish jarayonida bildirgan fikrlariga qarab aniqlanadi.

Pedagoglar, pedagog-olimlar dars jarayonida o'quvchi, talabalar o'rtasida hamda ular bilan o'qituvchi orasida yuqori darajada hamkorlik o'rnatilsa, uni interaktiv hisoblashadi.

Odatda bunday hamkorlik u yoki bu muammoni yechish yo'llarini fikrlashib topishda, qabul qilingan qarorni qay darajada qo'llasa bo'lishini muhokama qilishda o'rnatiladi. Shunga alohida e'tibor berish kerakki, muhokama jarayoni uni javoblaridan ham muhimroq. Ta'lim interaktiv metodlarining maqsadi bilim berish emas, balki o'quvchi, talabalarda mustaqil ravishda o'qish, izlanish, savollarga javob topish, qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirishdir.

Dars o'tishning talabalar faolligini oshiruvchi interaktiv metodlari ayrim adabiyotlarda noan'anaviy dars o'tish metodlari deb ham ta'riflanadi. Bu metodlardan avvallari ham foydalanilgan, lekin kamroq e'tibor berilgan. Hozirgi paytda butun dunyoda faol interaktiv metodlarni qo'llashni dars o'tishning samarali metodi sifatida tan olinib, keng qo'llanilmoqda.

Interaktiv metod o'zaro hamkorlikning nihoyatda ko'p usul va turlarini qamrab oladi. Lekin metodik usul qanday bo'lishidan qat'iy nazar, o'quvchi talabalarning tajribalari asosiy ta'lim manbai hisoblanadi. Hamkorlik asosida amalga oshirilayotgan metodlarning asosiy xususiyati shundaki, unda o'quvchi, talaba o'zi uchun nimanidir kashf qiladi.

Interaktiv metodlar «o'qishga va uqishga» o'rgatadi. U o'quvchi-talabalarning nihoyatda katta intellektual potensialidan foydalanish imkonini beradi, ularni o'quv jarayonida faol qatnashishlarini ta'minlaydi. O'quv jarayonida nafaqat hamkorlik, balki musobaqa, bellashuv elementlarini ham qo'llash imkonini beradi.

Interaktiv metodlar talabalarni o'z fikrini ifodalashi uchun keng imkoniyat yaratib beribgina qolmay, o'rtoqlarining fikri, asoslari, dalillarini tinglab, o'z fikridan qaytishi yoki fikrini tamomila o'zgartirishi mumkin. Interaktiv metodlar boshqalarning fikriga hurmat bilan qarashga, uni sabr-toqat bilan eshitishga ham o'rgatadi. Auditoriyada hamkorlik muhitini yaratishning real imkoniyatini yaratadi.

O'qituvchi yaxshi dars berishning tayyor retseptiga emas, balki interaktiv metodlarga asoslangan ta'lim texnologiyasiga ega bo'lishi kerak. U ijodiy hamkorlikda ishlashga va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish uchun tayyor turishga

o'rgatadi.

Ta'limning interaktiv metodlari:

- darsda o'rganilayotgan mavzuga qiziqish uyg'otishni ta'minlaydi;
- o'quv materialini puxta o'zlashtirish imkonini beradi;
- o'quvchi, talabaning tahliliy fikrlashini rivojlantiradi;
- barcha o'quvchi, talabalarni o'quv jarayoniga tortish, faolligini oshirish uchun sharoit yaratadi;
- guruhda ko'ngildagidek ijobiy psixologik iqlim, muhit yaratadi.

Bundan tashqari, o'quv jarayonini tashkil etishdagi qiyinchiliklar va kamchiliklar ham turli metodlarni qo'llab, dars o'tishga to'sqinlik qiladi.

O'qish jarayonini tashkil etishdagi qiyinchiliklar:

- a) butun o'quv jarayonini tashkil qilishga tegishli;
- b) o'quv materialining ma'lum bir qismiga tegishli bo'lishi mumkin.

Kamchiliklar esa:

- 1) umumiy xarakterga ega bo'lgan;
- 2) o'quv jarayonidagi individual to'siqlar;
- 3) guruh tufayli kelib chiqqan qiyinchilik;
- 4) dars jarayonini tashkil qilishdagi qiyinchiliklar tufayli kelib chiqqan to'siqlar.

Darsni tashkil qilish bilan bog'liq qiyinchiliklar - shovqin, dars paytidagi tanaffus, darsni boshqalar tomonidan buzilishi tufayli kelib chiqishi mumkin.

Dars jarayonida qo'llanishi kerak bo'lgan texnik vositalar, darslik, zarur o'quv qurollari yetishmasligi kabilar ham qiyinchiliklar tug'diradi.

O'qituvchining o'z fanini puxta bilmasligi, fanga doir yangiliklardan xabardor emasligi, o'zini biror-bir aybi bor yoki biror narsa yetishmayotganday tutishi ham dars o'tishda qiyinchilik tug'diradi.

Talabalarning darsda o'zini tuta bilmasligi, o'zaro raqobatlashuvi, ham dars o'tkazishga - to'siq bo'lishi mumkin.

Didaktik xarakterdagi kamchiliklar:

- o'qituvchining hukmronlik rolini o'ynashi;
- o'qituvchining o'zini tuta bilmasligi;
- o'qituvchida sabr-toqatning yetishmasligi;
- xushmuomalalik, xushfe'llikning yetishmasligi;
- yordam berishga tayyor turishdagi kamchiligi;
- xayrixoh emasligi, talabalarni ko'r-ko'rona so'zsiz bo'ysunishga majbur qilishi kabilardan iborat.

Dars o'tishda yuz beradigan turli kamchiliklar natijasida talabalarning o'qishdan ko'ngli soviydi. Bu individual, ruhiy va intellektual qobiliyati darajasiga nisbatan o'zlashtirish darajasini tushib ketishida ifodalanadi.

O'quv jarayonida to'sqinliklar yuz berganmi yo'qligini quyidagi mezonlar bo'yicha aniqlash mumkin:

- o'zlashtirish ko'rsatkichining pasayishi;
- darsga qatnashish darajasining pasayishi;
- materialni o'zlashtirish uchun ajratilgan vaqtda ulgurmaslik.

Demak, dars jarayonini tashkil qilishda o'qituvchi iloji boricha ana shu kamchiliklar yuz bermasligining oldini olishga harakat qilishi kerak.

Darsda pedagog interaktiv metodlarni qo'llashi uchun shaxsiy tajriba talab qilinadi. Interaktiv metod va ularni qo'llash haqida ko'plab o'quv, uslubiy adabiyotlarni o'qish mumkin. Lekin ularni qo'llash malakasiga esa bevosita ana shu jarayonda o'zi qatnashibgina ega bo'lishi, ko'nikma hosil qilishi mumkin.

Yuzaki qaraganda, har bir mavzuni xohlagan metodni qo'llab o'tkazaversa bo'ladi, lekin amalda buning iloji yo'q. Bunga qator ob'ektiv va sub'ektiv sabablar, mavjud sharoit salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Psixologiya, pedagogika bo'yicha o'quv va ilmiy adabiyotlarda dars o'tish metodini tanlashga ta'sir qiluvchi juda ko'p omillar ko'rsatiladi. (I bob, 3-§ ga qarang)

O'qitishning har bir metodi o'quv jarayonida ma'lum bir funksiyani bajaradi. Shu jarayonda avval ko'rsatib o'tganimizdek, bir nechta metodlar birgalikda qo'llaniladi. Chunki ularning biri ikkinchisini taqozo qiladi, biri ikkinchisi bilan bog'lanib ketadi. Lekin biz u yoki bu mavzuni o'rganar ekanmiz, ustun darajada rol o'yhaydigan metodni tanlab olishimiz zarur. Bu masalaga bag'ishlangan adabiyotlarda metodlarni tanlab olishga ta'sir omillar, ya'ni metodlarni tanlash mezonlari ko'rsatilgan adabiyotlar talaygina.

«Metodika prepodavaniya ekonomicheskix dissiplin» kitobi mualliflarining fikricha ta'lim metodini tanlash yoki aniqlashning oltita umumiy shart-sharoitlarini ajratib ko'rsatish mumkin.⁹

Bular;

1. O'qitishning qonuniyatlari va tamoyillari;
2. Fanning mazmuni va o'rganish metodi, jumladan, uning predmeti va mavzulari;
3. O'qitishning maqsadi va vazifalari;
4. Talabalarning o'quv imkoniyatlari (yoshi, tayyorgarlik darajasi, guruhning xususiyatlari);
5. Tashqi sharoitlar (geografik, ishlab chiqarish, atrof-muhit);
6. O'qituvchilarning imkoniyatlari.

Rossiyalik olimlarning fikricha metodlarni quyidagi jadvalda ko'rsatilgan omillarning ahamiyatidan kelib chiqib dars o'tishda qo'llanish uchun tanlangani maqsadga muvofiq.¹⁰

O'quv metodlarini tanlashga ta'sir etuvchi omillar

Omillar	jadval	
	Omillar	O'rni
O'qitishning maqsadi va unga erishish zarurligi	0.90	1
O'qitishning motivatsiya darajasi	0.86	2

⁹ N.Xo'jaev, P.Z.Xoshimov, T.T.Djuraev, O.B.Gimranova. Metodika prepodavaniya ekonomicheskix dissiplin. Toshkent 2004, str. 16.

¹⁰ Кукушкин В. С. *Теория и методика обучения / В.С. Кукушкин. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005;* Скибицкий Э. Г., Толстова И. Э., Шефель В. Г. *Методика профессионального обучения.*: Учеб. Пособие, – Новосибирск: НГАУ, 2008, стр. 60.

O'qitishning qonuniyatlari tamoyillarini amalga oshirish	0.84	3
Mavzu mazmuni va qo'yilgan talablar	0.80	4
O'quv axborotlarini murakkabligi va me'yor	0.78	5
O'qitilayotganlarning tayyorgarlik daralasi	0.65	6
O'qitilayotganlarning qiziqishi, faolligi	0.65	7
O'qitilayotganlarning yoshi, ishchanligi	0.62	8
Mashq qilish, sabr-toqat, bardoshlilik va ko'nikmalarni shakllantirish,	0.60	9
Talab etiladigan vaqt	0.55	10
Moddiy-texnik, tashkiliy sharoitlar	0.50	11
Metodni avval qo'llanilganmi yoki yo'qligi	0.40	12
Mashg'ulot tipi va tarkibi	0.38	13
O'quv jarayoni qatnashchilarining o'zaro munosabatlari	0.37	14
Guruhdagi o'qitilayotganlar soni	0.36	15
Pedagogning kompetentlik darajasi	0.35	16

Turli-tuman omillarning dars o'tish metodini tanlashdagi o'rinlarini ierarxik tarzda joylashtiradigan bo'lsak, ko'pchilik psixologlar va pedagog olimlarning fikricha, birinchi o'rinda ta'limning maqsadi turadi. Aynan dars o'tish maqsadida biz nimaga erishishimiz lozimligi ifodalanadi, erishishimiz zarur bo'lgan natija belgilanadi. Ikkinchi o'rinda ta'limning motivatsiya darajasi turadi.

Mavzuni o'rganish uchun merodlarni tanlashning asosiy qoudasi → ta'lim berish maqsadi va o'rganilayotgan fan hamda mavzuning xususiyatiga mos kelishi;

Tanlangan metodga qo'yiladigan asosiy talab → ko'zlangan natijani berishi;

Metodning natijaviyligi mezoni → belgilangan vazifani hal etish uchun uni qo'llashning mosligi va tejamkorligi;

Mavzuni o'rganish uchun metod tanlashda komterdan foydalanish katta imkoniyatlarga ega. Dars o'tish metodini tanlashning asosi algoritmlar bo'lib, o'qituvchi belgilangan mezonlar orqali mavzu, uzviy savolni o'rganish uchun kompyuter yordamida optimal metodlarni tanlaydi. Hozirgi paytda 60dan ortiq metodlarni 35ta shartlar asosida tanlaydigan «Metod» dasturlari bo'lib, ular so'zsiz o'qituvchiga dars o'tish metodini tanlashda katta yordam beradi.

* Hozirgi zamon talabiga ko'ra maqsad tayyor bilimni o'zlashtirish emas, balki asosiysi o'quvchi-talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Shu bilan birga ularda mustaqil tanlash, qaror qabul qilish qo'nikmasini hosil qilish bo'lib, bunday xislatni tarbiyalash ko'p jihatdan dars o'tishda qo'llaniladigan metodlarga bog'liq.

Chunki avvalo insonning xislatlari bir-biridan farqlanadi, olingan axborotni eslab qolish qobiliyatlari ham. Dars o'tish shakllari, ularda qo'llangan turdi-tuman metodlar esa ana shu xislatlarga muvofiq ravishda ko'proq axborot olish, uni tushunish, xotirada saqlash taqqoslash, to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi.

* Metod bu keng qamrovli, serqirra, murakkab tushuncha. Dars o'tish uchun metod tanlash ko'zlangan maqsad, qo'yilgan vazifalarga, ma'lum bir metodning imkoniyatlari va boshqa qator omillarga ko'ra belgilangan mezonlar asosida amalga oshiriladi. O'qituvchi barcha omillarni hisobga olgan holda mavjud

mezonlar yordamida dars o'tish metodini tanlashi lozim.

Xulosa

*Pedagogik texnologiya deganda «ishlab chiqarish» natijasi-mahsuloti» ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassis tayyorlash uchun o'qitish jarayonini qo'yilgan maqsadga ko'ra izchil ketma-ketlikda turli vosita va metodlarni qo'llash o'quvchi-talaba va o'qituvchi hamkorligini amalga oshirish tufayli samarali va kafolatlangan ta'lim natijasiga erishishni ta'minlovchi pedagogik faoliyat tushuniladi.

*O'qitish metodlarini pedagogik texnologiyaning nerv tomirlari deb atash mumkin, chunki qo'yilgan maqsadni qanday amalga oshirish, qanday natijaga erishish dars o'tish metodlarini tanlash va qay tareda qo'llashga bog'liq.

* Ta'lim tizimiga, o'qitishga qator yondashuvlar mavjud bo'lib, ular darsni o'tkazishda o'qituvchining qanday rol o'ynashi, qo'yilgan maqsad, o'quvchi-talabalarning dars jarayonida faolligini ta'minlash, qo'yilgan maqsadni amalga oshirish metodlari, mustaqil, tahliliy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, erishish mo'ljallangan natija va boshqa jihatlari bilan farqlanadi. Ulardan keng tarqalganlari ko'rgazmali-an'anaviy, texnologik, tadqiqiy-ijodiy yondashuvlar bo'lib, keyingi paytlarda integral va modulli yondashuvlar asosida o'quv jarayonini tashkil etish ham keng qo'llanilmoqda.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik texnologiyani o'rganish ob'ekti sifatida e'tirof etilishi bosqichlari(davrlari)ni ko'rsata olasizmi?
2. Pedagogik texnologiya deganda nimani tushunasiz, unga berilgan qanday ta'riflarni bilasiz?
3. Ta'lim texnologiyasi bilan metodlarining farqi bormi? Metodlar ta'lim texnologiyasida qanday o'rin tutadi?
4. O'qitishning an'anaviy metodlari bilan noan'anaviy metodlarining qanday farqi bor? Ularning afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsata olasizmi?
5. O'qitishga (ta'limga) uch xil yondashuvning qiyosiy xarakteristikasiga ko'ra qanday xulosa chiqarish mumkin?
6. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda turli metodlarni qo'llash zarurligining asosiy sabablari nimada deb o'ylaysiz?
7. Axborot qanday tarzda qabul qilinsa, uni eslab qolish darajasi eng yuqori bo'ladi? Buning sababi nimada deb o'ylaysiz?
8. O'quv jarayonini tashkil qilishda qanday qiyinchiliklar bo'lishi mumkin?
9. Turli metodlarni qo'llab dars o'tishning ijobiy tomonlari ko'pligiga qaramay, nima sababdan hali ham turli interaktiv metodlarni qo'llash talab darajasida emas?
11. An'anaviy dars o'tish metodi bilan talabalarni faolligini oshiruvchi (interaktiv) metodlar qaysi jihatlari bilan farqlanadi?
12. Dars o'tishning asosiy metodlarini sanab bering. Ularni qisqacha tafsilotini ayta olasizmi?
13. Dars o'tish metodlarini qanday mezonlarga ko'ra tanlaganimiz ma'qul?

14. Dars o‘tish metodlarini tanlash osonmi?

3-mavzu. IQTISODIY FANLARNI O‘RGANISHDA MA‘RUZA

REJA:

1. Ma‘ruza o‘quv jarayonining asosiy bo‘g‘ini. Ma‘ruzaning funkstiyalari va turlari.
2. Ma‘ruzaga qo‘yiladigan asosiy talablar.
3. O‘qitishning muammoli-izlanish metodlari va ularni qo‘llab ma‘ruza o‘qish.
4. Ta‘limga texnologik yondashuv asosida ma‘ruza oqish

Tayanchso‘zvaiboralar: Ma‘ruza. Kirish ma‘ruzasi. Mavzular bo‘yicha ma‘ruzalar. Yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi ma‘ruza. Tahliliy ma‘ruza. Yakunlovchi ma‘ruza. Ma‘ruzalarga qo‘yiladigan asosiy talabolar. Ma‘ruza va uni bayon qilishning bosqichlari. Muammoli ta‘lim. **Muammoli vaziyat.** Muammoli ma‘ruza

Ma‘ruza o‘quv jarayonining asosiy bo‘g‘ini, dars o‘tishning asosiy shakllaridan biridir. Ma‘ruza bilimni so‘z bilan ifodalash, og‘zaki bayon qilish ko‘zda tutilgan, hajmining kattaligi, mantiqiy qurilishi, umumlashtirishning murakkabligi bilan ajralib turadi. Ma‘ruza (arabcha, leksiya (lot. lectio) - o‘qish) o‘quv material, biror masala, mavzu kabilarning mantiqiy izchil, ma‘lum bir tizimga solingan bayonidir. Ma‘ruzaga ikki nuqna nazardan yondashish mumkin: 1) o‘quv jarayonining tashkiliy shakli sifatida; 2) bilimni so‘z bilan ifodalash, og‘zaki bayon qilish metodi sifatida.

Ma‘ruza boshqa og‘zaki, so‘z orqali ifodalanadigan metodlardan:

a) nisbatan qat‘iy belgilangan tarkibi; b) o‘quv materialini mantiqiy izchilikda bayon qilish; v) tasniflash, tariff berish, obrazli isbotlash; g) beriladigan axborotning serobliligi; g) materialni yoritib berishning tizimliliigi bilan ajralib turadi.

Ma‘ruza o‘qitishning quyidagi qator funksiyalarini bajaradi:

1. Professional ta‘lim berish va dunyoqarashni shakllantirish.
2. Talabalar diqqatini asosiy maqsadga yo‘naltirish. Ma‘ruzada talabalarning diqqat-e‘tibori o‘quv materialining asosiy mazmuni, qonun-qoidalari, ularning nazariy va kelgusidagi amaliyotda, mutaxassislik faoliyatida qanday o‘rin tutishi va ahamiyatiga, uni o‘zlashtirish metodlariga qaratiladi.
3. Idrok, tafakkurni rivojlantiruvchi – tinglovchilarda bilmaganini bilishga qiziqish uyg‘otadi. Mantiqiy fikrlash va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatadi.
4. Bilim berish, o‘rganayotgan fan bo‘yicha axborot olish, olgan axboroti asosida xulosa chiqarish, umumlashtirishga o‘rgatish.
5. Metodologik - ma‘ruza jarayonida tadqiqot metodlari taqqoslanadi, qiyoslanadi, ilmiy izlanish tamoyillari aniqlanadi.
6. Talabalarga tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatish. Ularni axloqiy, ma‘naviy jihatdan barkamol bo‘lishi, mehnatga munosabati, ijtimoiy-psixologik xislatlarini shakllantirish.

Har qanday ma‘ruzaning eng zarur sharti auditoriya bilan muloqotga kirishishdir. Ma‘ruza o‘qish, eng avvalo, unga tayyorlanishdan boshlanadi. Buning

uchun birinchi navbatda, ma'ruza mavzusi bo'yicha adabiyotlar tanlash hamda ular bilan tanishib chiqish kerak.

Ikkinchidan, fan bo'yicha ishlab chiqilgan dasturga ko'ra, ma'ruza rejasi va reja bo'yicha matn tayyorlanishi hamda darsni o'tkazishda qo'llaniladigan metodlarni tanlab chiqish, dars jarayonini texnologik tizim sifatida tarkibi, ketma-ketligini aniqlash lozim.

Ma'ruzada darsni uch bosqichga bo'lish mumkin:

1. Kirish. Avvalgi ma'ruzada nimalar o'rganilgan, uning natijasi nimalar bilan bog'liq, bugungi darsga qanday maqsad qo'yilyapti? Avvalo dars ilgari mavzu bilan bog'lanadi. Keyin yangi mavzu e'lon qilinadi. Ma'ruza rejasi, mustaqil o'qish uchun zarur asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati tavsiya etiladi. Mavzuni o'rganishdagi asosiy termin, tushunchalar, mustaqil ravishda bajariladigan ishlar, topshiriqlar beriladi.

2. Asosiy bosqich. Bu bosqich ma'ruza rejasiga ko'ra tanlangan dars o'tish metodlarini qo'llagan holda o'tkaziladi. Tinglovchilarga mo'ljallangan axborotlar yetkaziladi.

3. Yakuniy bosqich. Ma'ruzaga yakun yasaladi, qisqacha xulosa chiqariladi. Talabalar diqqati uchun mazkur mavzudagi eng asosiy tushuncha, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar, hodisalar ta'kidlanadi. Qo'yilgan maqsadga qay darajada erishildi, bu tahlil qilib, baholanadi. Bugungi ma'ruzada bajarilgan ish kelgusi faoliyatda qanday muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatiladi.

Ma'ruzalarni didaktik vazifasiga qarab: kirish, mavzular bo'yicha, yo'l-yo'riq ko'rsatadigan, tahliliy, yakunlovchi ma'ruzalarga bo'lish mumkin.

2. Ma'ruzaga qo'yiladigan asosiy talablar.

Ma'ruzaga qo'yiladigan asosiy talablarni ikki guruhga ajratish mumkin:

A) Ma'ruza tayyorlash shakliga, boshqacha aytganda ma'ruza matniga qo'yiladigan talablar;

B) Ma'ruza o'qishga qo'yiladigan talablar.

Birinchi guruh, ma'ruza matniga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

1. O'qituvchi ma'ruzaning detallashtirilgan rejasi, boshqacha aytganda texnologik xaritasi tuzishi zarur. U aniq va lo'nda ifodalangan butun ma'ruza mazmunini qamrab oluvchi masalalarni o'z ichiga olishi zarur.

2. Bayon qilinishi ko'zda tutilgan masalalar mantiqiy izchillikda yoritilishi hamda ular qisqacha xulosalar bilan yakunlanishi kerak.

3. Ma'ruza matni kirish, asosiy va yakuniy qism, ya'ni xulosa qismlaridan iborat bo'ladi.

4. Ma'ruzaning mazmuni ochib beriladigan asosiy qismida quyidagi jihatlarga e'tibor berilishi lozim:

a) ma'ruzaning g'oyaviy nazariy jihatlari:

* ma'ruzada O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qabul qilingan qonunlar, normativ hujjatlar hamda atoqli davlat arboblari asarlaridan sitatalar keltirilishi;

* mavzuning asosiy tushunchalarini o'quv dasturiga mos ravishda ochib

berilishi;

* ma'ruza matnining ilmiyligi; O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunlari mavzularda aks ettirilganligi;

* ma'ruza matnida muammoli vaziyatlarni yuzaga keltiruvchi masalalarning berilishi;

* ma'ruza matnlarida milliy mustaqillik, Milliy g'urur, Vatanga muhabbat, xalqqa sadoqat kabi bunyodkorlik g'oyalarini aks etishi;

* nazariyani amaliyot bilan bog'liqligi;

* o'rganilayotgan mavzuning tegishli fandagi hozirgi o'rni belgilanishi; va boshqalar.

b) ma'ruzaning metodik jihatlari:

- ma'ruzaning mantiqiydigi va isbot talab qilmasligi;

- materialni avodli va mazmundor tarzda berilishi;

- o'quvchi-talabalarni idrok qilishlarini faollashtirish usullari;

- tarbiyaviy yo'nalishga ega ekanligi.

Ma'ruzani o'kish va matnini tayyorlash jarayonida qo'llaniladigan barcha an'anaviy va zamonaviy usullar, yo'llar hamda texnik vosita, jumladan multimedia vositalari va ko'rgazmali o'quv qo'rollari bayon qilinayotgan mavzuning asosiy mazmunini ochib berishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Ma'ruzaning yakuniy qismi, xulosasida quyidagilar ko'rsatilishi shart:

* mavzu yuzasidan asosiy xulosalar;

* ma'ruzadagi asosiy tayanch tushunchalar;

* talabalarda bilishga va o'rganishga qiziqish uyg'otuvchi hamda o'zlashtirishoarini nazorat qilish imkonini beruvchi savollar turkumini keltirilishi;

5. Adabiyotlar ro'yxati ma'ruza mazmunini aks ettirishi lozim.

Ikkinchi guruhga ma'ruza o'qiydigan o'qituvchi va uning shaxsiga qo'yiladigan talablar kiradi.

Ma'ruza o'qish jarayon sifatida ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarning birligidir.

Ma'ruza o'qishning ob'ektiv tomoniga o'qituvchiga bog'liq bo'lmagan, o'rganilayotgan fanning mazmuni, dars o'tish tamoyillari kiradi. Sub'ektiv tomonlariga esa:

a) o'qituvchining shu fanni qanday egallagani, bilim darajasi;

b) o'qituvchining uslubiy tayyorgarligi, metodikaning qonun-qoidalarini qo'llay bilish mahorati;

v) har bir o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida u yoki bu uslubni qo'llashdagi individual xususiyatlari kiradi.

Dars berishda pedagog sub'ektiv omil sifatida namoyon bo'ladi. Ko'p jihatdan talabalarning o'zlashtirishi o'qituvchining dars o'tishda tanlagan metodlariga bog'liq.

3.O'qitishning muammoli-izlanish metodlari va ularni qo'llab ma'ruza o'qish.

Bugungi kunda metodlarni samarali qo'llashning muhim mezonlaridan ma'ruzayb monolog tarzida emas, balki diolog talabalarni jalb qilish, mavzuning mazmun-mohiyatiga tushunish, o'z munosabatlarini bildirishlarini ta'minlash orqli

qo'yilgan maqsad, vazifalarni amalga oshirishga, ya'ni qaytar aloqani ta'minlashga diqqan qaratilmoqda.

Buni amalga oshirishni eng ma'qul yo'llaridan biri muammoli vaziyatni vujudga keltirish, muammoni kun tartibiga qo'ya bilishdir. Pedagoglarning fikricha, muammoli o'qitish talabaning muss-taqilligini, fikrlash doirasini kengaytirishga olib keladi. Muammoli o'qitish talabalarni faol bilish jarayoniga undab, tafakkurni ilmiy tadqiqotga yo'naltiradi.

Muammoli vaziyat muayyan pedagogik vositalarda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'ziga xos o'qitish sharoitida yuzaga keladi. Muammoli vaziyatning mohiyati shuki, u talaba tanish bo'lgan ma'lumotlar, bilganlari bilan yangi faktlar, hodisalar o'rtasida hamda muqobil tanlov zaruriyati vujudga kelishi natijasida qaror qabul qilishning qiyinchiligi oqibatida kelib chiqadigan vaziyatdir.

Muammoli vaziyatning vujudga kelishi talabalarning aqlini peshlaydi. Muammoning kelib chiqish sabablarini, yechimini topishga undaydi.

Muammoli savol qo'yib o'qitish talabalarning bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirishiga, bilish faoliyatini jonlashtirishga, ilmiy izlanishga, tadqiqotga chorlaydi. Shuning uchun ham xoh ma'ruza, xoh amaliy mashg'ulot, seminar bo'lsin o'qituvchining muammo qo'yishi, yoki muammoli vaziyat vujudga keltirishi katta ahamiyatga ega.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda muammolar qo'yilishi jihatidan quyidagi darajalarga bo'linadi:

1. Muammoni o'qituvchining o'zi qo'yadi, uni shakllantiradi, talabalarni uni mustaqil ravishda yechimini topishga, yechish yo'lini qidirishga yo'naltiradi.

2. O'qituvchi faqat muammoli vaziyatni vujudga keltiradi, talabalar muammoni mustaqil shakllantiradilar va yechimini izlaydilar.

3. O'qituvchi ma'lum bir muammoni ko'rsatmaydi, balki unga talabalar ro'baro' qiladi, ularni mustaqil faoliyatga yo'naltiradi. Talabalarning o'zi mustaqil ravishda muammoni anglaydilar, uni shakllantiradilar va yechimini topishga harakat qiladilar.

O'qituvchi o'tilayotgan darsning shakli, o'tilayotgan fan, mavzu va uning xususiyatlariga ko'ra qanday muammo qo'yishni, muammoli vaziyat vujudga keltirishni o'zi hal qiladi. Mazkur metodning o'ziga xos jihati talabalar oldiga muammo qo'yilishidir. Muammoli ma'ruza muammo qo'yish orqal boshlanadi. Bu muammo esa o'quv materialini bayon etish jarayonida ma'ruzachi tomonidan izchil va mantiqiy holda yechib beriladi yoki uni hal etish yo'llari ko'rsatiladi.

Muammo o'quv materialining aniq mazmuni bilan bog'liq bo'ladi. Ta'lim jarayonida maqsadga erishish uchun muammoli o'qitishga qator talabalar qo'yiladi:

* muammoli o'qitish ta'lim oluvchilar ehtiyojlarini qondirish va faolligini oshirishga yo'naltirilishi;

* taqdim etilgan muammoning ta'lim oluvchilar uchun aniq va tushunarli bo'lishi. Bular:

* qo'yilgan muammoning muhimligi;

* muammo iloji boricha real hayotdan olinishi;

* ta'lim oluvchilar uchun muammo ma'lum ahamiyatga ega bo'lishi;

* ta'lim oluvchilarning hamkorlikda faol ishlashi;

- * muammoga aloqador axborotlar bazasini yaratish;
- * muammoning boshqalar uchun ham ahamiyatli ekanini ko'rsatishi lozim.

Muammoli o'qitishning maqsadlari:

- o Ta'lim oluvchilarning mazmunli va izchil bilim olishini ta'minlash;
- o Muammo yechimlarini topish va uning boshqa yechimlari bo'yicha ham istiqbolli hal etish yo'llarini ishlab chiqish;
- o Ta'lim oluvchilarni kichik guruhlariga bo'linib, muammoli vaziyatlardan chiqib ketishga o'rgatish;
- o O'quvchi, talabalarda shaxsiy mas'uliyat tuyg'usini uyg'otish va mustahkamlash.

Muammoli o'qitishning to'rt bosqichdan iborat mantiqiy sxemasi quyidagicha.

1. Muammoning qo'yilishi.
2. Uni yechish yo'llarini aniqlash.
3. Muammoni yechishning eng ma'qul yo'lini aniqlash.
4. Muammoni yechish.

Talaba javob berolmagan savollarning hammasi ham muammoli vaziyatni vujudga keltira olmaydi. Masalan, «qanday harajatlar tashqi harajatlarga kiradi?» yoki «daromad nima?», «foydani hisoblang» kabi masalalar yechimini qo'yish muammoli vaziyat yoki muammo bo'la olmaydi.

Talabalar fikrini, diqqatini iqtisodiyotning bosh muammosini o'rganishga qaratiladi. Bir tomondan, ehtiyojlar cheksiz, ikkinchi tomondan resurslar cheklangan. Ulardan qaysi biri bosh muammo va nima sababdan uni bosh muammo deb ataymiz? Talabalarning fikrlarini eshitib, o'qituvchi ularning tarafdorlarini aniqlaydi. To'g'ri yoki noto'g'riligini ko'rsatib, munozaraga yakun yasaydi. Seminarga tayyorlanish uchun topshiriq beradi.

4.Ma'ruza o'qishda texnologik yondashuv va ma'ruza darsini texnologik xaritasini tuzish

Bunga ma'ruza orqali erishish mumkin. Jadallashtirilgan ma'ruza tahliliy fikrlash ko'nikmasini hosil qilish, rivojlantirish, universal asoslarga tayangan holda tayyorlangan ma'ruzaning mukammallashtirilgan, chuqurlashtirilgan variantidir. Jadallashtirilgan ma'ruzani har qanday kattalikdagi guruhda o'tkazish hamda talabalarni darsga faol qatnashishlarini ta'minlash mumkin.

Jadallashtirilgan ma'ruzani qo'llashga zaruriyat, tadqiqot natijasida ishonch hosil qilingan ikki holatdan kelib chiqadi:

1. Auditoriyaga o'qituvchi savolni mavzu bo'yicha ma'ruzani o'qib bo'lgach tashlaganiga qaraganda, ma'ruza o'qigunga qadar berishi talabalarni ma'ruzada bildirilgan fikrlarni yoki materialni yaxshiroq o'zlashtirishiga olib kelar ekan.
2. Ma'ruza boshlangandan 15-20 daqiqa o'tgach talabalarning diqqati susayadi. Demak, metodni o'zgartirish, talabalarni darsga faol qatnashishga undash zarur.

Buni qanday amalga oshirsa bo'ladi?

Bu ishni pedagog olimlar ta'lim texnologiyasi asosida amalga oshirilishi mumkinligini ko'rsatib berishdi. Bunda ma'ruza jarayonida talabalar ham darsga

faol qatnashadilar. Dars o'tkazish hamkorlikka asoslanadi. Ma'ruza o'qishda qo'llaniladigan metod va vositalar uzviy savollar bo'yicha avvaldan loyihalashtirilib, ma'ruza darsining texnologik xaritasida ko'rsatiladi. U darsning «ssenariy»si bo'lib, uning asosida dars jarayoni tashkil etiladi. Buning uchun ma'ruza mantiqiy tugallangan qismlarga bo'linadi. Bu ma'ruzada qo'yilgan uzviy savollar bo'ladi. Har bir qism (savol) a) da'vat, b) anglash, tushunish, v) fikrlash, tafakkur fazalariga ajratiladi.

1. Da'vat fazasi. Unda o'qituvchi ma'ruzani boshlar ekan, talabalar diqqatini ma'ruzani eshitishga jalb qiladi. Turli metodlarni qo'llab, ularni ma'ruzada faol qatnashishga chorlaydi. Dastlab talabalar mazkur mavzu bo'yicha nimalarni bilishlari aniqlanadi. Ana shu bilimga dars jarayonida yangi bilimlar qo'shilishi kerak. Shuning uchun talabalarga tezda bajariladigan turli topshiriqlar beriladi. Savol qo'yib, aqliy hujum metodini qo'llash orqali talabalar uchun ma'lum, o'rgangan bilimlarini aniqlashni;

- o qo'yilgan savolni juftlikda muhokama qilish o'z fikrlarini aytish;
- o avvalgi ma'ruzada o'rganilgan tushunchalar mazmunini gapirib berishni taklif qilish orqali amalga oshirish mumkin. Bunga 3-4 daqiqa vaqt ajratiladi.

2. Navbatdagi faza, mazmunni tushunish, anglashdan iborat. Unda 15-20 daqiqa davomida ma'ruza qilinadi. Bu bosqichning asosiy vazifasi talabalarning yangi materialni tushunishlarini

ta'minlashdir. Bunda o'qituvchi talabalarga turli savollar bilan murojat etadi, masalan:

- Sizning uchun hozir eshitganlaringizning qay biri yangilik bo'ldi?
- Eshitganlaringiz bo'yicha sizning fikringiz qanday?
- Sizda eng katta taassurot qoldirgan nima? – kabilar.

3. Tafakkur fazasida olingan bilimlar mustahkamlanadi. O'rganilayotgan masala bo'yicha talabalarning o'z tushunchalari shakllanadi. Ma'ruza eshitgach, ularning bilimlari kengayib, mustaqil fikrlaydilar, o'z fikrlarini eshitganlari bilan taqqoslaydilar. Bu bosqichda talabalar-ga fikrlarini tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlar beriladi. Ular turlicha bo'lishi mumkin.

Ma'ruza o'qituvchidan darsga puxta tayyorlanishni, ma'ruzaning turli variantlarini tayyorlab qo'yishni talab qiladi. Bunda o'qituvchi har bir dars jarayoni texnologik xaritasini tayyorlaydi. Kuyida «Iqtisodiy resurslar va jamiyat ehtiyojlari» mavzuidagi jadallashgan ma'ruzaga tuzilgan texnologik xaritani namuna sifatida keltiramiz. Uni ta'lim texnologiyasi sifatida ham qarash mumkin.

Buning uchun ma'ruzani unga qo'yiladigan talablar asosida texnologik xaritasini tayyorlash kerak.

Avvaldan ma'ruza qanday o'tkazilishiga ko'ra muammoli ma'ruzami yoki boshqami texnologik yondashuvga asoslangan holda ma'ruza darsining texnologik xaritasida ifodalanadi. Buni biz ko'rgazmali va tarqatma materiallar orqali amakua oshiramiz.

Xulosa

* Ma'ruza o'quv jarayonini asosiy bo'g'ini, o'quvchi talabalar bilan muloqatda bo'lishning alohida bir shakli bo'lib, unda o'quv materiali, mavzu kuchli

ravishda, ma'lum bir tizimga solingan –bayoni tushiniladi.

* Ma'ruza fanini o'rganishda qiziqish ishtiyoq, talabalarda fanni yanada chuqurroq o'rganishga xoxish istak uyg'otishi kerak. Buning uchun ma'ruzani unga qo'yiladigan talablar asosida tayyorlanib o'tkazish kerak.

* Avvaldan ma'ruza qanday o'tkazilishiga ko'ra muammoli ma'ruzami yoki texnologik yondashuvga asoslangan holda bo'lishiga ko'ra ma'ruza darsining texnologik xaritasini tuzish zarur..

Nazorat uchun savollar:

1. O'quv jarayonida ma'ruza qanday o'rin tutadi?
2. Ma'ruza turlarini ko'rsating.
3. Ma'ruzaga qanday talablar qo'yiladi?
4. Ma'ruzani bayon qilish metodlari qanday va ular nimalari bilan farqlanadi?
5. Ma'ruzada real faktlar, ma'lumotlarning o'rnini aytib bera olasizmi?
6. Qanday ma'ruza muammoli ma'ruza deyiladi?
7. Jadallashgan (jalb qiluvchi, chuqurlashtirilgan) ma'ruza qaysi jihatlari bilan sizni diqqatingizni tortdi? Uning kamchiliklari bormi?
8. Ma'ruzani qanday o'qish haqida shaxsiy fikringiz? Siz o'qituvchi sifatida ma'ruzani qanday o'qigan bo'lardingiz?

4-mavzu. SEMINAR VA AMALIY MASHG'ULOTLARGA TAYYORGARLIK KO'RISH VA ULARNI O'TKAZISH

1. Amaliy mashg'ulot va seminar darslari. Ularning umumiy jihatlari va farqlari.
2. Seminarning o'quv jarayonida tutgan o'rni, bilim zaxirasiga ta'siri, asosiy funksiyalari va turlari
3. Seminarga tayyorgarlik ko'rish va dars o'tish metodlarini tanlash,. Seminar darsini texnologik yondashuv asosida tashkil etish

Tayanchso'zvaiboralar: Amaliy mashg'ulotlar. Laboratoriya mashg'uloti. Seminar. Seminar –trening. Tadqiqot xarakteridagi seminarlar. Faol bilim zaxirasi. Sust bilim zaxirasi. Idrok. Dunyoqarash

1. Amaliy mashg'ulot va seminar darslari. Ularning umumiy jihatlari va farqlari

Ma'ruza bilan birgalikda amaliy mashg'ulot ham o'quv jarayonining asosiy shakllariga kiradi. Amaliy mashg'ulot termini pedagogikaga oid adabiyotlarda tor va keng ma'noda talqin etiladi. Amaliy mashg'ulot keng ma'noda turli amaliy mashg'ulotlar, seminar (uning barcha turlari), amaliy mashq, laboratoriya ishi kabilarning umumiy holda ifodalanishidir.

Amaliy mashg'ulotlar – bu o'quv mashg'ulotining asosiy turi bo'lib, o'quv va amaliy ko'nikma, amalda qo'llash, tajribani shakllantirishga qaratilgan. Amaliy mashg'ulotlarning ayrimlari ko'rgazmali tarzda ifodalanib, nazariy materiallarni qayta shakllantiradi va uni amalda qo'llashni o'rgatadi. Ma'lum bir toifa amaliy

mashg'ulotlar nazariy materiallarni qo'llash va mashqlar bajarishning asosiy uslublarini egallash uchun qo'llaniladi. Amaliy mashg'ulotlarda mustaqil ishlarni bajarish, darsga tayyorgarlik ko'rish muhim ahamiyatga ega bo'lib, katta ulushni tashkil etadi.

Amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik: a) o'quv va ilmiy adabiyotlar darsliklar, ma'ruza konspektidan tegishli nazariy materiallarni o'zlashtirish;

2) amaliyotda bajarishni namoyon qilishni o'z ichiga oladi.

Amaliy mashg'ulotning eng muhim jihati shundaki, bu darslarda oquvchi-talabalar topshiriqlarni o'zlari bajarishi orqali mavzuni o'rganishlari, bilim olishlari tufayli ularning xotiralarida avval ko'rsatib o'tganimizdek axborotning 50 - 75%i qoladi.

Amaliy va laborotriya mashg'ulotlari o'quv rejasi va muvofiq ravishda o'quv dasturlari asosida olib boriladi. O'qituvchining vazifasi maqsadni aniq qo'yish, unga erishish uchun o'quvchi-talabalar tomonidan qo'yilgan vazifalarni amalga oshirilishini metodik jihatdan to'g'ri tashkil qilish hamda ularning faoliyatini mahorat bilan to'g'ri yo'naltirishdir. Odatda bunday amaliy mashg'ulotlar va laborotriya ishlari iqtisodiy fanlarni o'rganishda ularning xususiyatlaridan kelib chiqib, maxsus uskuna, jihozlar bilan olib borilmaydi.

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda albatta amaliy mashqlar bajarish alohida o'rin tutadi. Fanni o'rganishda, xususan, ma'ruza mashg'ulotlarida olingan nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirish va mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun amaliy mashg'ulotda mustaqil ravishda o'quv, ilmiy adabiyotlar, ma'ruzada olgan bilimlarini mustahkamlash, mashqlarni echish va hisob-kitob topshiriqlarini bajarishni o'z ichiga oladi.

Iqtisodiyotga oid fanlardan amaliy mashg'ulotlar tarkibida namunaviy standart topshiriqlar bilan bir qatorda ijodiy fikrlash va yondashuvlarni rivojlantiradigan topshiriq hamda mashqlar alohida ahamiyatga ega. Ular o'quvchi-talabalarda fikrlarni umumlashtirish, qayta shakllantirish va rekonstruksiyalash ko'nikmalarini shakllantiradi. Ularni echish uchun oldin olingan bilimlar va ko'nikmalarni eslash, jalb etish zarur.

O'quv jarayonini tashkil etishda seminar darslari alohida o'rin tutadi. Amaliy mashg'ulotlar qatorida, ta'lim oluvchilar o'quv materiallarini chuqur o'zlashtirishi, birlamchi manbalar va hujjatlar ustida ijodiy ishlash ko'nikmalarini egallashida seminarlar alohida ahamiyatga ega.

Seminar darslarining boshqa amaliy mashg'ulotlardan muhim farqi shundaki, amaliy mashg'ulotda ustun darajada mavjud, bor bilimlarni o'qituvchi rahbarligi ostida o'quvchi-talabalar tomonidan puxta o'zlashtirish, mustahkamlashga diqqat qaratilsa, seminar darslarida bugina emas, balki ustun darajada ilmiy-tadqiqot, ijodiy izlanishga yo'naltirish nazarda tutiladi.

Seminar mashg'ulotlari o'qituvchining ta'lim oluvchilarni mustaqil intensiv ishlashga yo'naltiruvchi rolini nazarda tutadi va ta'limning moslashuvchan shakli hisoblanadi.

Seminar – bu ta'lim beruvchi bilan ta'lim oluvchilarning qo'yilgan maqsadni birgalikda amalga oshirishga qaratilgan faoliyatini ta'minlashning tashkiliy

shaklidir.

2. Seminarning o‘quv jarayonida tutgan o‘rni, bilim zaxirasiga ta’siri, asosiy funksiyalari va turlari

Ta’limning seminar shakli qadimgi Yunon va Rim maktablarida paydo bo‘lgan. Keyinchalik G‘arbiy Yevropa universitetlarida rivojlantirilgan. Bu universitetlarda seminar talabaning adabiyotlar, manba ustida ishlashi vazifasini o‘tagan. XX asr boshlaridan seminar darslari talabalarning umumiy ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda, ularni muayyan fan tarixidagi muhim muammo va tadqiqotlar bilan tanishtirishda katta rol o‘ynay boshlagan. Hozirgi kunda ‘seminarlarni quyidagi turlarini ko‘rsatish mumkin:

Seminar mashg‘uloti quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Talabalarga professional ta’lim berish va tarbiyalash;
2. Mustaqil ishlash malakasini o‘stirish;
3. **Bilimlarini mustahkamlash ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish;**
4. Mantiqiy fikrlashga o‘rgatish;
5. Nutqini o‘stirish, ilmiy munozaralar olib borishga o‘rgatish;
6. Mustaqil fikr yuritish va o‘z fikrini o‘rtoqlashishga o‘rgatish;
7. O‘rtoqlari fikrini tanqidiy baholashga o‘rgatish;
8. Nazariy olgan bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash.
9. Talabalar bilimini nazorat qilish va baholash;

Bu funktsiyalar bir-biri bilan bogliq. Ular birgalikda mutaxassis kadrlar tayyorlashga qo‘yilgan talablarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy mashg‘ulotning bishqa turlari bilan seminar mashg‘ulotining maqsadi bir, vazifalari o‘xshash, shu bilan birga u bajaradigan funksiyalar ham ko‘rsatib turibdi, ular o‘rtasda muhim farqlar bor: **1)** amaliy mashg‘ulotda asosiy diqqat mavjud bilimlarni o‘rganishga, o‘zlashtirishga qaratilsa, seminar ko‘proq ijodiy fikrlashga yo‘naltiradi; **2)** amaliy mashg‘ulot uchun tayyorlangan topshiriqlar B.Blum taksonomiyasining bilish, tushunish, qo‘llash bosqichlari darajasida bo‘lsa, seminar darslarida ko‘proq tahlil, sintez, baholash darajalarini qamrab oladi.

Inson xotirasi – bu bizning biokompyuterdir. Odatda, yangi axborotni qabul qilar ekanmiz, avvalgi axborot qisman xotiradan ko‘tariladi. Axborotlar nihoyatda xilma-xil bo‘lib, inson har kuni o‘z hayotida qabul qiladigan axborotlar miqdori, ularni turlicha qabul qilinishi, xotirada saqlanib qolishi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Psixologlarning fikricha, olingan axborot, go‘yoki filtdan o‘tib, saralanib,

ma'lum bir jihatlari bilan ajralib turadiganlari xotirada saqlanar ekan.

Uzoq muddat xotirada qoladigan axborotlarga qo'yidagilarni kiritish mumkin:

1) qiziqarliligi, jo'shqinligi kabi xususiyatlari bilan ajralib turuvchi axborotlar;

2) tasavvur, his-tuyg'u va shu kabi bir-birini eslatadigan, o'zaro bog'lanishdagi axborotlar;

3) inson tomonidan tushunib, mohiyatiga yetilgan axborotlar;

4) faollik bilan qabul qilingan, o'rganilgan, takrorlanib turiladigan axborotlar.

Aytib o'tganimizdek, olimlarning ilmiy tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, oddiy inson odatda axborotlarni olgan manbasi, shakliga ko'ra turli darajada o'zlashtiradi.

Olingan axborot go'yo birinchi filtrdan o'tib, axborot qisqa muddat yodda saqlanadi. Qisqa muddat yodda qolgan bilim ikkinchi filtrdan o'tgach, sust bilim zahirasga aylanadi. Shu bilimni yodda saqlash, foydalanish, takrorlash tufayli faol bilim zaxirasiga aylanadi.

Bu bilimdan foydalanib, takrorlab turilmasa, sust bilim zaxirasiga aylanadi va bora-bora xotiradan ko'tariladi.

Bulardan shunday xulosa chiqarish mumkin: talabalarning eng avvalo, o'quv materialini o'zlashtirishi, yodda qolishi uchun olinadigan axborotni iloji boricha eshitish va ko'rish orqaligina emas, balki gapirish, o'z faoliyatida sinab ko'rish orqali yetkazish katta ahamiyatga ega. Bunga erishishning yo'li seminar darslarini turli-tuman metodlar orqali olib borishdir. Aynan seminar darsida talabalar ma'ruza, kitob, jurnal va hokazolar orqali olgan axborotlari, bilimlarini tushungan holda gapirib berish, uni modellashtirish asosida sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Hozirgi paytda iqtisodiy fanlarni o'rganishda nisbatan keng qo'llaniladigan uslublardan: ekspress savol-javob, savollar tizimiga asoslangan muhokama, seminar mashg'uloti rejasi bo'yicha atroflicha suhbat, modellashtiruvchi o'yin, doklad va referatlarni muhokama qilish, masala, mashq, test yechish va ularning natijasini muhokama qilish, munozara, cays study va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

3. Seminarga tayyorgarlik ko'rish va dars o'tish metodlarini tanlash. Seminar darsini texnologik yondashuv asosida tashkil etish

Seminar mavzui ma'ruza mavzusi bilan bir xil bo'lishi shart emas. Ba'zan mavzudagi ayrim savollar ma'ruzada ko'rib chiqilsa, ayrimlarini seminar muhokama qilish mumkin. Hozirgi paytda ma'ruzada ko'rilgan mavzu albatta, seminar ham muhokama qilinadi. Lekin ma'lum sharoitda seminar darsi va uning mavzusiga boshqacha yondashish mumkin. Aytaylik, adabiyotlar, axborot manbalari mavjud bo'lsa, seminar mustaqil o'rganilgan mavzuni muhokama qilish mumkin.

Seminar o'tkazish ham 3 bosqichga bo'linadi: tashkiliy, asosiy, yakuniy.

1. Tashkiliy bosqich.

Talabalar bilan salom-alik qilinadi. O'qituvchi auditoriyada zarur jihozlar bor-yo'qligini ko'zdan kechirib chiqadi. Davomat tekshiriladi. *So'ngra o'qituvchi kirish so'zini aytadi.* Unda o'qituvchi o'tgan seminar darsida o'tilgan mavzu o'quvchi-talabalar bilan birgalikda qisqacha takrorlab, yangi mavzu bilan bog'laydi. Darsning qisqacha maqsadi, seminarni o'tkazish tartibi, o'quvchi-talabalar nimalarga diqqat qaratishlari lozimligi ko'rsatiladi. O'tgan seminar darsida biz iqtisodiyot nazariyasi fanining predmeti va uslubi mavzusini yakunladik. Shu mavzuda biz iqtisodiy g'oyalarning vujudga kelishi, iqtisodiy nazariyaning fan sifatida shakllanish jarayoni, asosiy iqtisodiy maktablarni ko'rib o'tdik. Iqtisodiyot nazariyasi fanining predmeti, iqtisodiy qonunlar, kategoriyalar, hodisalar va ularni o'rganishning uslublarini birgalashib muhokama qildik.

Iqtisodiyot nazariyasi barcha iqtisodiy fanlarning poydevori ekanligi, davlatning iqtisodiy siyosatining ilmiy asoslarini ishlab chiqishdagi tutgan o'rni, normativ va pozitiv iqtisodiy nazariyaning farqini o'rgandik. Ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish va uning muammolarini aniqlashda iqtisodiyot nazariyasi fanining ahamiyatini bilib oldik.

Bugun biz yangi mavzu: «Iqtisodiy resurslar va jamiyat ehtiyojlari» mavzusini muhokama qilamiz.

«Iqtisodiyot nazariyasi» fanini o'rganishni aynan mana shu mavzudan boshlashimiz bejiz emas, chunki insonning butun hayoti turli-tuman ehtiyojlarini qondirishga qaratilgandir.

Bugungi mavzuda biz ana shu ehtiyojlarning tarkibi, ularning cheksizligi, ehtiyojlarni qondirish uchun zarur ne'matlarni ishlab chiqarish uchun resurslarni cheklanganligi, bundan kelib chiqadigan iqtisodiyotning bosh muammosi, tanlov va qaror qabul qilishni zarurati va boshqa masalalarni o'rganamiz.

Darsga seminar mashg'uloti rejasi bo'yicha tayyorlanib kelish kerak edi. Darsga hamma tayyormi? - deya so'rab, tayyorlanmay kelganlarni sababini aniqlaydi. Bugungi mavzu muhokamasini boshlaymiz deb, o'qituvchi kirish so'zini tugatadi.

2. Darsning asosiy bosqichi: uzviy savollar muhokamasi boshlanadi. Savollar muhokamasi.

Bugungi mavzu muhokamasini «Ehtiyojlarning mazmuni. Ehtiyojlarning tarkibi. Individual, guruhviy va umumjamiyat ehtiyojlari» uzviy savolini muhokama qilishdan boshlaymiz, deya o'qituvchi nimalarga alohida ahamiyat berish kerakligini tushuntiradi.

Bu savolni an'anaviy uslub suhbat va savol-javob bilan muhokama qilish mumkin. Bunda, avvalo, ehtiyojlar deganda nimani tushunamiz? degan savol qo'yamiz.

Savolni muhokama qilish jarayonida talabalar diqqatini kelajakdagi taraqqiyot ana shu tanlov va qabul qilingan qarorlarga bog'liq bo'lishiga, u iqtisodiyotning regressiv, doiraviy, progressiv tarzda rivojlanishga olib kelishiga diqqatni tortish zarur.

Oqituvchi **iloji boricha har bir uzviy savol muhokamasini uning xususiyatiga mos tushadigan metodlarni qo'llab o'tkazgani ma'qul.** Muho-

kama jarayonida biz odatda vaqt byudjetini qo'yilgan uzviy savollar miqdoriga qarab proporsional sarflashga harakat qilamiz. Lekin o'qituvchi savol muhokamasi jarayonida uning murakkabligi, muammolik darajasiga, o'quvchi-talabalarning o'zlashtirishi va boshqalarga ko'ra bir muncha o'zgartirishi mumkin.

3. Yakuniy bosqich. Darsga yakun yasaladi. O'qituvchi darsni yakunlar ekan, talabalarga «Kimda qanday savol bor?» - deya murojaat qiladi. Talabalarning savoli bo'lsa, o'qituvchi javob beradi. So'ngra guruhning seminar darsiga tayyorgarligini baho-laydi hamda eng faol qatnashganlarni alohida qo'rsatib, ular to'plagan ballni e'lon qiladi. Uzviy saollar muhokamasi bo'yicha o'z fikrini bildiradi, kamchiliklarni, to'g'ri javoblarni bayon qiladi. Talabalar qaysi masalalar, savollar bo'yicha qo'shimcha ishlashlari zarurligini ko'rsatadi. Kelgusi seminar darsi mavzusini, unda qanday metodlar asosida olib borilisini e'lon qiladi, tayyorlanib kelish uchun topshiriqlar beradi.

Seminar darsi mavzuning xususiyatdan kelib chiqib, turli metodlarni qo'llab tashkil etiladi. Darsni samarali o'tishi uchun avval to'xtab o'tganimizdek, uning loyihasi, ya'ni texnologik xaritasini ishlab chiqishimiz zarur. Unda seminar darsida muhokama qilinishi zarur bo'lgan barcha savollar qanday tartibda olib borilishi rejalashtiriladi. O'qituvchi va talabalarning qanday vazifalarni bajarishi ko'rsatiladi. Darsning maqsadi, o'quv faoliyatining natijasi belgilanadi. O'qitishning metodlari va o'rganish texnikasi, o'qitish vositalari aniqlanadi. Mazkur darsni o'tgungacha talabalar bilishi lozim bo'lgan bilim va malakalar ko'rsatiladi. Har bir savolning muhokamasi qanday tartibda o'tilishi, qanday topshiriqlar berilishi ko'rsatiladi.

Seminar (amaliyot) darsi texnologik xaritasi qo'llash ko'zda tutilgan metod va tayyorlangan topshiqqlarga ko'ra farqlanadi. Ma'ruza darsining texnologik xaritasida uzviy savol muhokamasidagi davat. tushunish, tafakkur fazalarini ajratilmaydi. Bunga hojat yo'q. Chunki, darsning bu shaklida o'quvchi-talabalar unga qanday tayyorgarlik ko'rganlari, egallagan bilimlarini yfmjyish etishadi va muvofiq ravishda baholanishadi. O'qituvchi esa darsni tashkil etuvchi va unda qatnashganlarni reyting mezjonlariga ko'ra baholashni amalga oshiruvchi, qarjr qabul qiluvchi hakam sifatida qatnashadi.

Ko'rinib turibdi, bu yerda dars o'tish uchun metod tanlash, topshiriqlar tayyorlash, ularni bajarilganini baholashning mezonlarini ishlab chiqish nihoyatda katta ahamiyatga ega.

Tanlangan metod va topshiriqlarga ko'ra texnologik xarita ham farqlanadi. Savollar muhokamasi individual, kichik guruhlarda ishlash, ilmiy doklad, referat muhokamasi va bochqalardagi farqlar aks etishini quyidagi texnologik xarnalar yfvunasi orqali ko'rish mumkin:

Xulosa

* Amaliy mashg'ulot, jumladan uning asosiy shakli bo'lgan seminar darsi talabalarga professional ta'lim berish va tarbiyalash, mustaqil ishlash malakasini o'stirish, mantiqiy fikrlashga o'rgatish, nutqni o'stirish, taxliliy va tanqidiy fikrlashga o'rgatish, nazariy bilimni amaliyot bilan bog'lash va bilimni nazorat qilish va baholash imkoniyatlari kengligi--bilan ta'limning boshqa shakllaridan ajralib turadi.

* Seminar darslarida fan dasturi bo'yicha belgilangan uzviy savollarni muxokama qilinar ekan, iloji boricha har biri uchun alohida metod qo'llagan ma'qul. U barcha talabalar faolligini ta'minlaydi.

Buning uchun har bir darsga o'qituvchi har tomonlama puxta tayyorlanishi dars jarayonida foydalanadigan topshiriqlar, dars o'tishning texnologik xaritasini ishlab chiqishi zarur.

Nazorat savollari:

1. Seminar darsi talabalarning bilim olishida qanday o'rin tutadi?
2. Seminar darsi qanday funksiyalarni bajaradi?
3. Nima sababdan olingan bilimni vaqti-vaqti bilan takrorlab turish lozim?
4. Seminar darsi muvaffaqiyatli o'tishi uchun, sizningcha, nima qilish kerak?
5. Seminar darsi o'tsangiz, qanday maqsadlarni ko'zlagan bo'lar edingiz?
6. Seminar darsini texnologik yondashuv nuqtai nazaridan loyahasini ishlab chiqa olasizmi?
7. Sizningcha, seminar darsining qanlay afzalliklari bor?

2-bo'lim. IQTISODIY FANLARNI O'RGANISHDA QO'LLANILADIGAN ASOSIY METODLAR

5-mavzu : DARSNI ANIQ YO'NALTIRILGAN SAVOLLAR, SUHBAT ASOSIDA OLIB BORISH METODI

REJA:

1. Dars o'tishning og'zaki metodlari va maqsadga yo'naltirilgan savollar asosida dars o'tishning tutgan o'rni
2. Savolga asoslangan dars o'tish metodi va uning usullari.
3. Dars o'tishda suhbat metodini qo'llash, uning afzalliklari va kamchiliklari

Tayanch so'zvaiboralar: Verbal metodlar. Hikoya. Tushuntirish. Darsni aniq yo'naltirilgan savollar asosida olib borish metodi. Qisqacha savol-javob (blits so'rov-javob) usuli. Suhbat metodi. Katechezik suhbat. Germenevtik suhbat. Suqrotchasiga mayevtikaga asoslangan suhbat. O'quv jarayonidagi suhbat. "Davra suhbat"

1. Dars o'tishning og'zaki metodlari va maqsadga yo'naltirilgan savollar asosida dars o'tishning tutgan o'rni

Insoniyatni dunyoni o'rganishida dastlab qo'llaniladigan metodlar og'zaki (**verbal**) metodlar bo'lib, u metodlar tizimida etakchi o'rin egallaydi. Umuman olganda ta'lim-tarbiyada qo'llaniladigan metodlarni topshiriq berish va unga beriladigan javoblarni ifodalash nuqtai nazaridan qarasak uchta yirik guruhga bo'lishimiz mumkin. Bular: og'zaki metodlar, yozma metodlar, aralash: ham og'zaki, ham yozma uslublar birgalikda qo'llaniladigan metodlardir.

Verbal (og'zaki) metodlar o'quv axborotlarini so'z orqali uzatish va eshitish orqali qabul qilishga qaratilgan metodlardir. Odatda biz ko'proq o'quv jarayonida metodlarni qo'llar ekanmiz, ustun darajada biron-bir metodni qo'llashimiz mumkin. Chunki, metodlar doimo bir-birini taqozo qiladi, bir-birini to'ldiradi, bir-biriga bog'lanib ketadi.

Og'zaki metodlar qisqa muddatda katta miqdordagi axborot berish, muammo qo'yish va uni echish yo'llarini ko'rsatish imkoniga ega. So'z sezgi, xotira, tassavur, fantaziyani faollashtiradi. Og'zaki metodlar guruhiga o'quv materialining o'qituvchi tomonidan og'zaki bayon qilinishiga asoslangan hikoya, tushuntirish, ma'ruza, suhbat, munozara, savol-javob va boshqa shu kabilarni kiritish mumkin.

Og'zaki uslubdagi darsning maqsadi ham boshqa metodlar kabi bilim berish, o'rgatish, axborot berish, o'zi olgan axborotni, bilimni yoki fikrni boshqalarga yetkazishdir. Yangi mavzuni, materialni o'zlashtirishga tayyorlash uchun **kirish so'zi**, mazmunini esa **hikoya** tarzida bayon qilinadi. **Hikoya** hodisa, voqea, haqiqat to'g'risida o'qituvchini monologik xabar berishi odatda u nazariy holatlarni aniqlashtirish, o'rganayotgan materialga qiziqishni uyg'otish uchun qo'llaniladi.

Hikoya uslubida o'quvchi-talabalarga beriladigan ta'lim mazmunini og'zaki bayon qilish ko'zda tutiladi. Bu uslubni qo'llashda muayyan pedagogik usullardan foydalaniladi. Masalan, diqqatni faollashtirish, bayon qilish, taqqoslash, asosiylarini ajratish, yakunlash kabi mantiqiy tadbirlar shular jumlasidandir. Hikoya samaradorligini oshirishda rejani qunt bilan o'ylab tuzish, ko'rgaz-malarni muvaffaqiyatli tanlash muhim ahamiyatga ega. Hikoya metodi odatda ko'proq maktablar, akademik litsey, kasb-hunar qollejlarida qo'llaniladi. Oliy maktabda esa ma'ruza metodi keng qo'llaniladi.

Ma'ruza – bilimni so'z bilan ifodalash uslublaridan biri sifatida beriladigan bilimlarni og'zaki bayon qilishni ko'zda tutib, o'z hajmining kattaligi, mantiqiy qurilishi, obrazli isbotlash va umumlashtirishning murakkabligi bilan hikoyadan ajralib turadi.

Ma'ruza davomida beriladigan bilimni og'zaki bayon qilish, uzoq vaqt davomida o'quvchi-talabalarining diqqatini tutib turish hamda ularning fikrlarini faollashtirish, isbotlash, ta'rif berish, bir tizimga keltirish, umumlashtirish kabi pedagogik usullardan foydalaniladi (4-bobga qarang),

Tushuntirish esa hikoya va ma'ruzadan – bayon qilinayotgan material, qonuniyatlar, voqea, hodisa, o'rganilayotgan ob'ektning alohida xususiyat-lari, turli holatlarini o'rganishda qo'llaniladi. U doskada yozib tushuntirish, tahlil qilish, izoh berish va isbotlash orqali o'quv materialini bayon qilish bilan ajralib turadi. Tushuntirish – bu bayon qilishning monologik shakli bo'lib, isbotlashga, o'rganilayotgan qonuniyatlar, voqea, hodisa, ob'ektning alohida xususiyatlari, mohiyati, sodir bo'lishi, roz berishi ketma-ketligini aniq-lashga qaratiladi. Isbotlash eng avvalo, mantiqiylik bayon qilishning izchilligi, fikrni aniq, ravshan ifodalashga bog'liq. O'qituvchi tushuntirish jarayonida: “Bu o'zi nima?” “Nima sababdan?” yoki “Sababi nimada?” degan savollarga javob beradi.

Dars o'tishda eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri darsni talabalar diqqati, fikrini jamlovchi, qo'yilgan maqsadni amalga oshirishga qaratilgan savollar asosida olib borishdir.

Savol va suhbat metodi eng ko'hna, eng universal, o'quvchi-talabalarni tezda faollashtiruvchi metod ekanligi bilan boshqa metoglardan ajralib tura-di. Shu bilan birga u eng ko'p qo'llaniladigan metod. Ayniqsa aniq yo'naltirilgan savol metodi barcha boshqa metodlar bilan ham birgalikda qo'llaniladi. U bu jihatdan ham boshqa metodlardan farq qiladi.

Iqtisodiy fanlar bo'yicha amaliy, jumladan seminar darslarida atroflicha suhbat yoki aniq maqsadga yo'naltirilgan savol-javob asosida dars o'tish keng qo'llaniladi.

Tahliliy fikrlash savol qo'yishdan boshlanadi, muammo savollar orqali yechiladi. Shuning uchun dars jarayonida savol orqali talabalarda o'z fikrini asoslash ko'nikmasini hosil qilish katta ahamiyatga ega.

O'qituvchining savoli talabalarni fanni o'rganishda boshqarish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Aynan savollar, ularning mohiyati va vaziyatga ko'ra qo'llash, talabalarni tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi

Bunday metod asosida amaliy dars o'tganda o'quvchi-talabalar soni 25-30 nafardan oshmagani, ular iloji boricha bir-biriga nisbatan yuzma-yuz o'tirgani ma'qul. Eng maqbul holat «P» shaklida joylashtirishdir, lekin hamma vaqt ham bunday shaklda dars o'tkazib bo'lmaydi. Sababi, ko'pincha bunga imkoniyat yo'q. Ko'pgina ilg'or pedagoglarning fikricha, stollarni «archa» shaklida joylashtirgan ma'qul. Bunda har bir talaba o'qituvchiga nisbatan yarim burilishda joylashadi. Savol-javob, davra suhbat tarzida dars o'tilganda stollarni yarim doira shaklida joylashtirish mumkin.

2.

Ma'lumki, **savollarsiz dars o'tib bo'lmaydi**. Ta'lim jarayonini **qanday metodlar asosida tashkil qilishimizdan qat'iy nazar, albatta savollardan** foydalanamiz.

Aniq yo'naltirilgan savollar asosidagi suhbat o'qituvchining ko'rsatmalari bo'yicha olib boriladi. Suhbatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan savollarni to'g'ri qo'yishga bog'liq. Ilgarigi mavzuda ko'rib o'tilgan savollar alohida yoki tizim shaklida qo'yilish, ular oddiy yoki murakkab bo'lishi mumkin.

Eng muhimi savollarni to'g'ri shakllantirish va berish muhim. Ular o'zaro mantiqiy bog'liqlikka ega bo'lishi kerak, o'rganilayotgan savol mohiyatini ochib berishi, tizimda bilimlarni o'zlashtirishga yordam berishi kerak. Savollar mazmuni va shakliga ko'ra ta'lim oluvchilarning rivojlanish darajasiga mos kelishi lozim.

Esda tuting: oson savollar faol bilish faoliyatini rag'batlantirmaydi, jiddiy munosabat esa bilishga rag'batlantiradi.

Savollar bilan bir qatorda xohish, istak tug'diruvchi so'zlardan ham foydalanish mumkin. Bunday so'zlar talabalarning bildirayotgan fikriga, gapirishiga turtki beruvchi yoki qisqa mulohaza, maslahat tarzidagi masalan, «ha», «davom eting», «to'g'ri», «shunday qilib», «to'g'rirog'i», «aniqrog'i» kabilardir. Ko'pincha bunday ta'kidlar keng fikrlash imkonini berib, nisbatan yaxshi natijalarga erishishga olib keladi. Bunday savol esa, fikr doirasini anchagina cheklaydi va qisqa mulohaza, do'stona ohangda yoki iltimos shaklida ifodalanadi. Ular ko'rsatma tariqasida «asoslab bering», «xulosa chiqaring», «yakun yasang», «xarakterlang» va hokazo tarzida ifodalanadi. O'qituvchi doimo o'z oldiga qanday savol berish kerak yoki qanday qilib to'g'ri savol bersam bo'ladi, degan masalani qo'yadi. Masalani quyidagicha hal qilish mumkin:

- **Savolni barcha talabalarga berish**, butun auditoriya oldiga qo'yish kerak. Hamma talabalar o'ylab ko'rsin. Ma'lum pauzadan so'ng aniq bir talaba javob berishga chiqishi mumkin.

- ***Auditoriyaga xos savollar*** talabalarning bilim darajasi, darsga tayyorgarligi kabilarni hisobga olgan holda berilishi kerak. Bunda guruhdagi talabalarning individual xususiyatlarini ham hisobga olish kerak. Nisbatan bo'sh talabalarga uncha murakkab bo'lgan savollar berish, so'ngra bilimi kuchli talabalarga murakkab savollar berib borish kerak. Natijada oddiydan murakkab tomon borilaveradi.

Dastlab, ixtiyoriy javob bermoqchi bo'lganlarga diqqat qaratish kerak, so'ngra bosiq, o'z ishtiyoqi bilan javob bermaydigan talabalarni javob berishga jalb qilish, haddan tashqari faol talabalarni birmuncha tiyib turish kerak. Darrov javob berishlariga urinmaslik, balki bir necha javob berishni xohlovchilarni aniqlab, bir necha talaba javob berishi mumkinligini his qilgach so'ray boshlash lozim. Muhim va murakkab savollar tashlanganda ko'proq pauza saqlab, talabalarni tayyorgarlik darajasini ko'zdan kechirish zarur.

* ***Aniq maqsadga qaratilgan savol berish kerak.*** Ma'lum narsalar haqida savol berish zerikarlidir. Talabalar fikr yuritishini zarur yo'nalishga solib, unchalik kerak bo'lgan masalalarga e'tibor berish, atrofda aylanish, chetga chikishdan qochish kerak. Haddan tashqari uzun savollar darsni maqsadidan chetga chiqib ketishga olib kelsa, haddan tashqari qisqa savol esa, «fikir yuritish» uchun kam «joy» qoldiradi. Tushundingizmi, degan savol ko'pincha javobsiz qoladi. Shuning uchun yaxshisi aniq nazorat shaklida savol bergan ma'qul. Bitta so'roq gapdagi bir necha savollar talabalarni chalkashtiradi. Shuning uchun savolni oddiy, tushunarli qilib tuzish kerak.

* ***Savollarni xotirjam tarzda berish kerak.*** Chunki bunday savol tushunishni osonlashtiradi. Savoldan keyin fikr yuritish, javobni shakllantirish uchun ma'lum muddat qoldirish kerak. Har doim savol bilan javob berish o'rtasidagi muddat savol beruvchiga ham, javob beruvchiga ham nisbatan uzoq davom etganga o'xshab ko'rinadi. Shuning uchun shoshilmaslik kerak. Auditoriyadagi samimiy muhit unga talabalarni darsga faol qatnashishlariga yordam beradi va darsni muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlaydi. Vaqti-vaqti bilan o'qituvchi o'zining savol qo'yish texnikasi, mazmunini tekshirib turishi kerak.

Guruhni juftlik yoki kichik guruhlarga bo'lib dars o'tganda avval savolga javob o'ylanishi va muhokama qilinishi kerak. So'ngra auditoriyada muhokama qilish boshlanadi. O'qituvchi bildirilgan fikrni asoslash yoki mustahkamlash uchun qo'shimcha savollar beradi: «Nima sababdan?», «Siz shu fikrga qo'shilasizmi?», «Misol keltiring-chi?», «O'rtog'ingiz bildirgan fikr to'g'rimi?», «O'zingizning xulosangizni ayting-chi?» tarzidagi savollar bilan kichik guruhlarni bir birlariga murojaat qilishga yo'naltiriladi.

O'z fikrini bayon qilayotgan talabaga: «aytingchi, siz yoki guruhingiz berilgan savolga ana shunday javob berishiga nima sababdan qaror qildingiz?»- deb murojaat qilib, javobni eshitgach, auditoriyaga «boshqalar ham shu fikrdami, uni noto'g'ri deb hisoblovchilar, marhamat o'z fikringizni bildiring» deb, talabalar fikrini aniqlash mumkin.

Agar to'g'ri javob yagona bo'lmasa, o'qituvchi «qani, o'ylab ko'ringlar-chi, yana qanday muqobil javoblar bo'lishi mumkin?» degan savolni tashlashi mumkin.

O'quv rejasi bo'yicha savol-javoblar yordamida talabalar o'quv jarayoniga jalb

etiladi. Shu yo'l bilan talabalarda fikr–mulohaza yuritish, o'z fikrini izohlashga ishtiyoq uyg'otiladi. Chunki, talabalar bir tomondan savollarga javob berishadi, ikkinchi tomondan esa, o'zlari savol berish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Agar zamonaviy texnologiya deb ta'riflanayotgan: «qora quti», «qor bo'ron» va boshqalarga sinchiklab qarasaq hammasi savol-javob asosiga qurilgan. Farq uni tashkil etishda. Ular o'quvchi-talabalarni savollarga diqqatini qaratish, qiziqtirish uchun turli-tuman vositalardan, materiallardan, dizaynlardan tashkiliy shakllardan foydalanish orqali farqlanadi. Ustuvor darajada savol va javoblarga asoslangan dars o'tish usullari talaygina. Ulardan biri **blits** savol-javob metodidir. Uni turli usullar asosida o'tkazish mumkin.

Bu mavzuni o'tishda eng samarali, ya'ni xarajatlar va ularni turkumlanishini mazmun mohiyatini chuqur anglashga yordam beradigan metod yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, masala va mashqlardir. Masalan ularni quyidagicha tuzishimiz mumkin.

Savollar asosida darslarni “O'yla, izla, top”, “Qilni qirq yorib”, “Kim millioner bo'lishni xohlaydi?”, “Intellektual ring”, «Mo'jizalar maydoni» va boshkalar kabi tashkil qilish mumkin.

3.

Og'zaki javobga asoslangan keng qo'llaniladigan yana bir metod, **suhbat metodidir**. Bu metod odatda, nazariy va amaliy mashg'ulotlarda, maslahat darslarida keng qo'llaniladi. Bunda bilim o'qituvchi tomonidan ma'lum bir tizimga solingan holda tushunarli, o'quvchi-talabalar ruhiyatiga ta'sir etadigan tarzda yetkaziladi.

Suhbat didaktik jarayondagi eng ko'hna metodlardan hisoblanadi. Suhbat - unda qatnashuvchilarda bilim olishga, o'qish, o'rganishga istak tug'diradi. Shu bois u keng tarqalgan.

Suhbat - dialog (yunoncha: dialog – ikki) yoki polilog, ya'ni bir necha kishilar orasidagi so'zlashuv, ta'lim berish va o'rganishning savol – javobli yo'li tarzida bo'lib, u savol-javob metodidan qo'yilgan savolga javobning atroflicha keng qamrovli bo'lishi bilan ajralib turadi. **Suhbat** metodi o'qituvchi tomonidan sinchiklab, diqqat bilan tayyorlangan savollar tizimi orqali o'quvchi-talabalarni yangi materialni tushunishga, o'rganganlarini o'zlashtirishga yoki kay darajada o'zlashtirilganini aniqlashga qaratiladi. U didaktik jihatdan keng qo'llaniladigan metod hisoblanadi.

Bunda savollar butun guruh oldiga qo'yiladi. Bu psixologik jihatdan katta ahamiyatga ega, sababi javobga butun guruh tayyorlanadi. Agar ixtiyoriy ravishda javob bo'lmasa, 10-15 sekundlik pauzadan so'ng o'quvchi-talabalardan familiyasi bo'yicha chaqiriladi. Agar u javob berishga qiynalsa, undan javobni “sug'urib” olishning keragi yo'q - yaxshisi boshqasini chaqirgan ma'qul.

Suhbat metodini buyuk filosof Suqrot nihoyatda mohirlik bilan qo'llagan. Bu metod turli jihatdan qaraganda ham samarali bo'lib, qo'yilgan savollar orqali talabalarning xotirasidagi passiv bilimlarni faollashtiradi, yangi bilimlarni o'zlashtirish, mustaqil fikr yuritish orqali xulosa chiqarish va umumlashtirishga o'rgatadi. Talabani o'qituvchi fikrini ilg'ash, uni davom ettirishga yo'naltiradi. Maksimal darajada tafakkurni faollashtirish bilan birga olingan bilimni diagnostika

qilish vositasi bo'lib ham xizmat qiladi. Suhbat: a) talabalarni bilim olish, o'qish-o'rganishga chorlovchi (kirish); b) bilim beruvchi; v) bilimlarni mustahkamlashga; g) bilimni nazorat qilishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Suhbat uslubini qo'llashda savollarni qo'yish (asosiy, qo'shimcha, yo'llovchi va boshqalar), o'quvchi-talabalarning javob va mulohazalarini muhokama qilish, suhbatdan xulosalarni shakllantirish, javoblarni tuzatish usullaridan foydalaniladi.

Suhbatga uch nuqtai nazardan yondashish mumkin:

1. Suhbatni ma'no-mohiyati jihatidan quyidagi turlarga bo'lishadi: **evristik** (yunoncha-heurikos - izlayman, topaman, kashf etaman) suhbat. O'qituvchining mohirlik bilan qo'ygan savollariga talabalarning javoblari orqali yangi bilimlarni jadal o'zlashtirishlarini ta'minlashga qaratiladi.

Katechezik suhbat (yunoncha - katechesis – nasihat, o'git), biron bir ta'limot asoslarini savol, javob shaklidagi bayoni tarzida olib boriladi.

Germenevtik suhbat (yunoncha – hermeneutikos – tushuntiruvchi, talqin etuvchi), o'qitilayotgan, o'rganilayotgan uzviy savolni yozilgan matnni sharhlash va uni talqin qilish– demak nimanidir mazmunini, mohiyatini ochib berishga qaratiladi.

Suqrotchasiga va maevtikaga (yunoncha – maieutike – insonda yashiringan bilimlarni yuzaga chiqarishga undaydigan) asoslangan suhbat. Dialektik fikrlashga, bahs-munozara san'atiga o'rgatish, qat'iyon man qilingan fikrlardan qochishga o'rgatadigan suhbat.

Suhbat metodi o'quvchi-talabalarga beriladigan ta'lim mazmunini og'zaki bayon qilish ko'zda tutiladi. Bu uslubni qo'llashda muayyan pedagogik usullardan foydalaniladi. Masalan, diqqatni faollashtirish, bayon qilish, taqqoslash, asosiylarini ajratish, yakunlash kabi mantiqiy tadbirlar shular jumlasidandir. Uning samaradorligining shartlari: rejani qunt bilan o'ylab tuzish, mavzuning izchil yoritilishini ta'minlash, ko'rgazmali materiallarni muvaffaqiyatli tanlash, bayonda kerakli emotsionallikka erishishdir.

Bu metodning samarasi, asosan, o'qituvchi mahoratiga, uning ta'sirchan, tushunarli, diqqatni tortadigan emotsional bayon qilishiga, har bir so'z, ibora uning ko'zida, chehrasida qanday ifodalanishiga bog'liq. Suhbat talabalarning intellektual darajasiga mos bo'lishi lozim.

O'qituvchi ushbu metod asosida dars o'tishga tayyorlanar ekan, zarur materialni, mavjud sharoitda eng yaxshi maksimal natijaga erishish uchun metodik usullar tanlaydi. Ko'pincha xotirada qoladigan usullar qo'llaydi. Taqqoslash, solishtirish, o'xshatish, xulosa chiqarish kabilar xotirada qolishga yordam beradigan usullardir

Savol-javob va suhbat metodlarini qo'llab dars o'tishning boshqa barcha uslublarga o'xshab, o'ziga xos afzalliklari hamda kamchiliklari mavjud. ***Ular quyidagilar:***

Afzalliklari:

1. Eng universal metod. U barcha fanlar, mavzularni o'rganishda keng qo'llaniladi

2. Darsda qo'yilgan maqsadni amalga oshirishni bevosita nazorat qilish imkoni kattaligi.

3. Talabalarning darsda qatnashishlarini turli savollar bilan, har bir talabaga savol

bilan murojaat qilish orqali faollashtirish imkoni katta.

4. Boshqa hamma metodlar bilan birgalikda qo'llaniladi. Bu jihatdan unga teng keladigan metod yo'q.
5. Birgalikda ishlash, savolni muhokama qilish jarayonida guruhni boshqarishni praktikada qo'llash.

Kamchiliklari:

1. Talabalar soni ko'p bo'lsa, metodni qo'llash kutilgan samarani bermasligi mumkin
2. O'qituvchidan ko'p kuch, asab, mahorat talab qiladi.
4. Yaxshi tayyorlanmagan yoki so'zga no'noq talabalar dars jarayonida chetda tomoshabin-bo'lib qolishi xavfi bor.
5. Talabalardan ma'lum darajada bilim, tushuncha bo'lishini talab qiladi. Guruhdagi talabalar yangiliklarni, o'zgarishlarni bilishi, darsga puxta tayyorlanib kelishlari kerak. Bo'lmasa darsda qo'yilgan maqsadga erishib bo'lmaydi.

Xulosa

Insonda taxliliy hamda tanqidiy fikrlash savol qo'yishdan boshlanadi. Shuning uchun savollarni qo'ya bilish, ularga hech bo'lmaganda qoniqarli javob olish katta ahamiyatga ega. Savolsiz dars o'tib bo'lmaydi. Shu bilan savollar yordamida qator modellashtiruvchi o'yinlar tashkil etish, yangilarini o'ylab topish mumkinki, ular so'zsiz talabalarni fanni puxta o'zlashtirishlariga yordam beradi.

* Og'zaki javobga asoslangan yana bir metod suhbat metodi bo'lib, u ham fanni o'rganishning qadimiy metodlaridan sanaladi. Shu bilan birga hozirda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Suhbat qatnashuvchilarda bilim olish, o'qish o'rganishga istak tug'diradi. Xar bir dars metodini o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mazkur metodlarga ham taalluqli bo'lib, dars o'tishda hisobga olish lozim.

Nazorat savollari:

1. Dars o'tishda auditoriya oldiga savol qo'yishning qanday ahamiyati bor? Savol-javob eng ko'hna, keng tarqalgan va hech eskirmaydigan metod deb ayta olamizmi?
2. Nima sababdan har qanday bilish faoliyatining asosida savol yotadi, deymiz?
3. Dars o'tish jarayonida parta, stol-stullar joylashuvining qanday ahamiyati bor?
4. Savollarni qanday guruhlarga bo'lish mumkin?
5. Savol berish va unga javobni baholashda o'qituvchi qanday qoidalarga rioya qilishi lozim?
6. Suhbat metodi qanday metod hisoblanadi? Sizningcha, nima sababdan bu metoddan o'qituvchilar dars jarayonida keng foydalanadilar?
7. Juftlik va kichik guruhlarga bo'linib, dars o'tish qaysi jihatlari bilan boshqa metodlardan ajralib turadi?
8. Talabalarning samarali ishlashi uchun kichik guruhlarda qanday qoidalarga amal qilish kerak?

9. Kichik guruhlarda ishlash talabalarga nimalarni o'rgatadi?

10. Kichik guruhlarga bo'linib, dars o'tishning asosiy fazalari va ularning mazmunini aytib bera olasizmi?

11. Sizningcha, kichik guruhlarga bo'lib dars o'tishning qaysi modellarini qo'llash imkoniyati katta?

6-mavzu: GURUHLARNI JUFTLIK VA KICHIK GURUHLARGA BO'LIB DARS O'TISH METODI

REJA

1. Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish, uning o'rni, roli va o'ziga xosligi
2. Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tishni tashkil etish va uning asosiy bosqichlari.
3. Kichik guruhlar uchun topshiriq iyyorlash va ularning ish natijasini muhokama qilish.

Tayanch so'z va iboralar: Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish metodi. Kichik guruh a'zolarining majburiyatlari. Kichik guruh modellari. Juftlikdan iborat kichik guruh. Mozaika modeli yoki kooperativ kichik guruh. Ta'lim oluvchilar soni ixtiyoriy kichik guruh. Kuzatish

1. Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish, uning o'rni, roli va o'ziga xosligi

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda talabalarni darsga faol qatnashishlarini ta'minlovchi hamda boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llash, talabalarni bir-birlariga ta'sir ko'rsatish imkonini keng metodlardan biri guruhlarini juftlik va kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish metodidir.

Bu metod o'zaro hamkorlik, bevosita bir-biriga ta'sir ko'rsatish, axborotlarni guruh bo'lib birgalikda ishlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Bu uslubda mas'uliyat ko'proq o'quvchi-talabalar zimmasiga yuklanib, ular faolligini oshirishga qaratilgan. U yana iunisi bilan ajralib turadiki. Kichik guruhlarda ishlash davomida o'quvchi-talabalar o'z bilganlarini bir-birlariga o'rgatadilar. Natijada avval ko'rib o'tganimizdek, olingan axborotning 90%igacha eslab qolishga erishiladi.

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda muvaffaqiyatli ravishda qo'llanilayotgan metodlardan biri bo'lib, ilg'or mamlakatlar, shuningdek mamlakatimiz pedagoglarining tajribasi kichik guruhlar tufayli ta'lim oluvchilar o'rtasida ancha mustahkam munosabat o'rnatilishini ko'rsatadi.

***Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish metodi** – guruhni ma'lum bir mezonlar asosida 3-6 o'quvchi-talabadan iborat kichik guruhlarga bo'lib, ularni hamkorlikda ishlash, bilish jarayonini puxtalashtirish, boshqalarning fikrini eshitishga o'rgatadigan, mas'uliyat talabalar zimmasiga yuklanib, ular faolligini oshirishga qaratiladigan dars o'tish metodi.*

Guruhni kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa metodlardan ajralib turadi. Unga ma'ruzaga o'xshab ikki nuqtai nazardan: 1) o'quv jarayonini tashkiliy shakli sifatida; 2) dars o'tish metodi sifatida yondashish mumkin.

Kichik guruhda ishlash individual ishlashga qaraganda yaxshi natija beradi. Sababi:

- axborot diapazoni keng, chunki har bir talaba ma'lum axborotga ega;
- hamkorlik natijasida passiv talabalarning ham faolligi ortishi mumkin;
- ko'pgina taklif, fikrlar o'zaro tanqid natijasida saralanadi.

Kichik guruh bilan ishlashning maqsadi talabalarning bilimni oshirishdir. Uslubni qo'llash natijasida talabalar tomonidan:

- birgalikda ishlash ko'nikmasi shakllanadi;
- nutq so'zlash va o'z fikrini asoslab berishga, himoyalashga o'rganadi;
- mustaqil fikrlash va muammolarni yechishga ishtiyoq shakllanadi;
- o'rganishga, ishlashga ko'nikma hosil bo'ladi.

Kichik guruhlarga bo'lib o'tilgan darsda o'qituvchi yagona axborot beruvchi, taqriz qiluvchi, baholovchi shaxs sifatida markazda turmaydi. U mavzuni o'rgatuvchidan darsni tayyorlovchi va tashkil etuvchiga aylanadi.

Kichik guruhlarda berilgan topshiriq bo'yicha mavzuni intensiv o'rganishga to'g'ri keladi. Qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash, ularni chuqur o'zlashtirishga harakat qilish natijasida olingan bilimni uzoq muddat yodda qolishiga erishiladi.

Kichik guruhlarda ishlash faqat qo'yilgan topshiriqni emas, balki uning natijasini muhokama qilishni ham o'z ichiga oladi. Bunda doskadan, texnik vositalardan keng foydalanish mumkin.

Kichik guruhda ishlashning ahamiyatli jihati kichik guruh, oxir-oqibat umuman butun guruhning ishini unumli bo'lishini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi avvaldan hamma dars jarayonini rejalashtirishi kerak.

Tadqiqotlar yana shuni ko'rsatadiki, o'quvchi, talabalarni kichik guruhlarga bo'lib dars o'tishni tashkil etishning o'zi yetarli emas ekan. Kutilgan natijaga erishish uchun yana ikki komponent: guruhni rag'batlantirish va **shaxsan** mas'uliyatni his qilish mexanizmi va uni rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish kerak ekan. Agarda guruh miqyosida rag'batlantirish yetarli bo'lmasa, guruh a'zolari o'z o'rtoqlari o'tilayotgan darsni o'zlashtirishga uncha ahamiyat bermay qo'yadi.

Har bir kichik guruhning yetakchisi tayinlangani ma'qul. Ularni passiv, o'z fikrini aytmaydigan yoki yaxshi o'zlashtiradigan, faol talabalardan tanlash mumkin. yetakchi turli funksiyalarni bajarishi mumkin, kichik guruh a'zolarining topshiriqni bajarishini nazorat qilishi lozim.

Yetakchilar guruhning har bir a'zosini individual hissasini, rolini ko'rsatib berishlari kerak. Iloji boricha barcha o'quvchi-talabalarni yetakchi rolida sinab ko'rgan ma'qul.

Juftlik ham o'ziga xos, ikki kishidan iborat kichik guruh. Unda topshiriqlar juftlik o'rtasida tayyorlanadi, muhokama qilinadi. Guruhni juftlikdan iborat eng kichik guruhga bo'linib ishlashining afzalligi shundaki, ular bir partada o'tirishadi. Topshiriqni bajarish, muhokama qilish, maslahatlashish uchun alohida joy, xonaning keragi yo'q. Savol-javob, mashq (ayniqsa, to'g'ri/noto'g'ri)larni bajarishda darsni juftlik asosida tashkil qilish samarali bo'lib, talabalarni faollashtiradi, o'z fikrini himoya qilish, asoslashga o'rgatadi.

Ikkinchi model, mozaika modeli, kooperativ kichik guruh deb ham ataladi. Bu

model ko‘proq qo‘shimcha sinf xonasi, auditoriya talab qilgani uchun shunday imkoniyat bor sharoitdada qo‘llangani ma‘qul.

Guruhdagi talabalar soni bo‘yicha o‘qituvchi har bir komandaga 4 yoki 5 tadan talabani jalb qiladi. Har bir komanda tarkibidagi talaba soniga qarab, 4-5 savol yoki qismdan iborat materialni o‘rganish uchun topshiriq beriladi. Har bir komandadan bir kishi bitta qismni yoki savolni o‘rganadi.

Turli komandalardan shu qism yoki savolni olgan talabalar birga yig‘ilib, o‘quv topshirig‘ini muhokama qiladilar. Bu guruhlarini ekspert guruhlar deb ataladi. Asosiy guruhlarini alfavitdagi harflar bilan, talabalarni raqamlar bilan belgilaymiz.

Aytaylik, guruh 24 ta talabadan iborat. O‘qituvchi ularni 4 tadan 6 ta guruhga (A, B, V, G, D, E) bo‘ladi. Birinchi guruh A, undagi talabalar A1, A2, A3, A4, ikkinchi guruh B, undagi talabalar B1, B2, B3, B4, va hokazo tarzida bo‘linadi. Har bir talaba o‘zining raqami bo‘yicha asosiy komandasidan, ya‘ni harf bo‘yicha o‘quv materialining ma‘lum qismini yoki savolni o‘rganish bo‘yicha topshiriq oladi.

So‘ngra mutaxassislar guruhida (raqamlar bo‘yicha) barcha 1, 2, 3, 4 raqamlar asosida yangi guruh tashkil bo‘ladi. Ya‘ni mutaxassislar komandasi A1, B1, V1, G1, ikkinchi komanda A2, B2, V2, G2, va hokazo tarzida yangi komanda hosil bo‘ladi. Har bir asosiy komandadan bir xil raqamdagi, lekin harfi har xil komanda a‘zolari to‘planib, o‘zlariga berilgan savol, topshiriqni muhokama qiladilar. So‘ngra har kim ekspertlar guruhidan o‘zining asosiy guruhiga qaytadi.

Guruhlarini shunday tashkil etilish ayrim adabiyotlarda mozaika, ayrimlarida kooperativ kichik guruhlar deb ataladi. Uni chizmada quyidagicha ko‘rsatish mumkin.¹¹

Kichik guruhlariga bo‘lib dars o‘tishning **uchinchi modeli** avvalgi modellardan birmuncha farqlanadi. Kichik guruh a‘zolarining soni ixtiyoriy bo‘lib, uni o‘qituvchi barcha omillarni hisobga olgan holda o‘zi belgilaydi.

Talabalar soni ixtiyoriy bo‘lgan kichik guruh modelida o‘quv topshirig‘ni bajarishni 2 xil tashkil etish mumkin: 1) avval individual tarzda, so‘ngra **kichik guruh** bilan birgalikda bajarish; 2) to‘g‘ridan-to‘g‘ri kichik guruhlarida bajarish.

Kichik guruhlarida ishlashning bu modelida dars o‘tishning boshqa metodlari bilan birgalikda qo‘llash hamda turlicha tashkil qilishning imkoniyati katta. Masalan, kichik guruhlar o‘rtasida musobaqa tarzida tashkil qilish mumkin.

1. Kichik guruhdagi har bir o‘quvchi-talaba berilgan topshiriqni avval alohida o‘zi bajarib, fikrini seminar daftariga yozadi. So‘ngra guruh birgalikda hammaning fikrini o‘rganib chiqadi. Kichik guruh nomidan yagona javob tayyorlanadi, darsda barcha guruhlarining javoblari eshutiladi va guruhni erishgan natijasi baholanadi.

2. O‘qituvchi kichik guruh a‘zolariga topshiriq beradi. Topshiriq masala, mashq, savolga javob va boshqa shakllardagi nazorat ishi bo‘lishi mumkin. Topshiriq kichik guruhda muhokama qilinadi, bajariladi. Bajarilgan topshiriq guruhda

¹¹Tojiboeva D., Yoldoshev A. Maxsus fanlarni oqbitish metodikasi. Darslik. - T.: "Aloqachi", 2009, 217-bet.

taqdimot qilinadi. Kichik guruhlarning taqdimoti muhokama qilinadi. Komandalarning olgan o‘rinlari aniqlanib, to‘plangan balga ko‘ra rag‘batlantiriladi.

O‘quv adabiyotlaridagi «5x5» yoki «6x6», «7x7» metodlari haqidagi bildirilgan fikrlardan umumiy xulosa chiqaradigan bo‘lsak, ularning barchasida so‘z guruhlarini kichik guruhlariga bo‘lib, dars o‘tish haqida boradi.

2. Kichik guruhlariga bo‘lib dars o‘tishni tashkil etish va uning asosiy bosqichlari

Juftlik yoki kichik guruhlariga bo‘lib dars o‘tishning muvaffaqiyatli bo‘lishi ko‘p jihatdan unga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazishga bog‘liq.

Interfaol usulga asoslangan texnologik tizimning asosiy belgisi kutilgan natijaga erishishni kafolatlashdir. Buning uchun asosiy maqsadga erishishning har bir bosqichida bajarilishi lozim vazifalar, buning uchun talab qilinadigan vositalar hamda metodlarning aniq modullari yoki algoritmlari hosil qilinadi.

Bugungi kunda ta‘lim jarayonida faqat qandaydir bitta texnologiya, metodni qo‘llash uchramaydi. Odatda o‘qitish asosida bir necha texnologiyalar elementlari bir yo‘la qo‘llaniladi.

O‘qituvchi kichik guruhlariga bo‘linib ishlashni rejalashtirar ekan, buning uchun tayyorgardik ko‘rishi zarur. Kichik guruhlariga bo‘linib dars o‘tishga tayyorgarlik fazasi o‘z ichiga quyidagilarni oladi.

1. Tayyorgarlik ko‘rish bosqichi.

Tayyorgarlik odatda kichik guruhlarini shakllantirilib, ish boshlaguncha bo‘lgan jarayonni o‘z ichiga oladi. Uni ikki fazaga ajratish mumkin. a) **Birinchi faza dars boshlanguncha amalga oshiriladi.** U o‘z ichiga:

- * maqsad qo‘yish;
- * material tanlash;
- * kichik guruhlariga topshiriq tayyorlash;
- * qo‘yilayotgan topshiriqni, masalani o‘qituvchining o‘zi yechishi;
- * kichik guruh va uning har bir a‘zosi faoliyatini baholash jadvali;
- * zarur tarqatma materiallar tayyorlashni oladi.

b).Kichik guruhlarlarni shakllantirish fazasi:

Guruhlarini kichik guruhlariga bo‘lishni qanday qoidalar yoki tamoyillar asosida amalga oshirish lozim, guruhlar qanday tuzilganda yuqori samara beradi degan savolga aniq javob, universal qoida yo‘q. Har bir o‘qituvch o‘z tajribasidan kelib chiqib tashkil etadi.

2. Axborot bilan ta‘minlash bosqichi.

3. Topshiriq ustida ishlash bosqichi:

4. Kichik guruhlar ish natijasini muhokama qilish va baholash.

3. Kichik guruhlar uchun topshiriq iayyorlash va ularning ish natijasini muhokama qilish

Darsni kichik guruhlariga bo‘lib tashkil etishning maqsadi o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha **muammo qo‘yib** uni yechishga, topshiriqni bajarishga qaratilgan. Buni

tadqiqot metodini kichik guruh-larda qo'llash ham deyish mumkin. Eng asosiysi talabalar muammoni yechish uchun uni kelib chiqish sabablarini o'rganish lozimligini so'ngra muammoni yechish uchun yo'l qidirish mumkinligini o'rganadilar.

Uning muhim afzalligi iqtisodiy fanlarning barcha mavzularini o'rganishda qo'llash mumkin. U mavjud muammoni ko'ra bilish, mohiyatini anglab etish, kelib chiqish sabablarini to'g'ri aniqlash va uning echimini to'g'ri topishga harakat qilishga o'rgatadi.

Ayniqsa kichik ish natijasini muhokama qilish muhim ahamiyatga ega.

Kichik guruhlar ish natijasini muhokama qilish va baholash bosqichini 2 fazaga ajrattish mumkin :

a) Kichik guruhlar ish natijasini muhokamasi fazasi

Guruhlarda ish yakunlangach, ular natijalari bo'yicha axborot beradilar. Buning uchun har bir guruh o'z vakilini belgilaydi. Bu bosqichning birinchi fazasida:

* kichik guruhlar qo'yilgan masalani birgalikda muhokama qilish uchun tayyorlanadi;

* kichik guruh o'z ish natijasini boshqa kichik guruhlar oldida taqdimot qiladi.

Zarurat tug'lsa, faoliyat natijalari bo'yicha bildirilgan fikrlar o'qituvchi tomonidan yozib boriladi. Muhimi, guruhning javobini asoslanishini aniqlashtirib olishdir. Agar vaqt etarlicha bo'lsa, u yoki bu fikrni asoslash uchun guruhlar bir-biriga savol ham berishlari mumkin.

b) Kichik guruhlar ish natijasini baholash fazasi:

* ish natijasi muhokama qilinadi;

* bildirilgan fikrlar bo'yicha umumiy xulosaga kelinadi;

* talabalarga umumiy natija e'lon qilinadi.

Kichik guruhlarda ishlash natijalari o'qituvchi tomonidan baholanadi. Bunda o'qituvchi-talabalarni ham jalb etishi mumkin.

O'qituvchining roli:

* qaror qabul qiladi;

* darsni tashkil qiladi, boshlaydi va kuzatadi;

* nazorat qiladi va zarur bo'lganda, aralashadi.

* tahlil qiladi va baholaydi.

Seminar, amaliy mashg'ulotni kichik guruhlariga bo'lib o'tish uchun avvalo kichik guruh modelini tanlaydi. Bunda albatta juftlik, mozaika yoki ixtiyoriy kichik guruh modellarini tanlash mavzu va muhokama qilinadigan uzviy savollarning xususiyatlari muvofiq ravishda tayyorlangan topshiriqlar mazmuni, bajarish tartibiga bog'liq. Chunki ularga ko'ra darsni tashkil etish sharoiti o'zgartiriladi.

Juftlikda ishlash bir partada o'tirgan 2 o'quvchi-talaba bajargani uchun tashkiliy sharoitga qo'shimcha o'zgartirish kiritish shart emas.

Agarda kichik guruh mozaika (kooperativ) modeli bo'yicha topshiriqni bajarishi ko'zda tutilsa, kichik guruhlar ishlashi uchun qo'shimcha xonalar zarur bo'ladi. Ixtiyoriy kichik guruhlar modelida stol-stullar kichik guruhlar ishlashiga moslashtirib joylashtiriladi.

Ekspertlar ishini baholash jadvali (har bir mezon bo'yicha maksimal 5 ball beriladi)

Mezonlar	ekspertlar				
	«A» harfi	«B» harfi	«C» harfi	«D» harfi	«E» harfi
1. Berilgan topshiriqni bajarish-da qatnashish					
2. O'zi bilganini boshqa kichik guruh a'zolariga o'rgatishi					
3. Ish natijalari muhokamasida qatnashishi va javoblarni tahlil qilib berishi					
4. Guruh a'zolarining birdamlik bilan ishlashi					
5. Va boshqalar					
Umumiy to'plangan ball					

Agar topshiriqda **multimediada** tayyorlab, taqdimot qilish ko'zda tutilgan bo'lsa, uni quyidagicha baholash mumkin (Bir mezon bo'yicha maksimal 3 ball beriladi):

Kichik guruh-lar	Taqdimotni ifodalash	Javobining tog'riligi, aniqligi	Taqdimotning tushunarligi	Barcha a'zolarining faol qatnashishi	Va boshqalar	Umumiy to'plangan ball
1-guruh						
2-guruh						
Va hokazo						

Bu baholash mezonlarini ishlab chiqilgan reyting tizimida 2coatga ajratilgan ballga proporsional ravishda moslashtiramiz.

Kichik guruhlarda ishlash metodi qo'llanilganda o'qituvchi boshqa metodlarga qaraganda vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo'ladi. Chunki o'qituvchi bir vaqtning o'zida barcha talabalarni mavzuga jalb eta oladi va baholay oladi.

Shunday qilib, guruhlarni kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish metodining eng muhim o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, birinchidan u universal metod. Uni barcha mavzular va fanlarni o'rganishda qo'llanishi mumkinligi, ikkinchidan, uni barcha dars o'tish metodlari bilan birgalikda qo'llash imkoniyati katta ekanligi bilan hamda o'quvchi-talabalarni bir-birlariga o'z bilganlarini o'rgatishlari natijasida olgan bilimlari, axborotlarni xotiralarida eslab qolish darajasi yuqoriligi bilan ajralib turadi. Ya'ni boshqalarni o'qitish, o'rgatish natijasida o'qitganlarimiz, o'rgatganlarimizni 90 foizini eslab qolamiz.

Umuman olganda darsni kichik guruhlarga bo'lib o'tishni turlicha tashkil etish, topshiriq, vazifalarni turli variantlarda qo'llashning imkoniyati katta.

Kichik guruhlarga bo'linib ishlashning ko'satilgan ijobiy tomonlari, afzalliklari bilan birgalikda **kamchiliklari** ham bor. Ular barcha interaktiv metodlarga xos 2-cxemada (82 bet) ko'rsatilgan. Barcha interaktiv metodlarga xos ko'rsatilgan kamchiliklardan tashqari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Birinchiidan, hamma o'quychi-talabalar ham darsga faol qatnashmasligi mumkin. Buni har bir kichik guruh uchun hamda qatnashchisi uchun baholash mezonini ishlab chiqish bilan minimallashtirish mumkin.

Ikkinchiidan, o'qituvchining dars o'tishdagi, hatto murakkab masalalarni muhokama qilishda ham roli minimal bo'lishi.

Uchinchiidan, talabalar bir-biriga bilmaganini o'rgatadi. Lekin yangi tushuncha, yangi o'quv materialini berilganda fanning mazmunini chuqur va yaxshi tushunadigan o'qituvchi bo'lishi kerak. Auditoriyada kichik guruhlarga bo'linib, birgalikda masala, mashq yechish mumkin. Bunda talabalar berilgan topshiriqni ma'nosiga tushunishdimi yoki yo'qmi tekshirish, uni bajarishga aniq vaqt belgilash, talabalar o'rtasida muloqot tashkil etish kerak.

To'rtinchiidan, qo'yilgan masalani kichik guruhda muhokama qilish uchun qo'shimcha auditoriya talab qilinadi. Ayniqsa mozaika modelida albatta qo'shimcha sinf, auditoriya bo'lishi zarur. Shuning uchun kichik guruhlarga berilgan topshiriqni darsdan tashqari paytda muhokama qilib, seminar darsida oxirgi kichik guruhlar taqdimoti muhokamasini o'tkazish mumkin.

Beshinchiidan,

Topshiriqning bitta auditoriyada muhokama qilinishi shovqin-suronni kuchaytib ketishiga olib keladi. Har bir kichik guruh uchun alohida auditoriya ajratishning imkoni yo'q.

Metodning kamchiliklariga nisbatan afzallik tomonlari ko'p. Kamchiliklarni bartaraf qilish imkoni bor. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida bu metod keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, bu metodni boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llash imkoniyatlari keng.

Xulosa

Darsni kichik guruhlarga bo'lib o'tish o'quvchi talabalarni hamkorlikda ishlashni eng yuqori darajada olib chiqadigan metod hisoblanib, uni bir necha modellari variantlari mavjud. Metodni qo'llash natijasida talabalarlarga birgalikda ishlash ko'niemasi shakllanadi. Hamkorlikda ishlash, o'rganish jarayonida talabalar o'zaro o'qituvchi va o'quvchi bo'lib bilmaganlarini bir-birlaridan o'rganishadi.

Kichik guruhlarda dars olib borish, tayyorgarlik ko'rish; axborot bilan ta'minlash, topshiriq ustida ishlash, kichik guruhlar ish natijasini muhokama qilish, fazalariga bo'linadi.

Bu metodning afzallik va kamchilik tomonlari mavjud, lekin kamchiliklariga nisbatan afzalliklari ustun bo'lib, uni boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llash imkoni ham katta

Nazorat savollari:

1. Dars o'tish metodlari orasida modellashtiruvchi o'yin metodi, sizningcha, qaysi jihatlari bilan ajralib turadi?

2. O'yin asosida dars o'tishda qanday maqsadlar ko'zlanadi?

3. Modellashtiruvchi o'yin shartli ravishda qanday shakllarga bo'linadi?

Ularni sizningcha, farqi bormi yoki yo'q?

4. “Kartoshka bozori” o‘yini bilan tanishdingiz. Shunday yoki shunga o‘xshash o‘yin metodini qo‘llab dars o‘tkaza olasizmi?

5. Tanlov asosida o‘yin - dars o‘tishga qanday qaraysiz? Yoki uni darsdan tashqari vaqtda o‘tkazgan ma’qulmi?

6. Metodning asosiy afzalliklari va kamchiliklarini aytib bera olasizmi?

7. Tadqiqot metodi dars o‘tish metodlari orasida, sizningcha, qanday o‘rin tutadi?

8. Tadqiqot metodi asosida dars o‘tishni tashkil qilishda qanday qoidalarga amal qilish kerak?

9. Odamlarning fikrlash tarzini o‘rganish nima sababdan zarur? Undagi bildirilgan fikrlarga biron nima qo‘shimcha qila olasizmi?

10. Siz tadqiqot metodini dars o‘tishda qanday qo‘llagan bo‘lar edingiz?

7-mavzu. IQTISODIY FANLARNI O‘RGANISHDA MODELLASHTIRUVCHI AMALIY O‘YINLAR VA TADQIQOT METODI

1. Iqtisodiy fanlarni o‘rganishda modellashtiruvchi amaliy o‘yinlar metodining tutgan o‘rni

2. Modellashtiruvchi o‘yin metodini qo‘llab, dars o‘tishning asosiy bosqichlari

3. O‘yinni tanlash va tayyorlash, o‘tkazish. O‘yin natijasini muhokama qilish.

4. [Iqtisodiy fanlarni o‘rganishda tadqiqot metodi va uning boshqa uslublardan farqi](#)

5. [Darsni tadqiqot metodi asosida tashkil etish](#)

Tayanch so‘z va iboralar: Modellashtiruvchi o‘yin. Modellashtiruvchi o‘yin metodining alohida ajralib turuvchi jihati. Modellashtirish metodining muhim tomonlari. O‘yinning didaktik maqsadi. O‘yinning tarbiyaviy maqsadi. Tadqiqot metodi. Tadqiqot ob'ekti. Tadqiqot predmeti. Ta’lim mazmuni. Ta’lim maqsadi.

Iqtisodiy fanlarni o‘rganishda modellashtiruvchi amaliy o‘yinlar metodining tutgan o‘rni

Insonni shaxs sifatida kamol topishida o‘yinlarning ahamiyati katta. O‘yinlar inson o‘zini hayotda namoyon qilishi, o‘z o‘rnini topishi, o‘z-o‘zini boshqarishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi.

O‘yinlarni dars o‘tish metodi tariqasida borgan sari kengroq qo‘llanishiga asosiy sabablardan biri uning qadimdan insonda turli-tuman bilim, ko‘nikma, mahoratni hosil bo‘lishi va uning xotirasida saqlanish shakli sifatida qo‘llanilib kelishidir.

Modellashtiruvchi o‘yin - bilim olishga qaratilgan va ma’lum bir pedagogik natijani ko‘zlagan hamda turli (imitatsion, amaliy, rol ijrosiga asoslangan) o‘yinlar yordamida ta’lim jarayonida muayyan maqsadni amalga oshiruvchi faoliyat.

Modellashtiruvchi o‘yin metodining alohida ajralib turuvchi jihati –maqsadni o‘yinlar orqali amalga oshirish natijasida amaliyotga yaqinlashtirish va o‘quvchi-talabalar ongiga etkazish;

O‘quvchi-talabalarning barchasi faol qatnashishi ta‘minlanadi;

Ta‘lim oluvchilarning o‘zlari qatnasib, qo‘yilgan maqsadni amalga oshirganlari tufayli “o‘qitish piramidasi”ga ko‘ra 75 % gacha axborotni eslab qoladildr

Iqtisodiy fanlarni o‘rganishda modellashtirish metodi muhim o‘rin tutadi. Aynan modellashtirishda talabalar iqtisodiy tushunchalarni o‘rganishni eshitish, ko‘rish orqaligina emas, balki o‘zlari ham qatnashib o‘rganadilar. Natijada, birinchidan, eng passiv talabalarni ham darsda faol qatnashishlari ta‘minlanadi. Ikkinchidan, talabalar u yoki bu tushunchani, jarayonni o‘rganishda o‘zlari qatnashganlari tufayli u xotiralarida uzoq saqlanib, faol bilim zaxirasini tashkil etadi.

Bilim va malaka o‘qish, faoliyat yuritish jarayonida shakllanadi. Biror malakani egallash uchun unga oid faoliyatni ko‘p marta takrorlash, mashq qilish, muntazam amalga oshirish zarur. Ana shu jarayon natijasida o‘quvchi, talabalarda uquv, ko‘nikma shakllanadi.

O‘yinlarni dars o‘tish metodi tariqasida borgan sari kengroq qo‘llanishiga asosiy sabablardan biri uning qadimdan insonda turli-tuman bilim, ko‘nikma, mahoratni hosil bo‘lishi va uning xotirasida saqlanish shakli sifatida qo‘llanilib kelishidir.

Modellashtiruvchi o‘yin metodi aynan ana shularni hisobga olgan, o‘rganilayotgan mavzuning maqsadidan kelib chiqqan holda ta‘lim oluvchilar tomonidan havotiv holatlarni o‘yin tariqasida qo‘llash ko‘zda tutiladi

Talabani o‘yin jarayoniga tortilishi, o‘yin jarayonida yuz beradigan vaziyat, emotsional hayajon, qayg‘urish ularni ijodiy faoliyatini oshiruvchi kuchli stimulyator rolini o‘ynaydi. Talabalarda predmetni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqish ortadi.

O‘yinlardan foydalanib dars o‘tish turli **maqsadlarni** amalga oshirishga qaratilgan.

O‘yinning didaktik maqsadi. Talabalarni bilimlarni o‘rganish, tushunish, amaliyotda olgan bilim, malaka, ko‘nikmalarini qo‘llash, ularni rivojlantirish, mehnat ko‘nikmalarini kengaytirishga qaratilgan.

O‘yinning tarbiyaviy maqsadi. Mustaqillikni, irodani tarbiyalash, ma‘naviy, estetik dunyoqarashni shakllantirish, jamoaga kirishib keta olish - kommunikabellikni tarbiyalash.

O‘yinning rivojlantiruvchi maqsadi. O‘yin orqali voqea, hodisalarni muhokama, tahlil qilish, xulosa chiqarish, qaror qabul qilishga, unga turli nuqtai nazardan qarashga o‘rgatadi.

Barcha talabalarni darsga qiziqib, faol qatnashishlarini ta‘minlashda modellashtiruvchi o‘yin metodining oldiga tushadigani yo‘q.

2. Modellashtiruvchi o‘yin metodini qo‘llashning asosiy bosqichlari

Hozirgi paytda dars o‘tishda bu metoddan nisbatan keng foydalanilmoqda.

Modellashtiruvchi o'yinlar talabalarga abstrakt iqtisodiy tushunchalar, real hayotdagi iqtisodiy voqea-hodisalarni ifodalash, ularning mohiyatini tushunishga yordam beradi.

Modellashtirish metodi asosiga qurilgan dars mo'ljall (orientatsiya)dan boshlanadi. O'qituvchi talabalarni amaliy o'yin, uning maqsadi va foydalaniladigan tushunchalar bilan tanishtiradi.

O'qituvchi biron bir mavzu, savolni modellashtiruvchi o'yinlar yordamida o'tkazishni mo'ljallar ekan, eng avvalo, unga tayyorgarlik ko'rishi kerak. Modellashtiruvchi o'yinning qanday o'tkazilishi yozma matnda ko'rsatiladi. Shuning uchun mavzular bo'yicha maxsus ish o'yinlari avvaldan ishlab chiqilishi, o'yin ssenariysi yozilishi zarur.

Modellashtiruvchi o'yin o'tkazilayotganda darsning maqsadini yaxshi tushunmaslik oqibatida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolarni to'g'rilash, hamda qarama-qarshi muloqot o'rnatish imkoniyatini qoldirishni ko'zda tutishi kerak.

Modellashtiruvchi o'yin asosida dars o'tishda talabalar o'yin jarayonida ham bilim oladi. Muhokama qilish jarayonida o'qituvchi tomonidan berilgan savollar talabalarga o'yin davomida bajarilgan ishlar, voqealarni umumlashtirishga, darsning asosiy mazmunini tahlil qilishga yordam berishi kerak. Talabalar to'qnashgan qiyinchiliklar, o'zi uchun ochgan yangiliklarni aniqlash, o'yinni real hayot voqealari bilan taqqoslash, o'tilayotgan darsning mazmuni bilan bog'lash asosida ko'rsatilgan asosiy iqtisodiy tushunchalarning mag'zini chaqish, anglab yetish hamda xulosa chiqarishga yordam berishi kerak.

Modellashtiruvchi o'yin boshqa o'yinlardan farq qilishini tushuntirish kerak. Masalan, kim birinchi bo'lib masalani yechadi, yoki krossvord tuzadi va hokazo. Bular, asosan, qandaydir bir musobaqani ifodalaydi. Modellashtiruvchi o'yinlarga esa, albatta, real ijtimoiy yoki iqtisodiy jarayonni soddalashtirilgan ifodasi, unda qatnashish imkonini beradigan o'quv tajribasi sifatida qarash mumkin.

O'yinni tayyorlash va o'tkazishni ouyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin

Modellashtiruvchi o'yin asosida tuzilgan darsning asosiy bosqichlari

1-bosqich. Mo'ljalga olish.

2-bosqich. O'yinni o'tkazishga tayyorlanish.

3-bosqich. O'yinni o'tkazish.

4-bosqich. Muhokama qilish.

Modellashtiruvchi amaliy o'yinlar talabalarga shu jarayonning o'zini yoki insonlarning xatti-harakatini, o'zlarini qanday tutishlari, ya'ni tanlov muammosini qanday hal etishlarini namoyon qilishi tufayli iqtisodiy voqea, hodisa, jarayonlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Chunki shu jarayonning o'zida ular qatnashadilar, sinab ko'radilar.

3.O'yinni tanlash va tayyorlash, o'tkazish. O'yin natijasini muhokama qilish.

O'qituvchi faoliyati maqsadlari o'quvchi, talaba shaxsini rivojlantirishga qaratilgan. U o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- o'quvchi, talabalarning yangi mavzuni o'rganish loyihasini tasavvur qila

olishiga yordamlashish;

- o'quvchi, talabalarning dalillar, tushunchalar, qonunlar haqidagi ko'nikmalarini mustahkamlash;

- o'quvchilarni o'rgangan bilimi va malakasini xilma-xil sharoitlarda mustaqil qo'llay bilishga o'rgatish, «amaliyot»da sinab ko'rish;

- mavzu bo'yicha o'quvchi, talabalarning bilimi, uquvi, malakasini oshirish, mustahkamlash va nazorat qilish.

O'yin o'tkazish uchun qanday tayyorgarlik ko'rishda o'qituvchi uchun tavsiyalar, talabalar uchun ko'rsatmalar beriladi.

Talabalar qanday rol o'ynashadi, o'yinning qoidalari, uni o'tkazishni qadam-baqadam ko'rsatmasi beriladi. Juda ko'p o'yinlarda talabalar hayotdagi personajlarning rolini o'ynashadi. Masalan, sotuvchi, xaridor, ishlab chiqaruvchi, xizmatchi va hokazo.

O'yin o'tkazish shartlarida har bir rol bajaruvchining maqsadi va unga qanday erishish mumkinligi ko'rsatiladi. Masalan, xaridor belgilangan vaqt ichida iloji boricha arzon, ko'proq tovar sotib olishi, sotuvchi esa, aksincha, ko'proq qimmatga sotishi, ishlab chiqaruvchi ko'proq kam xarajat bilan mahsulot ishlab chiqarishi va hokazo.

Modellashtiruvchi o'yin o'tkazilayotganda darsning maqsadini yaxshi tushunmaslik oqibatida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolarni to'g'rilash, hamda qarama-qarshi muloqot o'rnatish imkoniyatini qoldirishni ko'zda tutishi kerak.

Modellashtiruvchi o'yin asosida dars o'tishda talabalar o'yin jarayonida ham bilim oladi. Muhokama qilish jarayonida o'qituvchi tomonidan berilgan savollar talabalarga o'yin davomida bajarilgan ishlar, voqealarni umumlashtirishga, darsning asosiy mazmunini tahlil qilishga yordam berishi kerak. Talabalar to'qnashgan qiyinchiliklar, o'zi uchun ochgan yangiliklarni aniqlash, o'yinni real hayot voqealari bilan taqqoslash, o'tilayotgan darsning mazmuni bilan bog'lash asosida ko'rsatilgan asosiy iqtisodiy tushunchalarning mag'zini chaqish, anglab yetish hamda xulosa chiqarishga yordam berishi kerak.

Modellashtiruvchi o'yin boshqa o'yinlardan farq qilishini tushuntirish kerak. Masalan, kim birinchi bo'lib masalani yechadi, yoki krossvord tuzadi va hokazo. Bular, asosan, qandaydir bir musobaqani ifodalaydi. Modellashtiruvchi o'yinlarga esa, albatta, real ijtimoiy yoki iqtisodiy jarayonni soddalashtirilgan ifodasi, unda qatnashish imkonini beradigan o'quv tajribasi sifatida qarash mumkin.

4. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda tadqiqot metodi va uning boshqa uslublardan farqi

Iqtisodiyotni o'rganishda tadqiqot metodini qo'llash talabalarning puxta bilim olishlariga katta yordam beradi. Sababi, iqtisodiyot doimo kishilarni oldiga tanlov muammosini qo'yadi, chunki resurslar cheklangan, ularni bir maqsad-dagina ishlatish mumkin, uni ikkinchi maqsadda ishlatib bo'lmaydi.

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar tizimida tadqiqot metodi o'ziga xos muhim o'rin tutadi. Tadqiqot nafaqat ilmiy bilishning balki bilim olishning ham alohida ahamiyatga ega metodidir. Masalan, yerga uy quril-

sa, endi u yerga ekin ekib yoki yo'l qurib bo'lmaydi. Demak aynan mana shu yer uchastkasiga ekin ekishmi, uy qurishmi yoki yo'l qurish maqsadga muvofiq? Resurslarning cheklanganligi tanlov bilan bog'liq holda ulardan samarali foydalanish yo'llarini qidirishga majbur qiladi. Buni biz tadqiqot orqali amalga oshiramiz. Tadqiqot nafaqat ilmiy bilishning balki bilim olishning ham alohida ahamiyatga ega metodidir.

Tadqiqot metodi asosida dars o'tish induktiv va deduktiv mantiqqa tayanishi mumkin.

Tadqiqotning deduktiv metodga asoslanishi iqtisodiyotda qator tayyor qoida, qonunlar mavjudligi, ulardan qo'yilgan muammolarni yechishda foydalansa bo'lishiga tayanadi. Bu qonun, qoidalar talabalarga zarur axborotni keraksiz ma'lumotlardan ajratishga yordam beradi. Tadqiqot jarayonida izlanishni to'g'ri yo'ldan borishiga ko'maklashadi.

Induktiv metodni qo'llash yordamida talabalar ma'lumot, axborotga asoslanib, iqtisodiy hodisa va jarayonlar haqida yangi ilmiy taxmin (gipoteza)larni ilgari surishi yoki ilgari bildirilganlarini tekshirib ko'rishi mumkin. Bunda, bir muqobil qiymat ikkinchisi bilan solishtiriladi. Shuning uchun kishilarning xatti-harakati qanday bo'lishini va ma'lumotlarni sinchkovlik bilan o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bunga tadqiqot uslubi orqali erishish mumkin.

Bu uslubning boshqa metodlardan farqi, u talabalarni fikr yuritishi yuqori darajada bo'lishi, bor intellektual qobiliyatlarini ishga solishni talab qiladi. Taniqli amerikalik mutaxassis *Benjamin Blum*¹² tavsiya qilgan bilishning olti bosqichining eng yuqori bosqichiga to'g'ri keladi. U baholash bo'lib, baholashni uddasidan chiqish uchun olgan bilimni yodga tushirish, qo'yilgan masalani tushuna bilish, qo'llay olish, tahlil qilish, sintez qilishni bilishi, turli variantlarni taqqoslashi, oxir-oqibat xulosa chiqara oladigan darajada bilimga ega bo'lishi kerak. Shuning uchun ham bu uslubni talabalarning tayyorgarligi, faolligini ta'minlash, bilim darajasini oshirish asosida barcha guruhlarda qo'llash mumkin bo'ladi. Buning uchun talabalarni axborot to'plash, mustaqil ravishda adabiyotlarni o'qib, jadval va grafiklardan foydalanishni o'rganishlarini kuzatish, aniqlash va bu ko'nikmalarni hosil qilishlari uchun yordam berish kerak.

Metodni qo'llash uchun o'qituvchi puxta tayyorgarlik ko'rishi lozim:

1. Darsda talabalarni qiziqtiradigan savol yoki masala qo'yiladi.
2. O'qituvchi talabalarga biron-bir gipoteza taklif qilishi yoki talabalarning o'zlari muhokama qilayotgan masalaning yechimini mumkin bo'lgan variantlarini taklif qilishlari, tushuntirishlari mumkin.
3. Talabalar ma'lumotlar, axborotlar to'plashadi. Mustaqil ravishda adabiyotlar o'qib, jadval, grafik, videofilm va boshqalarni o'rganib, shaxsan tadqiqot o'tkazadi yoki darsda tadqiqot o'tkazishda qatnashadi.
4. Olingan ma'lumotlar asosida qo'yilgan masala bo'yicha xulosa chiqariladi.
5. Aytilgan gipoteza to'g'rimi yoki yo'qligi, aniqlanadi. Noto'g'ri bo'lsa chiqarilgan xulosa bo'yicha yangi ta'rif beriladi.

¹² Benjamin Bloom et al., eds., *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook J: Cognitive Domain* (New York: Mk Kay, 1956).

Iqtisodiy masalalar, muammolarni tadqiq qilishda deduktiv taxminlar keng qo'llaniladi. Ular masalani, muammoni yechishda odamlarning sa'y-harakati qanday bo'lishi mumkin, ular nimani tanlashlari mumkin, buning sababi nimada ekanligini tushunishga yordam beradi. Bu taxminlar odamlarning iqtisodiy fikrlash tarzini qanday kechishi mumkinligi, u nimalarga bog'liqligini anglay bilishimizga bog'liq. Tadqiqot o'tkazishda ana shu taxminlardan foydalanamiz. Ular asosida xulosa chiqaramiz.

5. Darsni tadqiqot metodi asosida tashkil etish

Dars jarayonida o'qituvchi tadqiqot metodini turlicha qo'llashi mumkin.

Darsni tadqiqot metodi asosida tashkil etish:

- Tadqiqot metodini modellashtiruvchi, imitatsion o'yin orqali qo'llash;
- Jadval ma'lumotlari, grafik, chizma, diagrammalar tahlili tarzida tashkil etish
- Ma'lumotlar, da lillar to'plash, hisob-kitob tahlili, xulosa chiqarishga yo'naltirilgan tadqiqot o'tkazish

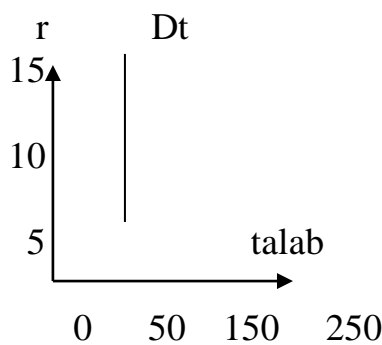
Tadqiqot metodini qo'llash ham boshqa uslublar kabi uni mantiqiy ketma-ketlikda amalga oshirishni talab qiladi

Tadqiqot metodini afzallik tomoni shndaki, aynan shu metodni qo'llab chizma, grafik, jadvallarning tahlilini o'rganishimiz mumkin. Bu esa iqtisodiy fanlarni o'rganishda juda qo'l keladi. Masalan, pul taklifi bilan talabining muvozanatini ushbu metodni qo'llab ko'rib chiqishimiz mumkin.

Quyidagi grafiklarga diqqat qiling: agar pul taklifi 200 milliard so'm desak, pul bozorida muvozanat qanday o'rnatiladi. Nima sababdan bir vaqtning o'zida pul taklifi va foiz stavkasini tartibga solib bo'lmaydi?

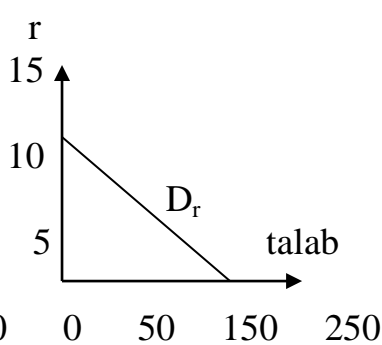
foiz stavkasi

foiz stavkasi

a) rasm

Pulga transaksion (bitim) talab grafigi

b) rasm

Foiz stavkasiga ko'ra pulga talab grafigi

Maqsad: 1. Foiz stavkasining pulga talab va taklifga ta'sirini o'rganish;

2. Pul taklifi va pulga talab, foiz stavkasi o'rtasidagi bog'lanishni o'rganib, uning asosida xulosa chiqarish.

Qo'yilgan masalani yechish uchun materiallar:

- a) pulga transaksion talab grafigi;
- b) foiz stavkasiga ko'ra pulga talab grafigi.

Bu grafiklarni slaydga, doskaga chizish yoki tarqatiladigan material sifatida tayyorlash mumkin.

Tadqiqot tafsiloti:

Ma'lumki, bozor xo'jaligida ssuda kapitali vujudga keladi. Bunda pul qo'shimcha fazilat, foyda keltirishga ega bo'ladi.

Bozorga chiqarilgan pulning narxi foiz bo'ladi. Bu uning ma'lum ehtiyojni qondirishda pulning xossasidan foydalanilgani uchun beriladigan xaq bo'ladi.

Ssuda kapitaliga talab va taklif asosida muvozanatlashgan ssuda foizi belgilanadi.

Odatda, bozor va o'rtacha foiz normasi farqlanadi. Bozor foiz normasi bozordagi ma'lum vaqt mobaynida belgilangan foiz bo'lib, bozor kon'yukturasiga bog'liq. U iqtisodiyotdagi o'zgarishga qarab, tebranib turadi. O'rtacha foiz normasi uzoq muddat davomida uning o'zgarish harakatini ifodalaydi.

Ssuda kapitaliga bo'lgan talab va taklifga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

- ishlab chiqarish hajmi;
- jamg'arilgan pul hajmi;
- ishlab chiqarish sikllarining tebranishi;
- ishlab chiqarishning mavsumiy sharoitlari;
- inflyasiya sur'ati;
- davlat tomonidan foiz stavkasining boshqarilishi;
- xalqaro omillar

Tadqiqot o'tkazish jarayonida o'qituvchi savollar bilan murojaat qilib, pulga talab va taklifning hajmiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashga ta'sir ko'rsatadi. Pulga talabga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan foiz stavkasi bo'lib, uning o'zgarishi pulga talabni o'zgarishiga ta'sir qiladi.

Talabalar ikkinchi grafik bo'yicha o'z fikrlarini bildiradilar.

Grafikdan ko'rinib turibdiki, foiz stavkasi yuqori bo'lganda kredit talab kam, aksincha, foiz stavkasi kam bo'lganda talab ko'p. Buni sababini talabalar turlicha izohlashlari mumkin. Lekin shunday xulosa chiqariladiki, bank kreditiga foiz stavkasi yuqori bo'lganda talabni kamayishiga sabab, tadbirkorlar olgan foydalaridan foiz to'laydilar. Agar olgan foydalari to'laydigan foizlarga nisbatan kam bo'lsa - o'zlariga qoladigan miqdor qoniqtirmasa kredit olishmaydi. Kredit olganda foiz stavkasi past bo'lsa, olingan foydadan qarz(foizi bilan) to'lash imkoni kengayadi. Natijada tavakkal qilib kredit olishga intilish kuchayadi.

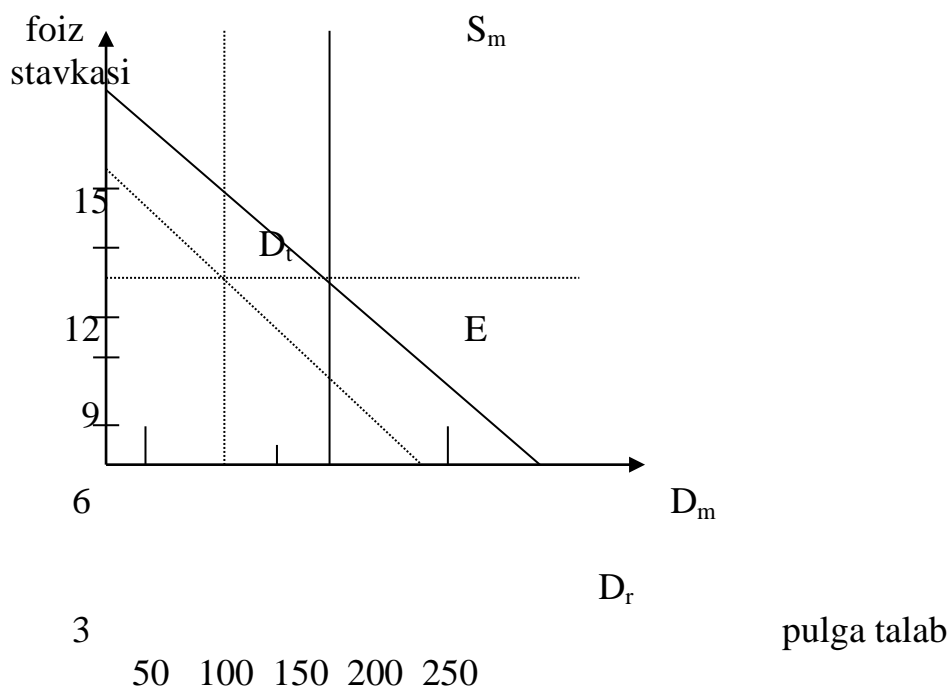
Sh bilan birga, foiz normasi ta'sir ko'rsatmaydigan holat ham mavjudligini (a) rasmdan ko'rish mumkin. Bunda pulga talab darajasiga foiz stavkasi bog'liq bo'lmaydi. Unda, asosan, tovarlar narxi, pul birligi oboroti tezligi bog'liq bo'lib, foiz stavkasi ta'sir ko'rsatmaydi.

O'qituvchi «pul taklifi 200 mlrd. so'm bo'lganda muvozanat qanday bo'lishini aniqlash uchun nima qilishimiz kerak?» degan savol bilan auditoriyaga murojaat qiladi.

Talabalar turlicha fikrlar aytishadi. Ular ichida eng to'g'ri fikr **birinchi**

navbatda transaksion talab bilan foiz stavkasiga ko‘ra talabni birga qo‘shganda umumiy talab qancha bo‘lishi mumkinligini aniqlash. Buning uchun har ikki grafikni bitta grafikda ifodalaymiz. U holda shtrixlangan D_t - pulga transaksion talab chizig‘i bilan, D_r - pulga foiz stavkasiga ko‘ra talab chizig‘i kesishgan nuqta umumiy talabni ifodalaydi.

Biz pulga umumiy talabni aniqladik, endi muvozanat darajasini aniqlashimiz kerak. O‘qituvchi talabalarga yana murojat qiladi: «Qanday qilib muvozanat o‘rnatamiz?»

D_r – pulga foiz stavkasiga ko‘ra talab chizig‘i;

D_t – pulga transaksion talab chizig‘i;

D_m – pulga umumiy talab;

S_m – pul taklifi;

ye – pul taklifi (S_m) – 200 milliard so‘m bo‘lganda pulning muvozanat nuqtasi.

Ikkinchi navbatda, biz umumiy pulga talabni aniqladik, endi taklif 200 milliard so‘m bo‘lganda muvozanat darajasini aniqlashimiz kerak.

Agar pul taklifi 200 milliard so‘m bo‘lsa, muvozanat quyidagicha o‘rnatiladi. Chunki pulga umumiy talabimiz D_t bilan D_r kesishgan nuqtada edi. Pul taklifi 200 milliard so‘m bo‘lganda muvozanatni topish uchun bu nuqtani S_m taklif egri chizig‘iga ko‘chiramiz. **Muvozanat E nuqtada bo‘ladi.**

Pul taklifini kamayishi bilan foiz stavkasi oshayapti yoki aksincha. Demak, biz ikkisidan birini tanlashimiz kerak. Pul-kredit siyosati yuritilayotganda mamlakatdagi sharoitga, Markaziy bankning maqsadiga ko‘ra, foiz stavkasini oshirish yoki pasayishi tanlanadi. Ssuda foiz stavkasini pasayishi investitsion faoliyatni kuchayishiga olib keladi. Chunki kreditga talab ortadi, degan xulosa chiqariladi.

Xulosa

Modellashtiruvchi o'yin - bilim olishga qaratilgan va ma'lum bir pedagogik natijani ko'zlagan hamda turli (imitatsion, amaliy, rol ijrosiga asoslangan) o'yinlar yordamida ta'lim jarayonida muayyan maqsadni amalga oshiruvchi faoliyat hisoblanadi..

Modellashtiruvchi o'yin metodi o'yin jarayonida berilgan topshiriqni bajarish, hisob kitoblarni amalga oshirish, o'yin orqali amaliyotni o'rga-nish tufayli fanni puxta o'zlashtirishga olib keladi.

O'yin metodini qo'llash uchun o'qituvchi uning didaktik, tarbiyaviy maqsadlarini aniq belgilashi, o'yinning asosiy bosqichlarini, har bir bosqichning aniq vazifasini ishlab chiqishi, ayniqsa o'yinni muhokama qilishga alohida diqqat qaratilishi kerak.

Talabalarni faol qatnashishini, mavzuning yoki o'rganilayotgan muammoning mohiyatini chuqur anglash maqsadida o'rganish uni konkurs tarzida qo'llash mumkin. Bunda albatta berilgan topshiriqlarni baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur darkor.

Tadqiqot metodi - axborotlar, dalillar, ma'lumotlar asosida tadqiqot o'tkazish jarayonida qatnashish orqali dars o'tishning talabalarni axborot to'plash va uni ustida ishlash, xulosa chiqarib, baholashga o'rgatish jarayonida mavzuning mazmunini o'zlashtirishga, ilmiy izlanishni o'rganishga qaratilgan metod.

* Tadqiqot metodi talabalarning fikr yuritish darajasi yuqori bo'lishini, bor intellektual qobiliyatini ishga solishni talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi ham darsga nihoyatda puxta tayyorgarlik ko'rish kerak.

Tadqiqot metodini muhim jihatlaridan biri uni boshqa metodlar bilan va iqtisodiy ma'lumotlar, turli jadval, grafiklar, diagrammalar bilan ishlash, xulosa chiqarish imkoni kattaligidir

Nazorat savollari:

1. Munozara metodi asosida dars o'tishga sizning munosabatingiz qanday?
2. J. T. Dillon o'qituvchi izlanuvchanlik va hamkorlikka asoslangan tarzda munozarani tashkil etishi uchun nimalarga e'tibor berish lozimligini ko'rsatadi?
3. «Munozara ishtirokchisiga eslatma» haqida fikringiz qanday?
4. Metodlarning ko'rsatilgan afzalliklari va kamchiliklariga qo'shimcha qila olasizmi?
5. Dars o'tish metodlari orasida, «aqliy hujum» metodining tutgan o'rni qanday?
6. Metodni yaratilishi tarixini bilasizmi?
7. Metodni qo'llashning asosiy bosqichlarini aytib bering.
8. Siz shu metod asosida dars o'tganingizda nimalarga e'tibor qaratgan bo'lar edingiz?
9. Metodning afzalliklari nimada? Kamchiliklari-chi?
10. "Aqliy hujum" metodining boshqa metodlardan ajralib turuvchi o'ziga xoa jihatlarini ko'rsating.

8-mavzu: IQTISODIY FANLARNI O'RGANISHDA MUNOZARA VA «AQLIY HUJUM» METODINI QO'LLASH

REJA:

1. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda munozara metodi va uning o'ziga xos jihatlari
2. Darsni munozara metodi asosida tashkil qilishning asosiy usullari
- 3.«Aqliy hujum» metodi va uning boshqa uslublardan farqi
4. Metodni qo'llash va javoblarni muhokama qilish.

Tayanch so'z va iboralar: Munozara metodi. Munozara. Munozara ishtirokchisiga eslatma. Ochiq munozara. Qarama - qarshi munozara usuli. Munozara usuli. «Aqliy hujum» metodi. Dars o'tishning samarali metodi. "Aqliy hujum" metodini qo'llash qoidalari.

1. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda munozara metodi va uning o'ziga xos jihatlari

Talabalarni o'z fikrini qat'iy himoya qilishga, boshqalarning fikrini tahlil qilish-ga, boshqa bildirilgan fikrlarni inobatga olishga, mantiqiy mushohada yuritishga undaydigan, darsda faol qatnashishlarini ta'minlaydigan metodlardan biri darsni munozara metodi asosida tashkil qilishdir.

Munozara - o'z fikrini qat'iy himoya qilishga, boshqalarning fikrini tahlil qilishga, mantiqiy mushohada yuritishga undaydigan, darsda faol qatnashishlarini ta'minlaydigan metoddir.

Munozara o'qitish metodi sifatida ma'lum bir muammoga qarashlar va yondashuvlar, nuqtai nazarlar bo'yicha fikr almashishga qaratilgan. Munozara qatnashchilari bunda o'z fikrlarini bildirishlari yoki boshqalarning nuqtai nazarlarini qo'llab quvvatlashlari, ularga tayanish asosida fikr bildirishlari mumkin.

Bu metodni o'quvchi-talabalar anchagina yuqori bilim, mustaqil fikrlash, o'z fikri, nuqtai-nazarini asoslash, isbotlash darajasiga etganda samarali qo'llash mumkin. Bo'lmasa uning dahanaki jangga aylanishi ehtimoli bor. Yaxshi o'ylab, tashkil etilgan munozara o'rgatuvchi va tarbiyalovchi sifatida muhim ahamiyatga ega.

Munozara - 1) matbuotda, suhbatda biror bahsli masalani muhokama qilish, bahs. 2) muayyan muammo bo'yicha fikr almashishga asoslangan ta'lim metodi.

Munozarani yozma yoki og'zaki tarzda tashkil etilishi mumkin.

Munozara metodidan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

- ✓ yangi bilimlarni shakllantirishda;
- ✓ ta'lim oluvchilar u yoki bu savollarni chuqur o'ylab ko'rish, ularning mohiyatiga kirishni ta'minlashda;
- ✓ ta'lim oluvchilarni dalil va dalillarga asoslangan xulosalar orasidagi farqni tushunib etishga o'rgatishda;
- ✓ o'zaro fikr almashuv ko'nikmalarni shakllantirishda;
- ✓ ta'lim oluvchilarga shaxsiy fikrida mustahkam turish va uni himoya qilishiga yordam berish.

Tadqiqotchi J. T. Dillon tomonidan o'qituvchi izlanuvchanlik va hamkorlikka

asoslangan tarzda munozarani tashkil etishi uchun quyidagilarga e'tibor berish lozimligi ko'rsatilgan.

Munozara metodini barcha barcha fanlarni o'rganishda qo'llash mumkin. Ltkin iqtisodiy fanlarni o'rganishda qo'llashning imkoniyati nihoyatda katta. Mashhur yozuvchi Bernard Shou aytganidek, iqtisodchilarni bir zanjirga boglab, yagona fikrga kelishga undasangiz ham har biri o'z aytganini ma'qullaydi. Bunda albatta resurslarni cheklangani va ularni taqsimlashda nafillik, zaruriyat nuqtai nazaridan yondashilishi muhim rol o'ynaydi.

2-§. Darsni munozara metodi asosida tashkil qilishning asosiy usullari

Darsni munozara metodi asosida tashkil qilishni turli usullari mavjud. Ulardan keng qo'llaniladigani yuqorida ko'rsatganimizdek, o'quv jarayonida munozara, muammo qo'yib, muhokama qilish mumkin. Bunda talabalar munozaraga individual tarzda yondashadilar.

Darsni munozara metodi asosida tashkil qilishning asosiy usullari yuqorida ko'rsatilganlar bo'lib, ular ma'lum bir jihatlari bilan farqlanadilar:

Ochiq munozara qo'yilgan muammoni belgilangan qoida bo'yicha muhokama qilinib, yechimini qabul qilish yoki qilmaslikni plenumga topshirish bilan yakunlanadi. Bunda, masalan, quyidagicha savol qo'yish mumkin:

Dars o'tishning yana bir usuli **kichik guruhlar o'rtasida munozara** olib borishdir. Bu usulda qo'yilgan muammo kichik guruhlar o'rtasida muhokama qilinib, ular o'z takliflarini asoslab berishi zarur.

Munozara metodini qo'llashning yana bir usuli «**qarama - qarshi munozara**» bo'lib, qo'yilgan savol, muammoga bir-biriga zid fikr, javob aytib, buni asoslash orqali uning optimal yechimini topishga qaratilgan. Uni talabalarning o'zi olib boradi. O'qituvchi faqat munozara olib borish uchun savol tayyorlab, darsni tashkil qiladi.

Munozara metodini qo'llashning yana bir usuli - **Amerikacha debat**. Debat - bu ikki kishi o'rtasida olib boriladigan munozara. Bunday tarzda dars o'tishda ikki talaba belgilangan qat'iy tartib bo'yicha, raislik qiluvchining rahbarligi ostida berilgan savol yoki muammo bo'yicha munozara olib boradilar. Ularning bildirgan fikrlarini hakamlar hay'ati baholaydi. Arbitrlar talabalardan belgilanadi.

Inglizcha munozara (debatlar). Munozaraning bu shaklida muhokama qilinayotgan muammo yechimiga yetkaziladi. Debatlarni tashkil qilishda turli usullarni qo'llash mumkin. Bu o'qituvchining fantaziyasi, qo'ygan maqsadi, mahoratiga bog'liq. Bu munozaralarga talabalar puxta tayyorlanib, berilishi mumkin bo'lgan savollar va ularni javoblarini o'ylab kelishlari zarur. Har bir talaba darsda debat olib boruvchi sifatida qatnashmagan taqdirda, savol bilan murojaat qiluvchi yoki hakam sifatida qatnashadi. Buni hech kim yodidan chiqarmasligi, demak darsga alohida tayyorgarlik ko'rishi lozim.

Munozara metodini qo'llashning yana bir usuli **muzokara** bo'lib, unda asosiy maqsad munozarali masalalarni yechishda bir-biriga yon berib, umumiy qarorga kelishni o'rganishdir. Vaqtdan samarali foydalanish uchun darsni ikki tomonlama, uch tomonlama muzokara tarzida tashkil etish mumkin. Eng oddiy, o'ziga xos

muzokara bu bozorda sotuvchi bilan xaridorning savdolashib, oxiri bir fikrga kelib, har ikkisinin o'z oldiga qo'ygan maqsaliga erishishidir.

3. «Aqliy hujum» metodi va uning boshqa uslublardan farqi

Mamlakatimizda hozirgi paytda turli fanlardan dars beruvchi pedagog olimlar, amaliyotchilar ilmiy asoslangan ta'lim texnologiyalarini o'z faoliyatlarida keng qo'llashga intilmoqdalar. Bilim, ijodiy faoliyat, ob'ektiv borliqqa munosabatlar - pedagogik jarayon mahsulidir va ma'lum pedagogik tizim doirasida shakllantiriladi.

O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni to'g'ri joriy qilinishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi sifatida, uquvchi-talabalarni ko'proq mustaqillik, ijodiy va irodaviy sifatlarini rivojlantirishga olib keladi.

Hozirgi kunda keng qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyalar pedagogik jara-yon hamda o'qituvchi, o'quvchi-talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

Interfaol uslublardan biri aqliy hujum - g'oyalarni generatsiya (ishlab chiqish) qilish metodidir. «Aqliy hujum» metodi – qo'yilgan muammo, masala, savolga nisba-tan barcha o'quvchi-talabalarning o'z fikrini bildirishini ta'minlash asosida ularni darsga faol qatnashish, o'z nuqtai nazaridan yondashishga yo'naltirish, bildirilgan fikrlarni saralashga o'rgatuvchi metod. U biror muammoni echishda talabalar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir echimga kelinadigan eng samarali metoddir.

Aqliy hujum metodining yozma va og'zaki shakllari mavjud. Og'zaki shaklida o'qituvchi tomonidan berilgan savolga talabalar-ning har biri o'z fikrini og'zaki bildiradi. Talabalar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga talabalar o'z javoblarini qog'oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko'rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi. «Aqliy hujum» metodining yozma shaklida javoblarni ma'lum belgilar bo'yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o'rgatadi.

Maqsad g'oyalar miqdori hisoblanadi!

Qancha ko'p g'oyalar aytilsa, undan ham yaxshi: yangi va qimmatli g'oyalarni paydo bo'lishi uchun ko'p imkoniyatdir.

Aqliy xujum metodidan foydalanilganda talabalarning barchasini jalb etish imkoniyati bo'ladi, shu jumladan talabalarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Talabalar o'z fikrini faqat og'zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko'nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar tanqid qilinmasligi talabalarda turli g'oyalar shakllanishiga olib keladi. Bu metod talabalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

Vazifasi. “Aqliy hujum” qiyin vaziyatlardan qutulish choralarni topishga, muammoni ko'rish chegarasini kengaytirishga, fikrlash bir xilliligini yo'qotishga va keng doirada tafakkurlashga imkon beradi. Eng asosiysi, muammoni echish jarayonida kurashish muhitidan ijodiy hamkorlik kayfiyatiga o'tiladi va guruh yanada jipslashadi.

Ob'ekti. Qo'llanish maqsadiga ko'ra bu metod universal hisoblanib tadqiqotchilikda (muammoni echishga imkon yaratadi), ayniqsa yangi mavzuni boshlaganda B/B/B jadval bilan birga qo'llash o'quvchi-talabalarni dars jarayonida nimalarga diqqat qaratish zarurligini anglash va qo'yilgan maqsadni amalga oshirish, o'qitish jarayonida o'quv materiallarini o'zlashtirishga yo'naltiradi.

Qo'llanish usuli. "Aqliy xujum" ishtirokchilari oldiga qo'yilgan muammo bo'yicha har qanday mulohaza va takliflarni bildirishlari mumkin. Aytilgan fikrlar yozib boriladi va ularning mualliflari o'z fikrlarini qaytadan xotirasida tiklash imkoniyatiga ega bo'ladi. Metod samarasi fikrlar xilma-xilligi bilan tavsiflanadi va aqliy hujum davomida ular tanqid qilinmaydi, qaytadan ifodalanmaydi. Aqliy hujum tugagach, muhimlik jixatiga ko'ra eng yaxshi takliflar generatsiyalanadi va muammoni echish uchun zarurlari tanlanadi.

«Aqliy xujum» metodi o'qituvchi tomonidan qo'yilgan maqsadga qarab amalga oshiriladi:

1. Talabalarining o'tilgan mavzu va boshlang'ich bilimlarini aniqlash yangi mavzuni avvalgi mavzu bilan bog'lash maqsad qilib qo'yilganda, bu metod darsning mavzuga kirish qismida tatbiq etiladi.

2. Yangi mavzuni mustahkamlash, uni o'quvchi-talabalar qay darajada o'zlashtirganlarini aniqlash maqsad qilib qo'yilganda takrorlash, darsning oxiri mustahkamlash qismida qo'llaniladi

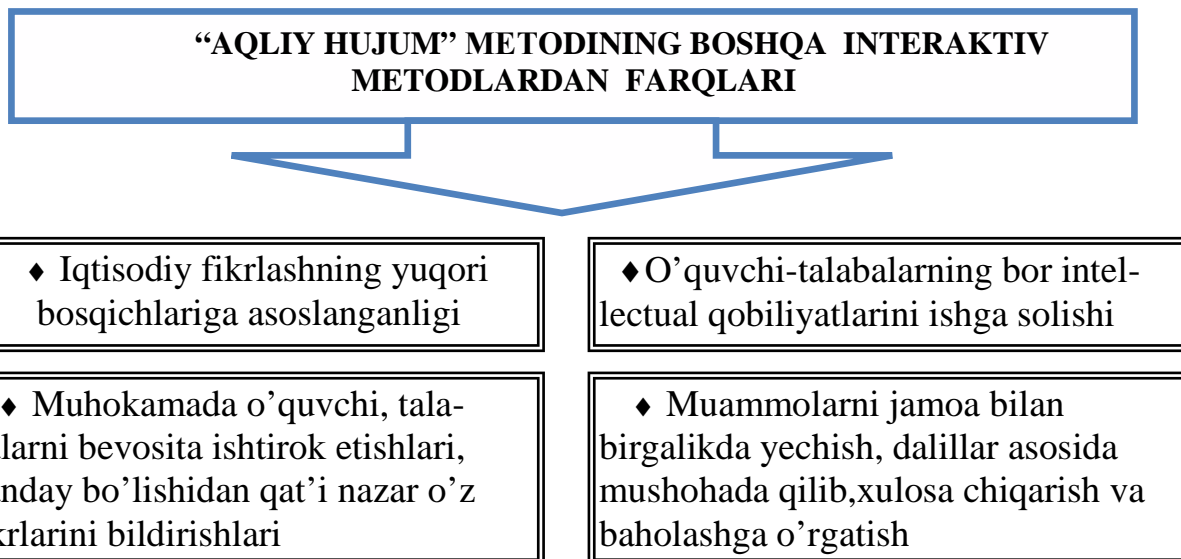
«Aqliy hujum» uslubida qo'yilgan savol, muammo, masalani butun guruh bilan birgalikda muhokama qilinadi.

U talabalarni o'quv jarayonida mashg'ulotlarda faol qatnashishlarini, turli g'oyalarni topish va bayon qilish chog'ida boshqalarni ham fikrini jalb qilish, o'z fikrlarini aytishga yo'naltiruvchi metoddir. Bu metodni qo'llaganda, qo'yilgan g'oya, savol barchani o'ziga jalb qiladi.

Bu metodda ma'lum muammo bo'yicha har bir talabaning fikr-mulohazasi tinglanib, ular asosida ma'lum bir echim tanlanadi. Uslub bo'yicha dars o'tishni quyidagi sxema orqali ko'rsatish mumkin.

uslubning boshqa metodlardan farqi, u o'quvchi, talabalarni fikr yuritishi yuqori darajada bo'lishi, bor intellektual qobiliyatlarini ishga solishni talab qiladi. Taniqli amerikalik mutaxassis *Benjamin Blum*¹³ tavsiya qilgan bilishning olti bosqichining eng yuqori bosqichiga to'g'ri keladi. U baholash bo'lib, baholashni uddasidan chiqish uchun olgan bilimni yodga tushirish, qo'yilgan masalani tushuna bilish, qo'llay olish, tahlil qilish, sintez qilishni bilishi, turli variantlarni taqqoslashi, oxir-oqibat xulosa chiqara oladigan darajada bilimga ega bo'lishi kerak. SHuning uchun ham bu uslubni o'quvchi talabalarining tayyorgarligi, faolligini ta'minlash, bilim darajasini oshirish asosida barcha guruhlarda qo'llash mumkin bo'ladi. Buning uchun talabalarni axborot to'plash, mustaqil raviqda adabiyotlarni o'qib, jadval va grafiklardan foydalanishni o'rganishlarini kuzatish, aniqlash va bu ko'nikmalarni hosil qilishlari uchun yordam berish kerak.

¹³ Benjamin Bloom et al., eds., *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook J: Cognitive Domain* (New York: Mk Kay, 1956).

4. Metodni qo’llash usullari va javoblarni muhokama qilish

“Aqliy hujum” metodining asosiy usullari

Bu metod asosida savol muhokamasini ikki, uch xil usulda o’tkazish mumkin. Har bir usul ikki yoki uch bosqichdan iborat bo’ladi.

Birinchi usul. Darsning birinchi bosqichida guruh ikkiga ajratiladi. Talabalar qo’yilgan muammo yoki savol bo’yicha o’z fikr-mulohazalarini navbatma-navbat qisqacha bayon qiladi. Bunda har bir talaba masalaga o’z nuqtai nazaridan yon-dashishga harakat qilishi kerak.

Ikkinchi bosqichda bitta guruhning talabalari ikkinchi guruh vakilining bildirgan fikriga o’z munosabatlarini bildirishadi, ya’ni opponetlik qilishadi. Ikkinchi guruh bildirilgan barcha fikrlarni to’playdi.

Uchinchi bosqichda bildirilgan fikrlar saralanadi va maqbul, samarali echim tanlanadi. Har ikki guruhning natijasi to’g’ri deb topilgan javoblar asosida taqqoslanadi va ball beriladi.

Sababi, birinchidan, iloji boricha ko’proq fikr, g’oya, taklif, tavsiyalarni to’plash. Ikkinchidan, hammani o’z fikrini ochiq bildirishni ta’minlash. Uchinchidan, vaqtni tejash.

O’qituvchi o’quv jarayonida tashabbusni shunday qo’lga olishi, darsni tashkil qilishi kerakki, har bir talaba mavzuga daxldor darajada fikr aytishi zarur.

Ikkinchi bosqichda bildirilgan fikrlar, g’oyalar, takliflar saralanib, guruhlarga ajratilib, muhokama qilinadi. Tahlil asosida ular ichidan eng maqbul, samarali echimlar tanlanadi.

Ikkinchi usul. Birinchi bosqichda qo’yilgan muammo, masala bo’yicha har bir talaba o’z fikrini bildiradi. U qisqa, tushunarli bo’lishi kerak. Talabalar bildirgan fikrni o’qituvchi yoki talaba yozib berishi, yoki 2-3 daqiqa vaqt belgilanib, har bir talaba o’z fikrini yozib berishi mumkin.

Ikkinchi bosqichda bildirilgan fikr va g’oyalar saralanadi. Birgalikda muhokama qilinadi. Echim tanlanib, qaror qabul qilinadi. Talabalarning ishtiroki va bildirgan fikrining originalligi, to’g’riligi va boshqa jihatlariga ko’ra ball beriladi.

Qaror qabul qilishda ularning qaysi birini asosiy o'ringa qo'yish kerakligini aniqlaymiz. So'ngra, har bir guruhdagi eng maqbulini ajratamiz. Muammoli savolni muhokamasida qatnashishlariga ko'ra talabalar faoliyati baholanadi.

Metodning o'ziga xos yana bir usuli mavzu qo'yilgan muammoni o'rganishda tahliliy, ijodiy vazifalarni guruh bo'lib echishdir.

Ishni boshqacha tashkil qilsa ham bo'ladi. Bunda mavzu yoki qo'yilgan asosiy savolning o'zini ifodalaydigan bir necha savollar tayyorlab, uni kichik guruhlarga bo'lib beriladi. Har bir kichik guruh o'z savoli bo'yicha alohida «aqliy hujum» o'tkazadi va natijani butun guruh oldida taqdimot qiladi. O'qituvchi rahbar-yordamchi sifatida harakat qiladi va har bir guruhda aqliy hujum qanday borayotganini kuzatib, bir guruhdan ikkinchi guruhga o'tib turadi.

Aqliy hujumning bunday usuli qisqa vaqt davomida bir savolni turli jihatdan ko'rib chiqish imkonini beradi.

Javoblar baholanganda bildirilgan eng yaxshi fikrni talabalarning o'zlari ajratib, 1-3 o'rin berishni taklif qiladi. Talabalarni taqqoslash va baholashga jalb etamiz.

Aqliy hujum metodini o'ziga xos modifikatsiyasi “fikrlar hujumi” metodi bo'lib, bu metod J.Donald Filips tomonidan ishlab chiqilgan. Uni katta guruhlarda (20 tadan 60 tagacha talaba bo'lgan) qo'llash mumkin. Ishtirokchilar kichik guruhlarga bo'linadi. Har bir kichik guruh hal qilinadigan ijodiy vazifa va muammo bo'yicha 6 daqiqa davomida mustaqil ravishda fikrlar hujumi o'tkaziladi. Shundan so'ng har bir kichik guruh vakili o'z guruhlarida ishlab chiqilgan g'oya haqida axborot beradilar. Ularning eng yaxshilari, qiziqarlilari tanlab olinib, ularni yanada rivojlantirish uchun boshqa guruhlarga beriladi. Bu ikkinchi berilgan g'oyalar muammoni echish uchun asos hisoblanadi. O'qituvchi rahbarligida jamoa bo'lib, unga baho beriladi va eng yaxshilari tanlab olinadi.

“Aqliy hujum”ning uchinchi usuli.

Hamma ta'lim oluvchilar ikki guruhga bo'linadi (o'rtacha 7-9 kishidan). Birinchi guruh – «g'oyalar generatori». Ular qisqa vaqt ichida muhokama qilinayotgan muammo bo'yicha iloji boricha ko'proq uning echimlarini taklif etishlari kerak. Bunda ular g'oyalarni muhokama qilishmaydi. Uni inkor qilish yoki tarafdor bo'lish mumkin emas. Guruhdan bir kishi o'zi g'oyalarni ilgari surmaydi, balki boshqalarni fikrini yozadi. Ikkinchi guruh – «tahlilchilar guruhi». Ular birinchi guruhdan olgan muammolar echimi variantlariga hech nima qo'shishmaydi. Faqat bildirilgan fikrlar orasidan nisbatan muammoga taalluqli hamda oqilona fikrlarni tanlab, guruhlarga ajratishadi. Yig'ilgan g'oyalarni tahlil qilib, ularni orasidan eng yaxshilarini ajratishadi. Odatda bunday g'oyalar umumiy bildirilgan fikrlarning 10% atrofida bo'ladi.

«Tahlilchilar» va «g'oyala generatorlari» guruhi ixtiyoriy shakllantiriladi. Samarali echim topish uchun gurhlarni o'rni almashgan holda 2-raundni o'tkazish mumkin. Bunda har ikki guruhni takliflarini taqqoslash imkoniyati vujulga keladi.

«Aqliy hujum»ni bunday usulda qo'llashda o'qituvchi «muammoning buyurtmachisi» va «dirijori» bo'lib, darsni boshqaradi. Eng muhimi u muammoning mazmun-mohiyatini qisqacha ifodalaydi va ko'rsatadi, «aqliy hujum»ni o'tkazish qoidalari, shartlarini e'lon qiladi.

«Fikrlarning shiddatli hujumi» esa E. A. Aleksandrov tomonidan ishlab chiqilgan. G. Ya. Bush tomonidan o'zgartirilib, dars jarayonida qo'llash yo'lga qo'yilgan. «Fikrlarning shiddatli hujumi»-destruktiv berilgan baho bilan dialog. Bunda jamoa bo'lib g'oyalar ishlab chiqishda ishtirokchilarning ijodiy imkoniyatlari bildirilgan fikrga, dialog tarzida zid g'oyalar qo'yilishi bilan yanada kengaytiriladi, faollashtiriladi.

Barcha usullarda aytilgan fikr muhokamasi muhim, sababi biz ularni orasidantantlab olamiz, yangi g'oyalarni topamiz. Bildirilgan fikr, g'oyalarni:

- 1) yangi, realizatsiya qilsa bo'ladigan;
- 2) ma'lum;
- 3) kelgusida tahlil qilish zarur «g'oyalar uyumi (to'plami)» yoki muhimligi nuqtai nazaridan yohdashgan holda yoki muammoni echish yo'nalishlari bo'yicha guruhlariga ajratish mumkin.

Xulosa

* Munozaraga -1) matbuotda, suhbatda biror bahsli masalani muhokama qilish, bahs. 2) muayyan muammo bo'yicha fikr almashishga asoslangan ta'lim metodi sifatida qaraladi.

* Mazkur metod talabalarni tanqidiy va taxliliy fikrlash, o'z fikrini ximoya qilishga o'rgatadigan metod xisoblanib, uni qo'llashning qator usullari mavjud. Haqiqat bahs-munozarada oydinlashadi. Ayniqsa talabalarni munozaraga kirishlaridan avval uning qoidalariga amal qilish zarurligi haqida ogohlantirish lozim.

Aqliy hujum metodi – qo'yilgan muammo, masala, savolga nisbatan barcha o'quvchi-talabalarning o'z fikrini bildirishini ta'minlash asosida ularni darsga faol qatnashish, o'z nuqtai nazaridan yondashishga yo'naltirish, bildirilgan fikrlarni saralashga o'rgatuvchi metod.

Bu metodning turli modifikatsiyalari mavjud bo'lib, guruhdagi barcha o'quvchi-talabalarning bildirgan fikrlari, takiflari, g'oyalari saralanadi va eng samaralilari tanlanadi.

Nazorat savollari:

1. Iqtisod fanlarini o'rganishda loyihalash metodi qanday o'rin tutadi?
2. Sizingcha, bu metodni qanday mavzu yoki savollarni o'rganishda qo'llagan ma'qul?
3. Loyihalash metodining asosiy bosqichlarini aytib bera olasizmi?
4. Boshqa hech qaysi metod o'quvchi, talabalarda bu metodga o'xshab mas'uliyatni his qilishni shakllantirmaydi, tarbiyalamaydi, degan fikrga qo'shilasizmi?
5. Siz loyiha taqdimotida nimalarga ahamiyat bergan bo'lardingiz? Loyiha uchun berilgan baholash mezonlari sizni qoniqtiradimi, yana nimalarni qo'shish mumkin?
6. Siz o'zingiz qanday muammoni tanlagan bo'lardingiz?
7. Loyihani amalga oshirish uchun zarur mablag' miqdorini hisoblab chiqib, asoslab bera olasizmi?
8. «Case study method» ning sizga qaysi jihatlari yoqadi?
9. Iqtisodiy fanlardan dars o'tganda «case study method»ni qo'llashning

imkoni ham, ahamiyati ham katta degan fikr to'g'rimi?

10. Metodlarning asosiy afzalliklarini ko'rsatib bera olasizmi?

11. Metodlarning ko'rsatilgan kamchiliklariga qo'shilasizmi? Ulardan boshqa kamchiliklarni ko'rsata olasizmi?

9-mavzu. IQTISODIY FANLARNI LOYIHALASH VA KEYS METODI (CASE STUDI) ASOSIDA O'RGANISH

1. Innovatsion ta'lim texnologiyasida loyihalash metodi

2. Loyihalashtirish ketma-ketligi va uni amalga oshirish bosqichlari va loyiha tayyorlashni o'rganish

3. Keys metodining mazmuni, xususiyatlari

4 «Case study method»ni qo'llash: topshiriq tayyorlash, uni echish va javobini muhokama qilish.

Tayanch so'z va iboralar: Innovatsiya. Innovatsion ta'lim. Loyihalash. Loyihalash metodi. Loyihalashtirish faoliyati vazifalari. Maqsad. Keys. Ilmiy muammo. O'quv muammosi. Keys stadi metodi.

1 §. Innovatsion ta'lim texnologiyasida loyihalash metodi

Innovatsiya (inglizcha **innovation**) – yangilik kiritish, yangilik demakdir. Innovatsiya deb, yangi ko'rinishda mahsulot (tovar, ish, xizmat) yaratilishini yoki takomillashtirilishini, ishlab chiqarish jarayonining yangi bosqichga ko'tarilishini tushuniladi. Joriy qilinishini yoki ushbu jarayonning takomillashtirilishini, biznesni yuritishda yangi marketing yoki tashkiliy usullarning joriy qilinishini, ish o'rinlari tashkil etishni yoki tashqi aloqalar o'rnatilishini o'zida mujassamlashtirgan innovatsiyaviy faoliyatning yakuniy natijasi tushuniladi. Innovatsiyaviy tovarlar, ishlar, xizmatlar – oxirgi uch yil davomida turli darajadagi texnologik o'zgartirilgan tovarlar, ishlar, xizmatlardir.

Innovatsiya turlari rang-barang bo'lib, ular texnologik innovatsiyalar, mahsulotlar bo'yicha innovatsiyalar, jarayonlar bo'yicha innovatsiyalar, marketing innovatsiyalari, tashkiliy innovatsiyalar va hokazolarni ko'rsatish mumkin.

Ta'lim sohasidagi innovatsiyalar o'ziga xos bo'lib, ta'lim tizimida ayni kunda munosib o'rin egallashiga alohida diqqat qaratilmoqda.

Respublikamizda hozirgi paytda zamon talabiga mos mutaxassis tayyorlashga alohida diqqat qaratilib, yoshlar tarbiyasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ta'limning uzluksizligi, uzviyligini ta'minlash, ilg'or jahon ta'lim tizimi tajribalarini o'rganish, shuningdek ta'limni o'quv metodik ta'minotini mustahkamlashga alohida e'tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda hozirgi paytda pedagogik olimlar, amaliyotchilar ilmiy asoslangan ta'lim texnologiyalarini o'z faoliyatlarida keng qo'llashga intilmoqdalar. Aslida ham ijtimoiy tajriba elementlari - bilim, ijodiy faoliyat, ob'ektiv borliqqa munosabatlar pedagogik jarayon mahsulidir va ma'lum pedagogik tizim doirasida shakllantiriladi.

Innovatsion ta'lim pedagogik jarayoniga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, o'quvchi-talabalarni ko'proq mustaqillik, ijodiy, irodaviy va boshqa fazilatlarini rivojlantirishga hamda ta'lim jarayonida ilg'or jahon tajribalarini qollashda interaktiv uslublardan foydalaniladi. O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalar, metodlarni to'g'ri joriy qilinishi o'quvchi-talabalarni ko'proq mustaqillik, ijodiy, irodaviy va boshqa fazilatlarini rivojlantirishga olib keladi. Ayniqsa bozor iqtisodiyoti sharoitida kelajakda amalga oshiriladigan ishlarning turli-tuman loyihalari orasidan eng samaralisini tanlash raqobatni yanada rivojlantirishga olib keladi. Chunki yangi g'oyalarning qay tarzda amalga oshirilishi aynan ularning mazmun mohiyati, erishiladigan natijani ifodalagan loyihalarda aks etishiga bog'liq. Qaysi sohani olmag investitsiyani jalb etish tayyorlangan loyihalarining ko'zda tutilgan mezonlar asosida qo'yilgan talablarga javob berishi, investorlarning diqqatiga molik bo'lishiga bog'liq. Demak ana shunday loyihalarni tayyorlash oddiy o'quv loyihalaridan boshlanadi. O'quvchi-talabalarda loyiha tayyorlash ko'nikmasi o'quv jarayonida shakllantiriladi. Bu esa loyihalash metodini qo'llash orqali amalga oshiriladi.

Loyihalash metodi – o'rganilishi lozim bo'lgan mavzu, muammo, masalani aniqlab, uni yechish uchun kelajakda amalga oshiriladigan ishlarni rejalashtirish, qo'yilgan maqsadni va uni bajarish qanday natijaga olib kelishini loyihada aks ettirish hamda uni amalga oshirishni o'rgatadigan metod.

Bu metodni iqtisodiy fanlarni o'rganishdagi muhim ahamiyati shundaki, talabalar biznes-reja tuzishni, turli tanlovlarda qatnashish uchun loyihalar ishlab chiqishni o'rganadilar. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarni qanday tashkil etishning texnologik xaritasini ishlab chiqish, ya'ni darsni qanday o'tkazishni mufassal rejasini ishlab chiqishni, umuman olganda, o'z faoliyatlarini rejalashtirishni o'rganadilar.

Bu metodni qo'llash, kurs ishi, diplom ishi, bitiruv malakaviy ishi bajarishda yaqqol namoyon bo'ladi. Buni har bir talaba individual tarzda bajaradi. **Kasbiy ta'lim mutaxassisliklari talabalari uchun loyiha tayyorlash metodini qo'llash va individual loyiha tayyorlashning eng yorqin misoli dars jarayoni texnologik xaritasini tayyorlashdir.**

Biz ularni o'quv jarayonida bajarganimiz uchun ko'proq diqqatimizni guruh bo'lib ishlashga qaratamiz. Odatda turli tanlovlarda qatnashadigan loyihalar ko'proq fanlararo, axborot berishga, amaliyotga yo'naltirilgan, ma'lum darajada tadqiqotni ko'zda tutgan, o'rta va uzoq muddatli, guruh bo'lib ishlashga mo'ljallangan bo'ladi. Shu bilan birga mazkur metodning o'ziga xos xususiyatlari mavjudki, ularni, albatta, hisobga olish zarur.

2. Loyihalashtirish ketma-ketligi va uni amalga oshirish bosqichlari va loyiha tayyorlashni o'rganish

Loyihalash metodini qo'llash uchun birinchi navbatda loyihalash ob'ektini aniqlaymiz. Qanday masala, muammo mavjud bo'lsa, uni aniqlaymiz va uni yechish uchun loyiha tuzib, natijasi qanday bo'lishini belgilaymiz.

Bu o'tilayotgan mavzu bo'yicha qo'yilgan savol yoki yechimini kutayotgan

dolzarb masala bo'lishi mumkin. Loyiha talabalarning o'z xohishlari, qiziqishlariga ko'ra tanlagan ilmiy izlanishlari bo'lishi mumkin yoki o'qituvchi taklif qilishi mumkin. Har ikkala holda ham talabalar zarur axborotlarni to'plashlari, ularni tahlil qilishlari zarur. Tahlil asosida qaror qabul qilib, loyiha ishlab chiqishdan maqsad qo'yiladi va qanday natijaga erishilishi belgilanadi.

Loyiha tayyorlash va uni amalga oshirish bosqichlarini adabiyotlarda mualliflar turlicha 3-6 bosqichga bo'lishadi. Biz ularni noto'g'ri deb aytolmaymiz, lekin bizningcha quyidagi variantni optimal hisoblash mumkin.

1-bosqich. Tayyordarlik bosqichi. Maqsadni aniqlagach, loyihaning maqsadi, mazmunini belgilaymiz. Reja asosida amalga oshirish uchun vazifalar belgilanadi, ya'ni faoliyat rejasi ishlab chiqiladi.

2-bosqich. Loyihani amalga oshirish bosqichi:

Unda loyihani amalga oshirish shakllari va vositalari, bosqichma-bosqich natijalari ham ko'rsatiladi.

Loyihada belgilangan vazifalar bajariladi.

3-bosqich. Natija bosqichi. Bajarilgan ish rasmiy talablar asosida taxlanadi. Loyihaning so'nggi varianti ekspertga, taqrizga beriladi. Bunda matn aniq asoslangan bo'lib, bajarilgan ishlarning mazmuni va erishilgan natijalarni gavdalantirishi kerak. Matnda, albatta, jadvallar, grafiklar, chizma, dasturlar va boshqa shunga o'xshash materiallar bo'lishi shart.

So'ngra ish taqrizga beriladi. Loyihaga ekspert xulosasini olinadi, tashqi taqriz natijasini e'lon qilingach, tugallangan hisoblanadi.

4-bosqich. Loyiha taqdimoti va muhokamasi

Taqrizlar olingach loyiha taqdimoti va muhokamasi o'tkaziladi. Taqdimot loyihada bajarilishi belgilangan mezonlar asosida jyuri yoki komissiya a'zolari tomonidan baholanadi. Jyuri a'zolari tarkibi loyiha ishlab chiqilayotganda aniqlanadi. Tayyorlangan loyihani ko'rib chiqib, tanlanib, so'ngra tayyorlangan hisobot ko'rib chiqiladi.

3. Keys metodining mazmuni, xususiyatlari

Biz «muammo» so'zini ko'p eshitamiz va o'zimiz ham qo'llaymiz. Muammo bu qo'yilgan maqsad bilan unga erishish o'rtasidagi qiyinchilik, etisholmovchilik, imkonsizlikni ifodalaydi. Ular turli-tuman. Biz har qadamda ro'baru keladigan muammolar bu turmush va ish jarayonidagi muammolardir.

Turmush muammolari – bu asosan maishiy muammolar, uni bartaraf qilish inson uchun nihoyatda dolzarb, lekin ularning echimi mavjud imkoniyatlarga borib taqaladi, shuning uchun ko'pincha uni darrovda echish qiyin. Xuddi shunday ishlab chiqarish jarayonida yuz beradigan muammolar ham asosan iqtisodiyotning bosh muammosiga borib taqaladi.

Ta'lim tizimida o'quv jarayonida diqqat qaratadigan asosiy muammolar – bular ilmiy muammo va o'quv muammosidir.

Ilmiy muammo – bu dolzarb ilmiy masala.

O'quv muammosi – bu odatda fan tomonidan echilgan muammo, lekin u o'quvchi-talabalar uchun noma'lum, yangi muammo sifatida namoyon bo'ladi.

O'quv muammosi – bu ta'lim oluvchilar uchun izlanish vazifasi, masalasi. Uni echish uchun yangi bilimlar zarur. Aynan muammoni echish jarayonida bu bilimlar o'zlashtirilishi kerak.

Bozor iqtisodiyoti har turli vaziyatda to'g'ri tanlash va qaror qabul qilish zaruratini keltirib chiqaradi. AQShning XX asr boshlaridagi eng badavlat odamlaridan biri Rokfeller, bizni qanday hayot kechirishimiz qabul qiladigan qarorimizga bog'liq, degan ekan.

Talabalarni qaror qabul qilishga o'rgatishda muammoli vaziyat hosil qilib, uni yechishni o'rganish metodi – Case study method (case - aniq vaziyat, hodisa, study-o'qitish) – «keys» katta imkoniyatlarga ega.

Keys stadi metodi - o'quvchi-talabalarni qaror qabul qilishga o'rgatishda muammoli vaziyat hosil qilib, uni yechishni o'rganish metodi.

Taniqli olim G Spenserning «Ta'limning buyuk maqsadi bilim berish emas, balki hatti-harakatlarga o'rgatishdir» degan fikri aynan ana shu metodda to'laroq amalga oshadi. **Keys – biror faoliyat, ko'proq ishlab chiqarishda sodir bo'ladigan aniq muammoli vaziyatning tafsilotidir.** Jahon pedagogikasida keng miqyosda samarali qo'l-lanilayotgan keyslardan foydalanish o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llashga qaratilgan.

Birinchi marta “Case study” metodi Garvard (AQSh) universitetining huquq maktabida 1870 yili, 1920 yili esa Garvard biznes maktabida qo'llanilgan

Keys metodi nazariy bilimlarni amaliy masalalarni echishda qo'llash vositasi hisoblanadi. Bu metodning boshqalaridan farqi shuki, talaba muammoli vaziyatni o'rganib, xulosa chiqarish, qaror qabul qilish, undan qanday chiqib ketishni, turli variantlardan eng maqbulini tanlashni o'rganadi.

- Keys talabalarga real voqelikdan kelib chiqib, muammoli vaziyatlarni modellashtirish imkonini beradi, amaliyotda aniq vaziyatga tashhis qo'yish g'oyalarni shakllantirish, gipotezalar ishlab chiqish, muammolarni ajratish, qo'shimcha qanday axborotlar to'plash zarurligini tezda ilg'ash, muammoni yechish bo'yicha zarur chora-tadbirlar ishlab chiqishni o'rgatadi.

- Keys talabalarga muammoli vaziyatlarni tahlil qilish uni yechish, identifikatsiya qilish bo'yicha erkin yo'llarini tanlash imkonini beradi.

- Keys talabalarga uni muhokama qilish jarayonida o'zaro muloqotda bo'lish, boshqalarni fikrini eshitish va unga o'z munoiabatini bildirishni o'rgatadi.

Keys nazariy bilimlarni, ko'nikma va mahoratlarini amalda qo'llash-ga o'rgatadi. Bu metodning yana bir muhim tomoni shndaki, u nazariyani ama-liyot bilan bog'laydi.

4 «Case study method»ni qo'llash: topshiriq tayyorlash. uni echish va javobini muhokama qilish.

Muammoli vaziyat - bu ta'lim oluvchining ruxiy holati bo'lib, **bunda u:** 1) ziddiyatlarni ko'radi; 2) ularni murakkabligini hamda ularni engib o'tish uchun yangi ma'lumotlar talab etili shini anglab etadi; 3) ushbu ziddiyatlarni hal etishni istaydi.

Muammoli vaziyatlar natijasida talaba ongida muammo shakllanadi. U vaholanki, savol shaklida amalga oshiriladi va muammo qanchalik chuqur shakllantirilgan bo'lsa, unga qiziqish ko'proq bo'ladi, demak uni hal etish ham muvaffaqiyatli bo'ladi.

Qator tadqiqotchilar muammoli vaziyat hosil qilishni bir necha darajasini ajratib ko'rsatadilar.¹⁴

Biz yuqorida ma'ruza jarayonida muammoli vaziyat yaratish va uning darajala-ri haqida to'xtalib o'tganmiz. Amaliy va seminar mashg'ulotlarida ham muammoli vaziyatni yaratishda o'shuvchi-talabalarning ishtirokiga ko'ra ajratamiz.

□ Muammo qo'yilishining eng past darajasi - bu muammoli bayon etish bo'lib, bunda ta'lim beruvchining o'zi talabalar oldiga muammoli vaziyatni yaratib, muamoni ilgari suradi, farazni ham o'zi aytadi va o'zi yni isbotlaydi. Bu darajaga mos keladigan usulni – muammoli bayon etish deb ataladi hamda uni amalga oshirish shakli – muammoli xususiyatagi ma'ruza hisoblanadi.

□ Qisman-izlanuvchilik darajada muammo (muammoli vaziyat) ta'lim beruvchi tomonidan ilgari surilib, uni echimini mustaqil ravishda topishni esa, ta'lim beruvchi rahbarligi ostida talabaga topshiriladi. Bu muammolikning o'rtacha darajasi bo'lib, u *evristik-dialog usuli* yordamida tashkil qilinishi mumkin hamda uni evristik xususiyatidagi suhbat shaklida amalga oshiriladi.

□ Tadqiqotchilik ishi eng yuqori daraja bo'lib, bunda talaba o'zi mustaqil ravishda muammoni ilgari suradi va uni hal etadi. Bu darajaga *tadqiqotchilik usuli* mos keladi va uni amalga oshirish shakli bo'lib - bu muammoli amaliy va nazariy topshiriqlarni echish hisoblanadi.

Bu usulda ma'lum muammo bo'yicha har bir talabaning o'z fikr-mulohazasi tinglanib ma'lum bir yechim tanlanadi. Vaziyatni ifodalovchi masalalar real axborot asosida tayyorlanadi. Mavjud faktlar bir qadar o'zgartirilishi yoki nomi boshqacha atalishi mumkin. Odatda mavjud muammoli vaziyat qisqacha tariflanadi. Qo'shimcha axborotlar esa keng muhokama qilish oson bo'lishini zarurligini hisobga olgan holda beriladi.

Real hayotda o'zi duch kelgandagi vaziyatga qaraganda o'qish jarayonidagi yaratilgan muammoli vaziyat, ya'ni ana shunday vaziyat ifodalangan topshiriqda berilgan muammolar bo'yicha axborotlar kam bo'lishi mumkin. Lekin bu muhokama jarayonida qo'shimcha axborotlar olib bo'lmaydi degani emas. Qaror qabul qilish uchun axborot yetarli bo'lmasa uni to'ldirish mumkin.

Undan tashqari shunday muammoli vaziyatdan avval qanday qilib chiqib ketilgani, qandoq chora-tadbir ko'rilganini aytib, uni ham muhokama qilish mumkin. Lekin bu degani, yana aynan ana shu yechim qabul qilinadi degani emas. Undan tashqari u yechim yaxshi yoki yomon ekanligini albatta muhokama qilish shart emas.

Eng asosiy muhokama qilinadigan savollar bu «nima? nima sababdan? qanday? va hokazolarni muhokama qilishdir. Vaziyatni baholab, unga har bir

o'quvchi – talaba o'zi mustaqil ravishda munozorada qatnashib, o'zi yechimini topib qaror qabul qilishi lozim.

Lekin doimo yodda tutish kerakki, real hayotda qaror qabul qilish muhim ahamiyatga ega bo'lgan faktlar, dalillar, raqamlarni unchalik ahamiyatga ega bo'lmaganlaridan ajratish muhim ahamiyatga ega.

O'quvchi talabalarni ishlab chiqarish amaliyoti ham ularga vaziyatni o'rganish asosida qaror qabul qilishga o'rgata olmaydi. Aynan mana sh metod bu borada katta yordam beradi. Bu usulda ma'lum muammo bo'yicha har bir talabaning o'z fikr-mulohazasi tinglanib ma'lum bir yechim tanlanadi. Uslub bo'yicha dars o'tishni mantiqiy izchillikda yuqoridagi sxema orqali ko'rsatish mumkin. Bu metodni ko'pincha loyihalash metodi bilan birgalikda qo'llashga to'g'ri keladi.

Iqtisodiy fanlardan guruhlarining salohiyatiga ko'ra quyidagicha muammoli vaziyatni ifodalagan **mini keyslar tayyorlashi mumkin.**

Xulosa

Loyihalash metodi – o'rganilishi lozim bo'lgan mavzu, muammo, masalani aniqlab, uni yechish uchun kelajakda amalga oshiriladigan ishlarni rejalashtirish, qo'yilgan maqsadni va uni bajarish qanday natijaga olib kelishini loyihada aks ettirish hamda uni amalga oshirishni o'rgatadigan metod.

Metodni qo'llash asosida dars o'tganda loyihalash ob'ektining maqsadini aniqlash, mazmunini ifodalash muhim ahamiyatga ega. Bu metod asosida biznes reja tuzish, texnologik xarita ishlab chi-qish, turli loyihalar ishlab chikish va ularni amalga oshirish ko'nik-masi hosil bo'ladi. Bu metod mas'uliyatni his qilishga o'rgatadiKeys stadi metodi «sase study method» - o'quvchi-talabalarni qaror qabul qilishga o'rgatishda muammoli vaziyat hosil qilib, uni yechishni o'rganish metodi. U talabalarni muammoli vaziyatdan chiqib ketishga o'rgatadi.

Biz «muammo» so'zini ko'p eshitamiz va o'zimiz ham qo'llaymiz. Muammo bu qo'yilgan maqsad bilan unga erishish o'rtasidagi qiyinchilik, etisholmovchilik, imkonsizlikni ifodalaydi. Ular turli-tuman. Biz har qadamda ro'baru keladigan muammolar bu turmush va ish jarayonidagi muammolardir.

O'qituvchi shunday muammolarni tanlashi lozimki, u barchaga tushunarli bo'lsin. Vaziyat haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish uchun axborot to'plash va undan foydalanish, axborotni qayta ishlashga alohida ahamiyat berish zarur.

Nazorat savollari:

1. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda masala, mashq yechish nima sababdan asosiy o'rinda turadi?
2. Ma'lum bir kategoriya, tushunchaning asosiy mazmunini bilishga qaratilgan masalalar, qanday masalalar?
3. Qanday masalalar ma'lum bir tushuncha asosida hisob-kitob qilish, undan xulosa chiqarishga qaratilgan?
4. Qaysi iqtisodiy fanlarda masalani yechish uchun mazkur kategoriya haqida umumiy tushuncha bo'lishi kerak?
5. Fanni o'rganishda mashqlar qanday o'rin tutadi? Fikringizni batafsil bayon qiling.

6. Iqtisodiy fanlarda o'rganiladigan mashqlarni qanday guruhlarga bo'lish mumkin?

7. Testlar haqida nimalar deya olasiz? Ularning qanday afzalliklari va kamchiliklari bor?

8. Test tuzish qoidalarini o'rgandingizmi? O'zingiz talab darajasida test tuza olasizmi?

9. Esse nima, esse uchun savollar tuzishda qanday qoidalarga amal qilish kerak?

10. Esse yozishning qanday afzalliklari va kamchiliklari bor?

10-mavzu: DARS O'TISHDA MASALA, MASHQ, TESTLAR, ESSE YOZISH VA ULARDAN IQTISODIYOTNI O'RGANISHDA FOYDALANISH

REJA:

1. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda masala-mashqlardan foydalanish metodining tutgan o'rni

2. Masala-mashqlar va ularni nazariy va amaliy mashg'ulotlarda qo'llash.

3. Testlar, ularni tuzish, o'tkazish va javoblarini muhokama qilish

4. Iqtisodiy fanlardan esse yozish va esse uchun savollar tuzish

Tayanch so'z va iboralar: Masala. Masala yechish metodi. Mashq qilish. "Mashqlardan foydalanish" metodi. Test. Test yechish metodi. Ochiq test. Yopiq test. Esse. Esse yozish metodi.

.1. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda masala-mashqlardan foydalanish metodining tutgan o'rni

Iqtisodiy fanlarning boshqa fanlardan ajralib turadigan tomoni ham shundaki, u faktlar, ma'lumotlar, raqamlar bilan ish ko'radi. Iqtisodchidan ana shu faktlar, raqamlar, ma'lumotlar bilan ishlay bilish, qo'ygan maqsadiga ko'ra ular asosida hisob-kitob, matematik amallar, kuzatishlarni amalga oshirish, ularning dinamikasi-o'zgarishi asosida xulosalar chiqarish, qaror qabul qilish ko'nikmasiga ega bo'lish talab qilinadi.

Bu o'z navbatida iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganish, imkon qadar real voqelikka yaqin tajribalar o'tkazish, nazariy qonun-qoidalarni sinab ko'rishni zarur qilib qo'yadi. Bu jihatdan iqtisodiy fanlarni o'rganishda masala va mashqlardan foydalanishga teng keladigani yo'q.

Shning uchun ham iqtisodiy fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, ularni o'rganishda markaziy o'rinni masala, mashq yechish egallaydi. Sababi:

Birinchidan, masala, mashq yechish fanni o'rganishning bosh maqsadi - olingan bilimni amaliyotda qo'llash imkonini ta'minlaydi.

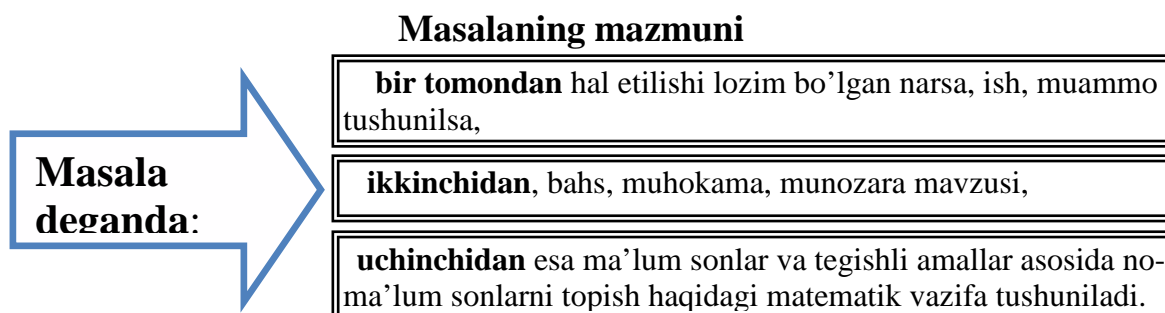
Ikkinchidan, masala, mashq yechish orqali talabalarning bilim olishdagi faolligi ortadi.

Uchinchidan, masala fikrlashni o'rgatadi.

Shning uchun ham masala so'ziga faqat hisob-kitob asosida topshiriqni

bajarish, javobini aniqlash emas, balki fikr yuritish ob'ekti sifatida qaralishi bejiz emas. Aytaylik, yechimini kutayotgan masalalar, hal qilinishi zarur masalalar va hokazo.

To'rtinchidan, o'tilgan mavzuni takrorlash, mazmun-mohiyatini anglab etishda yuqori samara beradi.

Masala yechish metodi – berilgan raqamlar, dalillar, hujjatlar asosida hisob-kitob qilish orqali noma'lum natijani topish, uni tahlil qilish va xulosa chiqarishni o'rgatuvchi metoddir.

Masala yordamida fanni o'rganganda **aniq** raqamlar, dalillar, hujjatlar asosida tahlil qilish imkoniyati keng. Undan tashqari modellashtiruvchi o'yin, **kichik** guruhlariga bo'lish, konkurs o'tkazish va boshqa metodlar asosida dars o'tishda ham masala-mashqlardan **keng** foydalanish imkoniyati katta.

Talabalarda malaka, ko'nikma hosil qilishda alohida o'rin tutadigan metodlardan biri bu mashq hisoblanadi. Bu metodning samaraliligi eng avvalo mashqlarni amaliyot bilan bog'langanligidir. Mashq qilish deganda o'zi o'rganish, malaka hosil qilish uchun qilinadigan ish, tayyorgarlik mashg'uloti va uni takror va takror bajarishni tushnamiz. **Mashq** - inson oldiga qo'ygan maqsadni amalga oshirish, ijobiy natijaga ega bo'lish uchun qilingan **mashaqqatli mehnat hamdir.**

Mashq - o'zining bilimlarini chuqurlashtirish hamda tegishli malaka va ko'nikmalar hosil qilish, mahoratni oshirish maqsadida harakatlarni og'zaki va yozma, amaliy ravishda takror va takror amalga oshirishdir. **Mashqlardan foydalanish metodi** – fanni o'rganish, malaka, ko'nikmalar hosil qilish uchun tayyorgarlik ko'rish, takrorlash va sinab sinab ko'rishni o'rganishga qaratilgan metod.

Mashq qilish buyuk Xitoy faylasufi Konfutsiyning "Aytsang, unutaman! Ko'rsatsang, eslab qolaman! O'zim bajarsam, anglab etaman!" degan o'giti, «Takrorlash – bilimning onasidir» degan xalqimiz naqlini ifodalaydi. Mashq qilmay o'quv va amaliy ko'nikma va malakaga ega bo'lib bo'lmaydi. Chunki, aynan mashq orqaligina ko'nikma, malaka, mahorat shakllanadi,

Mashqlar masaladan farqli ravishda barcha fanlarni o'rganishda o'quv jarayonining turli bosqichlarida qo'llaniladi. Ularni qo'llash metodikasi o'quv predmetini o'ziga xos xususiyatlariga, o'rganiladigan masalalar, mavjud materialga o'quvchitalabalarning yoshiga bog'liq.

Mashqlarni ularni bajarishdan quyilgan maqsadga ko'ra: maxsus, avval bajarilganlarini yodga tushiruvchi, o'qish, o'rganish jarayonini faollashtiruvchi mashqlarga bo'lish mumkin.

Mashqlarni dastlabki paytdagina oddiy takrorlash, takroran bajarish sifatida ko'rish mumkin, keyinchalik esa u borgan sari takomillashtirib boriladi.

«Bilishni, o'rganishni istasang – mashq qil. Har safar avvalgiga qaraganda yaxshiroq bajarishga harakat qil». Ana shundagina har bir kishi o'zi qo'ygan maqsadga erishishi mumkinligini o'quvchi-talabalar ongiga singdirish lozim.

Ayrim fanlar borki, ularni masala-mashq yechmay o'rganib bo'lmaydi. Shunday deganda, odatda biz tezda matematika, fizika, ximiya kabi fanlarni ko'z oldimizga keltiramiz. Iqtisodiy fanlarni ham bu jihatdan ana shu fanlar qatoriga kiritish mumkin. Chunki iqtisodiy jarayonlar, bosh maqsad – aholi farovonligi, qisqacha aytganda, barcha – iqtisodiy ko'rsatkichlar hisob-kitob qilishni taqozo qiladi. Bu esa o'quvchi, talabalarda aniq miqdorlar, raqamlar yordamida qonun va kategoriyalarni tushnishni osonlashtiradi. Eng muhimi kelgusi ish faoliyati ham ular bilan bog'liq.

Ma'lumki, iqtisodiyotni nazariy jihatdan o'rganishda ko'pincha ilmiy abstraktsiyadan foydalaniladi. Ko'pchilik o'quvchi-talabalar ilmiy abstraktsiya metodini tezda tushunaverishmaydi. Matematik ifodalar orqali iqtisodiy hodisalarni o'zaro bog'lanishini tushnish esa oson.

Masala-mashqlarni mustaqil yechar ekansiz, unga sarflagan intellektual energiyangiz va vaqtingizga achinmaysiz. Chunki ular iqtisodiyotni chuqur o'rganishga katta yordam beradi.

Masala, mashq yechish jarayonida talabalarning qabul qilingan qonunlar, me'yoriy hujjatlar va yo'riqnomalarni qay darajada bilishlarini ham aniqlash mumkin. Ulardan munozara, debatlar metodini qo'llashda ham keng foydalansa bo'ladi.

Masala-mashqlar talabalar bilimini sinashda ham eng qulay metod.

O'qituvchi masala, mashq tuzar ekan, birinchi navbatda aniq maqsad qoyishi, **ikkinchidan**, undan kelib chiqib, qanday ma'lumotlar berilishini puxta o'ylashi, **uchinchidan**, bajariladigan ishlarni, topshiriqlarni maqsadga ko'ra tushnarli tarzda qo'yishi zarur. **To'rtinchidan**, tuzilgan masala-mashqlarni o'qituvchining o'zi echishi zarur. Bu tuzilgan masala-mashqlarning kamchiliklarini to'g'rilashga ularni baholash mezonlarini ishlab chiqishga yordam beradi. Xullas, **masala-mashq ecnish iqtisodiy fanlarni o'rganishda markaziy o'rin egallaydi.**

Shuning uchun kasbiy ta'lim yo'nalishi talabalariga seminar darslarida o'z mutaxassislik fanlari bo'yicha nazariy va amaliy mashg'ulotlar uchun masala va mashq tuzish hamda ularni guruhda tahlil qilishni chuqur o'rganish maqsadga muvofiqdir.

2. Masala-mashqlar, ularni nazariy va amaliy mashg'ulotlarda qo'llash.

O'quvchi-talabalarning puxta bilim olishlari, iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganishlarining eng samarali metodlardan biri masala va mashqlardan foydalapish qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rib chiqdik. O'qituvchi masala va mashqlarni o'quv jarayonida turli shakllarda ishlatishi mumkin.

O'qituvchi dars berishga tayyorlanar ekan, mavzuni o'qishda qo'llaydigan metodlarini, jumladan, masala, mashqlarni chuqur o'ylab, ulardan qanday tarzda foydalanishni ko'z o'ngiga keltirishi zarur.

Masala va mashqlar iqtisodiy kategoriya, qonunlarni sifat xarakteristikasi bilan birga miqdor aloqalarini ham o'zida mujassamlashtirishi bilan muhim rol o'ynaydi.

Masala va mashqlardan nazariy darslarda foydalanishga ikki nuqtai nazardan yondashish mumkin:

A) Akademik litsey, kasb-hunar kollejlaridagi iqtisodiyotni nazariy jihatdan o'rganadigan fanlar: "Iqtisodiyot asoslari", iqtisodiy yo'nalishdagi rollejlarda va oliy o'quv yurtlarida o'rganiladigan «Iqtisodiyot nazariyasi» fanlarini o'rganishda masala, mashqlardan foydalanish.

B) Barcha iqtisodiy fanlardan nazariy dars o'tishda masala, mashqlardan foydalanish.

Masala, mashqlar uchun quyidagi qoidalar umumiy hisoblanadi:

Ma'ruza jarayonida o'qituvchi masala, mashqni doskada yoki og'zaki shaklda yechishi mumkin. Ularni oldindan ko'rgazmali qurol yoki tarqatma material sifatida tayyorlanadi.

O'rganilayotgan mavzu, nazariy qonun-qoidalar keng ko'lamda real faktlar dalillarni talab qilsa, bunda rasmiy ma'lumotlar asosida tuzilgan jadval yordamida bajariladigan masala, mashqlar qo'l keladi. O'qituvchi savolni tushntirish jarayonida statistik ma'lumotlarni tahlil qilib, talabalarni nazariy fikrlashga o'rgatadi. Amaliy tavsiyalar beradi.

Fanni o'rganishda **mashqlar** ham katta ahamiyatga ega. Ular yordamida nazariya amaliyot bilan bog'lanadi. Fanni nazariy jihatdan o'rganayotganda

a) formulani tahlil qilish bilan bog'liq;

b) iqtisodiy kategoriya, qonun-qoidalarni tahlil qilish;

v) axborot, raqamlar, faktlarda ifodalangan ma'lumotlarni tahlil qilishga qaratilgan mashqlardan foydalanish mumkin.

Mashqlar sxema, grafiklarga asoslangan bo'lishi, keng ravishda jadval ma'lumotlarini tahlil qilishda foydalanish mumkin. Ular orqali u yoki bu kategoriya, tushnchani o'zlashtirish oson bo'ladi.

Mashqlar to'g'ri javobni tanlash va ana shu tanlovni asoslab berishda ham ifodalanadi. U to'g'ri - noto'g'ri javobni tanlashni izohlash yoki test yechish tarzida bo'lishi mumkin.

Xullas, nazariy darslarda o'tiladigan mavzuga ko'ra o'rganiladigan savollarga qarab, masala-mashqlardan foydalanish darsni qiziqarli bo'lishi, talabalar diqqatini o'rganilayotgan savol, masalaga qaratishlariga yordam beradi. Ma'ruza jarayonida talabalarning ishtirokini ta'minlaydi. O'quv jarayonida bajariladigan o'quv amaliyoti, malakaviy amaliyotlar ham o'ziga xos mashq.

Masala, mashq mavzusi uchun har qanday vaziyatni tanlash mumkin. Masala, mashqlar talabalar bilimini butun dastur bo'yicha nazorat qilish, shu bilan birga, asosiy yoki qiyin kategoriyalar yoki mavzularni tushunishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Masalalarni muntazam echib turilishi, mashq bajarish hamda uni muhokama qilish, talabalarning olgan bilimni uzluksiz nazorat qilish, tushunmagan kategoriyalarni tushunib olish imkoniyatini beradi. Auditoriyada masala yechishni turlicha usulda amalga oshirishi mumkin.

Birinchi yo'l. Masala, mashq barcha o'quvchi, talabalar tomonidan individual tarzda yechiladi. O'qituvchi masala, mashqni yechish uchun murakkabligi darajasi, tahlil qilish, baho berish, xulosa chiqarishini hisobga olgan holda ma'lum vaqt beradi. O'z vaqtida to'g'ri yechilishi va berilgan topshiriq bo'yicha masalani izohlashiga qarab, ball berishini e'lon qiladi. Kim yechib bo'lsa, qo'lini ko'tarib yechib bo'lganini bildiradi. O'qituvchi uning javobiga qarab, ball qo'yadi.

Ikkinchi yo'li. Masala kichik guruhlarga bo'lib beriladi. Kichik guruh uni mukohama qilib, yechadi va guruhdan bir kishi kichik guruh nomidan javob beradi.

Uchinchi yo'li. Bir o'quvchi-talaba doskaga chiqib, yechadi. Qolganlar o'zi yechishi hamda doskada masalaning yechilishini kuzatib, noto'g'ri bo'lsa, tezda o'z fikrini bildirishi lozimligi uqtiriladi. Agar doskada masala yechayotgan talaba adashsa, uni to'xtatib, boshqa talabani masalani yechish bo'yicha fikrini tinglab, to'g'ri yechishni ko'rsatib berishi taklif etiladi. Talabalarning faoliyatiga ko'ra ball beriladi.

To'rtinchi yo'l. Masala, mashq yechishni uyga vazifa qilib berish mumki. Amaliy mashg'ulotda uning javobi muhokama qilinib, xulosa chiqariladi.

O'qituvchi boshqa usullardan foydalanisi uchun imkonivat katta. Qanday masalani yechis, qaysi usulni qo'llashni o'qituvchi o'tilayotgan mavzu, guruhdagi talabalarning individual xususiyatlari va boshqalardan kelib chiqib, tanlaydi.

O'quv jarayonida masala-mashqlarni qo'llash uchun **ularni mavzular bo'yicha tuzish** lozim. Masala tuzishda duch kelinadigan **an'anaviy qiyinchiliklar** mavjud:

3. Testlar, ularni tuzish, o'tkazish va javoblarini muhokama qilish

Talabalarning puxta bilim olishlari, ularning olgan bilimlarini tekshirishdagi qator afzalliklarini hisobga olib, keyingi paytda keng qo'llanilayotgan mashq turi **test¹⁵ hisoblanadi.**

Test yechish nihoyatda keng qo'llanilishi sababli alohida metod sifatida qaraladigan bo'ldi. Mavzuni o'rganishda testlardan foydalanish, ayniqsa, guruhda test o'tkazilgach, uning javoblarini muhokama qilish alohida ahamiyatga ega.

Testlar- bu qisqa, standartlashtirilgan yoki standartlashtirilmagan sinov, mashq bo'lib, qisqa vaqt davomida o'qituvchiga talabalarning o'quv jarayoni davomida egallagan bilimlari darajasini baholashga yordam beruvchi metoddir.

Test - 1) standart shakldagi topshiriqlar bo'lib, aqliy qobiliyat, bilim va malakani aniqlash maqsadida o'tkaziladigan sinovdir;

2) aniq sotsiologik tadqiqotlarda foydalanadigan tarqatma material, savolnoma;

3) shaxs ruhiyati va xulqining aniq miqdoriy va ma'lum sifat baholarini oldindan berilgan ba'zi standart-test me'yorlari bilan qiyosiy o'rganishga mo'ljallangan psixologik tadqiqotlarning standartlashtirilgan metodi.

4) ko'zlangan maqsadga ko'ra, savol qo'yib, unga bir-biriga yaqin bir necha, lekin to'g'risi bitta bo'lgan javoblar mujassamlangan topshiriq, mashqni bajarish orqali fanni, mavzuni o'rganishga, o'quvchi-talabalar bilimini sinashga qaratilgan

¹⁵ Test (ing. Test – sinov, namuna, tadqiqot)

metod.

Talabalar bilimini baholashda test muhim o‘rin tutadi. Bundan tashqari test boshqa usullar: masala yechish, referat yozish yoki savolga ogzaki, yoki yozma javob yozish kabilardan **quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi**:

1. Testlar talabalar bilimini nazorat qilishning ob'ektiv usuli hisoblanadi. Sababi unda o‘qituvchi bilan talaba o‘rtasida vujudga kelgan munosabatlar hech qanday rol o‘ynamaydi va talaba bilimini baholashga ta’sir etmaydi.

2. Nazorat ishi yoki referatda o‘qituvchi talabaning ayrim xatolaridan ko‘z yumib, uning bilimini yuqori baholashi yoki aksincha, o‘zining sub'ektiv talablarini qo‘ygan holda past baholashi mumkin. Testlar bunday xatolikdan xoli.

Testning nazariy asoslarini ingliz psixologi Fransua Talmon (1822-1911) ishlab chiqqan. Test terminini birinchi marta 1890 yili amerika psixologi Jeyms Kettell (1860-1944) tomonidan insonni psixologik jihatdan o‘rganishda qo‘llagan.

Testlarni qo‘llash jarayoni kengaygan sari ularning turlari ham ko‘paya boshladi. Testologiya tarixida V.A.Makkol birinchi bo‘lib testlarning pedagogik va aqliy rivojlanish darajasini aniqlaydigan (intellektual) guruhlariga ajratdi.

Hozirda testlar psixologiya, pedagogika, fiziologiya, meditsina va boshqa sohalarida keng qo‘llaniladi. Ta’limda odatda asosan psixologik va pedagogik testlardan foydalaniladi.

4. Iqtisodiy fanlardan esse yozish va esse uchun savollar tuzish

Ma’lumki, oliy o‘quv yurtini bitirgan mutaxassis berilgan topshiriqni bajar-ganligi, qilingan ishlar va erishilgan natija, mavjud kamchiliklar va ularni bartaraf qilish yo‘llari bo‘yicha yozma hisobot bera olishi kerak. Shningdek, xizmat xati, raport, hisobot, turli muassasa, tashkilotlar o‘rtasida yozishmalar, firma, korxonalar bilan shartnoma kabilarni yozishni bilishi kerak.

Talabalar bo‘lg‘usi mutaxassis sifatida o‘z fikrlarini bayon qilishni, yozma ravishda ifodalashni ham o‘rganishlari kerak. Ayniqsa, iqtisodiy sohada yozma hisobot, turli-tuman tashkilotlar, firma, korxonalar bilan biznes bo‘yicha sheriklar o‘rtasida turli-tuman yozishmalar, xatlar, bildirishnomalar, xizmat yuzasidan aloqalarga tegishli takliflar, tavsiyalar va boshqa yozma hujjatlarni tayyorlashga, yozma ishlarni bajarishga to‘g‘ri keladi. Buning uchun esa ularda ko‘nikma hosil qilish kerak.

Dars o‘tishning yangi uslublari orasida **esse yozish** ham o‘ziga xos o‘rin egallab borayapti. U, ayniqsa, yakuniy nazorat ishi yozish uchun tajriba to‘plashda qo‘l keladi.

Esse (fransuzcha - ESSAI - tajriba, xomaki reja, urinish, ocherk, xomaki chizma, ocherk) - muallifning individual pozitsiyasini alohida ajratib ko‘rsatish orqali erkin, ko‘pincha, **paradoksal bayon qilishga** yo‘naltirilgan falsafiy-estetik, adabiy-tanqidiy, badiiy-publitsistik adabiyot.

Esse yozish metodi - muallif muayyan pozitsiyaga ega, u o‘z nuqtai nazarini ishonchli dalillar bilan asoslash va uni himoya qilish, o‘zi bildirgan fikrga boshqalarni ham ishontirish, qo‘llab quvvatlashga undashga qaratilgan yozma ish (insho) yozishni o‘rgatuvchi metod.

Esse yozish metodi - muallifning individual pozitsiyasini, dunyoqarashini alohida ajratib ko'rsatish orqali erkin yozma bayon qilishga yo'naltirilgan, talabalarni iqtisodiy fikr yuritish va uni yozma ravishda ifodalashga o'rgatadigan va ularning bilimni baholashda qo'llaniladigan metod.

Essening maqsadi mustaqil ijodiy fikr yuritish va o'z fikrini yozma ravishda ifodalashga o'rgatishdir. Uni yozish muallifga o'z fikrini aniq va savodxonlik bilan shakllantirish axborot tarkibini tizimlashtirish, asosiy tushunchalardan to'g'ri foydalanish, sabab-oqibatli bog'lanishni ajratish, o'z xulosalarini misollar, dalillar bilan isbotlashga o'rgatadi.

Essega turli jihatdan yondashib, har xil guruhlariga ajratiladi. Ulardan eng diqqat qaratiladigani uning qaysi nuqtai nazardan qarashga ko'ra:

- Shaxsiy, subyektiv esse, uning asosiy jihati muallif shaxsini u yoki bu tomonini ochib berishga qaratilgan;
- Qbyektiv esse, shaxsiy yondashish, yozilishi lozim bo'lgan predmetga yoki biron-bir g'oyaga bo'ysundirilgan.

Essening qanday bo'lishi haqida aniq chegaralar belgilanmagan. Uning hajmi uncha katta emas. Garvard biznes maktabida odatda esse 2 varaqdan iborat bo'ladi. Boshqalarda undan ko'proq. Mavzu aniq bo'lishi, subyektivligi, faqat bir variant, bir fikrni ifodalashi, uni rivojlantirib borish, xulosa berilishi bilan ajralib turadi. U mazmuni, yo'nalishiga ko'ra falsafiy, tarixiy, adabiy, badiiy, adabiy-tanqidiy, badiiy, badiiy-publitsistik, ma'naviy-diniy esselarga ajratilgan.

Nobel mukofoti laureati V. V. Leontevning «*Ekonomicheskie esse. Teorii, issledovaniya, faktori i politika*» kitobi nashrdan chiqqach, iqtisodiy mavzularda ham esse yozishga e'tibor berila boshlandi. U 50-yillarning ma'lumoti asosida **AQSH eksportida mehnat sig'imi yuqori**, importida esa kapital sig'imi yuqori tovarlar ustun ekanligini ko'rsatib berdi. Vaholanki, AQSH bilan savdo-sotiq qiladigan boshqa mamlakatlarga qaraganda kapital omili ustun, ish haqi esa nisbatan yuqoriligi bilan Xeksher-Olin nazariyasiga ko'ra, AQSH kapital sig'imi yuqori tovarlarni eksport, mehnat sig'imi yuqori tovarlarni import qilishi kerak edi. **Bu qarama-qarshilik iqtisodda «Leonthev paradoksi»¹⁶** deb ataladi.

Bunga sabab, ishlab chiqarish omillari sifat jihatdan bir xil emas, ayniqsa mehnat omili. U o'zining sifati – malaka darajasi jihatidan katta farq qiladi. Shuning uchun AQSHdan umuman mehnat sig'imi yuqori bo'lgan tovarlar emas, balki yuqori malaka talab qiladigan tovarlar, xizmatlar eksporti ustun.

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda esse yozishni qo'llash ularning xususiyatiga mos keladi. Chunki, aynan iqtisodiyotda har bir kishi o'z nuqtai nazaridan, pozitsiyasidan kelib chiqqan holda, u yoki bu voqeani tushuntirishi variantlari nihoyatda xilma-xil. Eng muhimi, muallif uni fikriga sizni qo'shilishga undashi va buni uddasidan chiqishidir.

O'qituvchi uchun **muhimi** esa aynan qiziqarli, o'quvchi-talabalarni o'z fikrini

¹⁶ Paradoks (yunoncha paradoxos – kutilmagan, g'alati) – ko'pchilik tomonidan qabul etilgan an'anaviy fikr, tajribaga o'z mazmuni, shakli bilan zid bo'lgan, kutilmagan mulohaza. Har qanday paradoks «shubhasiz to'g'ri» (asoslimi, asossizmi, bundan qat'iy nazar) hisoblangan u yoki bu fikrni inkor etishday ko'rinadi. Antik filosofiyada har qanday g'alati, original fikrni ifodalash uchun ishlatilgan.

bayon qilishga yo'naltiradigan mavzu tuzi shva uni baholash mezonini ishlab chiqish.

Esse uchun mavzular va savollar tuzish namunalari

Esse uchun mavzu tanlaganda yoki savol tuzganda quyidagilarga ahamiyat berish kerak.

1) Topshiriqni iloji boricha aniq qo'yish kerak. Shartni shunday qo'yish kerakki, talaba undan nima talab qilinayotganligini tushnsin.

2) Esse topshirig'i fikr yuritishga, tahlil qilishga undaydigan savollar bo'lishi zarur.

3) Esse uchun tayyorlangan savol-topshiriqlarni talabalarga o'qituvchining o'zi tanlab bergani ma'qul. Bunda talabaning bilimi ob'ektiv baholanadi.

4) Kompleks javob talab qiladigan savollarni uyga vazifa tarzida yoki oraliq nazorat, yakuniy nazoratda berish mumkin.

5) Agar vaqt cheklangan bo'lsa, dars davomida eng asosiy momentlarga ahamiyat qaratilgan savollar qo'yish mumkin.

Xulosa

Masala yechish metodi – berilgan ma'lumotlar, raqamlar, dalillar, hujjatlar asosida hisob-kitob qilish orqali noma'lum natijani topish, uni tahlil qilish va xulosa chiqarishni o'rgatadigan metod.

* Iqtisodiy fanlarni ayniqsa mutaxassislik fanlarini o'rganishda masala mashqlardan foydalanish muxim va asosiy o'rin tutadi. Masala yechish faqat topshiriqni xisob kitob qilish emas, balki chuqur fikr yuri-tishni ham taqozo etadi. Masalalar amaliy yo'nalishga ega bo'lgani uchun fanni o'rganishda muxim rol o'ynaydi.

* Mashq deganda odatda kishi o'zining bilimlarini chuqurlashtirish hamda tegishli malaka va ko'nikmalar hosil qilish maqsadida harakatlarni og'zaki va yozma ravishda takror amalga oshirishini tushunamiz.

Mashqlardan foydalanish metodi esa fanni o'rganish, malaka, ko'nikmalar hosil qilish uchun tayyorgarlik ko'rish, takrorlash va sinab ko'rishga qaratilgan metoddir.

* Ma'ruza darsida foydalaniladigan masala mashqlari qisqa vaqtda yechiladigan va o'rganilayotgan mavzuning tushinishga yordam beradi, murakkab xisob kitoblarni talab qilmaydigan bo'lishi lozim.

Amaliy darslarda masala mashq yechish imkoni katta murakkab, xisob kitoblarni talab etadigan masalalarni uyga vazifa qilib berish mumkin.

Test metodi ko'zlangan maqsadga ko'ra, savol qo'yib, unga bir-biriga yaqin bir necha, lekin to'g'risi bitta bo'lgan javoblar mujassamlangan topshiriq, mashqni bajarish orqali fanni, mavzuni o'rganishga, o'quvchi-talabalar bilimini sinashga qaratilgan metod bo'lib uni barcha fanlarni o'rganishda qo'llash mumkin.

Esse yozish metodi muallifning individual pozitsiyasini, dunyoqarashini alohida ajratib ko'rsatish orqali erkin yozma bayon qilishga yo'naltirilgan, talabalarni iqtisodiy fikr yuritish va uni yozma ravishda ifodalashga o'rgatadigan va ularning bilimni baholashda qo'llaniladigan metod bo'lib, bu metoda savollarni

to'g'ri tanlay bilish nihoyatda katta rol o'ynaydi.

Nazorat savollari:

1. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda masala, mashq yechish nima sababdan asosiy o'rinda turadi?
2. Ma'lum bir kategoriya, tushunchaning asosiy mazmunini bilishga qaratilgan masalalar, qanday masalalar?
3. Qanday masalalar ma'lum bir tushuncha asosida hisob-kitob qilish, undan xulosa chiqarishga qaratilgan?
4. Qaysi iqtisodiy fanlarda masalani yechish uchun mazkur kategoriya haqida umumiy tushuncha bo'lishi kerak?
5. Fanni o'rganishda mashqlar qanday o'rin tutadi? Fikringizni batafsil bayon qiling.
6. Iqtisodiy fanlarda o'rganiladigan mashqlarni qanday guruhlarga bo'lish mumkin?
7. Testlar haqida nimalar deya olasiz? Ularning qanday afzalliklari va kamchiliklari bor?
8. Test tuzish qoidalarini o'rgandingizmi? O'zingiz talab darajasida test tuza olasizmi?
9. Esse nima, esse uchun savollar tuzishda qanday qoidalarga amal qilish kerak?
10. Esse yozishning qanday afzalliklari va kamchiliklari bor?

11-mavzu. O'QUY VA ILMIY ADABIYOTLAR USTIDA MUSTAQIL ISHLASH, TAQQOSLASH VA BAHOLASHNI O'RGATUVCHI METODLAR

REJA

1. O'quv va ilmiy adabiyotlar ustida mustaqil ishlashni o'rgatuvchi metodlar
2. Tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan metodlar
3. Taqqoslash, baholashni o'rgatuvchi metodlar

Tayanch so'z va iboralar: Kitob ustida mustaqil ishlash metodi. Kitob bilan tanishib chiqish. Ajratib o'qish. Sinchiklab o'qish. Konspekt qilish. «Muallifdan so'rang» metodi. «Bilaman, Bilmoqchiman, Bildim (B/B/B)» jadval metodi. Insert metodi. Tanqidiy nazar metodi. Taqriz yozish metodi. Венн диаграммаси

1. O'quv va ilmiy adabiyotlar ustida mustaqil ishlashni o'rgatuvchi metodlar

Ma'lumki, bilim olish, malaka va mahoratga ega bo'lishda kitobga teng keladigan manba yo'q. Hozirda yoshlar hayotida internet alohida rol o'ynashiga qaramay u kitobning o'rnini bosa olmaydi.

Kitob o'qish – nutq faoliyatining murakkab turi bo'lib, uni ustida ishlash mahorati ko'p jihatdan uning ahamiyati, rolini tushinish, uni o'qishgacha kitob haqida, uning tarkibiy elementlari haqida bilimga ega bo'lishga bog'liq bo'ladi.

Kitob o'qish uchun barcha faoliyatni amalga oshirishdan maqsad qo'yilgani kabi, uni o'qishdan ham maqsad qo'yamiz.

O'quv jarayonida **qo'yilgan maqsad bu** – kerakli axborotga ega bo'lish; buning uchun **texnik jihatdan** - o'qish va tez o'qish ko'nikmalarini egallashimiz, hamda **ijodiy jihatdan** – matndan zarur ma'lumotlarni tanlab olish mahoratiga ega bo'lishimiz kerak.

Kitob ustida ishlash o'qish, o'rganishning eng muhim metodlaridan hisoblanadi. U dars jarayonida o'qituvchi rahbarligida yoki mustaqil ravishda amalga oshirilishi mumkin.

Kitob ustida mustaqil ishlash metodi - o'quv axborotini o'quvchi-talaba uning o'ziga xos sur'atda va qulay vaqtda olishini ta'minlashini hisobga olib, kitob ustida mustaqil ishlashni o'rgatish asosida fanni o'rganishga qaratilgan metod.

Kitob ustida ishlashning maqsadi uning tarkibi bilan tanishib chiqish, tezda qarab chiqish, alohida boblarni yoki paragraflarni sinchiklab o'qish, berilgan materialni o'rganish, alohida bob yoki butun kitobga referat yozish, ayrim qoidalarni yodlash va boshqa usullar tarzida bo'lishi mumkin. Shuning uchun bu metodning qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib, turli modifikatsiyalarda qo'llash mumkin.

O'quvchi, talabalarni o'qitishda qo'llaniladigan eng muhim metodlardan biri kitob ustida ishlashdir. Bu metodning afzalligi shundaki, u kitobxonga o'quv axborotini uning o'ziga xos sur'atda va qulay vaqtda olishini ta'minlaydi. O'quv adabiyotlari bilan ishlash metodlariga xos funksiyalarni barchasini bajaradi. Kitob ustida ishlash uni o'qib chiqishdan boshlanadi.

O'quv va ilmiy adabiyotlarni o'qish nafaqat dars jarayonida mavzu muhokamasida qatnashib ball to'plash, balki kurs ishi, ilmiy doklad, tezis, maqola yozish, bitiruv malakaviy ishini tayyorlash va boshqalar uchun zarurki, bu ishlarni kitob o'qimay bajarib bo'lmaydi.

Kitob, umuman matn (kitob, jurnal, gazeta maqolalari va b.) bilan ishlashga qaratilgan qator uslublar bor. Bular: **konspekt qilish**, «muallifdan so'rang», «**O'tilgan mavzu va mening kasbim**», «**Bilaman, Bilmoqchiman, Bildim (B/B/B)**», **Insert metodi va boshqalar**

Konspekt qilish – o'qilgan matnni keng tafsilotlarsiz ikkinchi darajali uncha muhim bo'lmagan jihatlariga to'xtamay mazmunini qisqa bayon qilish bo'lib, o'z yoki uchinchi shaxs nomidan yoziladi. Konspekt o'z nomidan yozilganda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Konspekt qilish uchun matnga muvofiq reja ishlab chiqiladi. O'zining tarkibi va ketma-ketligi jihatidan konspekt rejaga mos bo'lishi kerak. Bunda konspekt rejadagi savollarga javob tarzida yoziladi. Konspekt muallifning fikri bo'yicha, undan iqtibos keltirgan holda uning taklif, tavsiyalaridan kelib chiqqan holda yozilgan bo'lishi, erkin holda muallifning fikrini o'z so'zlari bilan ifodalagan tarzda yozilishi mumkin.

Kitob ustida ishlash o'quvchi, talaba uchun murakkab va qiyin metod sanaladi. Juda ko'p o'quvchi, talabalar o'qishni bilganlari holda kitob bilan ishlashni yetarli darajada bilmay yoki o'qiganlarining ma'nosiga to'liq yetmagan holda bitiradilar. Bunga sabab nima? Nima sababdan o'quvchilar ham, talabalar

ham o'quv adabiyotlari bilan ishlashni qiyin ko'rishadi? Yoshlarni kitob o'qishini kamayib borishi sababi nimada?

Bir guruh metodistlar (Beck va boshqalar, 1993) tadqiqot o'tkazib, buning ikki asosiy sababini aniqlashdi: **birinchidan**, darsliklar, ko'pincha noaniq, mujmal yozilgan bo'ladi, hech bo'lmaganda matnni tushunish uchun zarur bo'lgan barcha axborotni kamdan-kam holatda qamrab oladi. Kitobxon noaniq yozilgan matnga, tushunmagan so'zga duch kelgach, tipik holatda o'zini passiv tutadi, ya'ni eng osoni kitobni yopib qo'ya qoladi.

Ikkinchidan, o'quvchi, talabalar ko'pincha bir adabiyotdan zarur axborotni barchasini olishni ko'zlashadi. Bir kitobda hamma axborotlarni berib bo'lmaydi. Bunday imkoniyatga ega global tarmoq - internetning yaratilishi kitob ustida ishlashni yanada kamayishiga olib keldi. Shuning uchun amerikalik pedagoglar tomonidan o'quvchi, talabalarni kitob ustida ishlashlarini faollashtirish maqsadida «**muallifdan so'rang**» metodi ishlab chiqilgan. **Bu metod matnni jiddiy ravishda o'qish, uni tahlil qilish, tushunarsiz bayon qilingan atama, tushunchalarni mazmun-mohiyatini anglab yetishga qaratilgan.**

«**Bilaman, Bilmoqchiman, Bildim (B/B/B)**» Bu metod o'tilayotgan mavzu bo'yicha bilganlarini aniqlashga, kitob, ilmiy maqola kabilarni o'qishga, bilmaganlarini o'rganishga harakat qilishga yo'naltiradigan metod.

talabalarni kitob, ilmiy maqolalarni o'qishga, bilmaganlarini o'rganishga harakat qilishlariga yordam beradi. Barcha talabalarni darsga faol qatnashishlarini ta'minlaydi.

Bu metodni qo'llashda o'qituvchi avvaldan qaysi mavzu yoki savolni shu metod yordamida o'rganishni aniqlaydi. O'rganilgan mavzu bo'yicha savollar va ularning javoblarini, o'qiladigan maqola, darslikdagi paragraf yoki ma'ruza matni, yangi mavzu bo'yicha bilish lozim bo'lgan savollar va ularga javoblarni tayyorlaydi.

Talabalarning nimalarni bilishi, yangi mavzu bo'yicha nimani bilishi zarurligi va dars davomida nimalarni talabalar bilganini ko'rsatishi uchun jadval chiziladi.

Uni har bir talaba o'z daftariga chizib oladi. Doskaga yoki qog'oz plakatga (qog'oz doskaga) butun guruh uchun chizamiz. Bunda savol qo'yilib, guruhda juftlik yoki kichik guruhlar, yoki individual tarzda muhokama qilish mumkin.

Bunda "aqliy hujum"ni qo'llash yaxshi natija beradi.

Aytaylik, "Yalpi talab va yalpi taklif" mavzusi bo'yicha seminar darsida ana shu metodni qo'llamoqchisiz.

U holda doskaga "yalpi talab va taklif nima hamda u individual talab va taklifdan qanday farqlanadi?" degan umumiy savol yoziladi.

Talabalar o'z fikrlarini bildiradi. Fikrlar individual, juftlik yoki kichik guruh nomidan bo'lishi mumkin. Bunda talabalar avvalgi o'tilgan "Talab va taklif. Bozor muvozanati" mavzusida olgan bilimlarini yodga tushirib, talab, taklif kategoriyalariga ta'rif berishadi. Talab va taklifning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni, talab va taklif elastikligi va boshqalarni eslashadi.

Bilganlaricha, yalpi talab va taklif, unga ta'sir etuvchi omillarni sanab berishadi.

O'qituvchi «aqliy hujum» metodi asosida so'rov o'tkazib, «Nimalarni bilishimiz kerak» ustunini to'ldirilishini ta'minlaydi. Bunda talabalar o'z daftarlariga mustaqil yozishlari yoki doskada ham biron talaba yozib birgalikda to'ldirish mumkin.

Jadval quyidagicha bo'ladi:

B/B/B jadvali

Bilaman	Bilmoqchiman	Bildim
1. Talab va uni o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar	1. Yalpi talab egri chizig'ini individual talab egri chizig'iga o'xshashlik sabablari	1.a) boylik effekti b) protsent stavkasi effekti v) import effekti g) yalpi talab determinantlari
2. Taklif va uni o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar	2. Yalpi taklif egri chizig'i, uni qisqa va uzoq muddatli davr nuqtai nazaridan o'rganish	Qisqa muddatli davrda yalpi taklif egri chizig'i uch bo'lakka bo'linadi:
3. Talab va taklif grafigi		a) gorizontal yoki Keyns bo'lagi;
4. Talab va taklif qonuni		b) oraliq bo'lak;
5. Samarali tanlov	3. Yalpi taklif egri chizig'ining siljishi nimani ko'rsatadi?	v) vertikal yoki klassik bo'lak.
6. Bozor muvoza-nati		2. Uzoq muddatli davrda vertikal holda, ya'ni barcha resurslar ishga solingan holatda bo'lishini.
7. Yalpi talab va yalpi taklif va boshqalar		3. Determinantlar o'zgar-ganda mahsulot birligiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish xarajatlari o'zga-radi. Taklif egri chizig'i o'ngga yoki chapga siljiydi.

Bunda o'qituvchining mahorati katta rol o'ynaydi. Chunki savolni talabalardan «tortib olish»imiz kerak. Buning uchun o'qituvchi yo'naltiruvchi savollar bilan auditoriyani diqqatini jalb qiladi.

Insert metodi

Talabalarni o'qiyotgan o'quv materiallarini qay darajada tushunganliklarini aniqlashga qaratilgan interaktiv metodlardan biri insertdir. «**Insert**» – insert - qo'ymoq, suqmoq, joylashtirmoq ma'nosini bildiradi. Insert metodi esa - (**Interaktiye Nothing Sistem for Effektivite Reading and Thinking**) so'zlarini bosh harfidan olingan bo'lib, samarali o'qish va o'qiganlarini tahlil qilishga, fikr yuritishga qaratilgan metod ma'nosini beradi.

Insert metodi – o'quvchi-talabalarni o'qiyotgan kitoblari, maqola va turli axborotlarni tushunib yetishlari uchun o'qish jarayonida materialning (darslik,

o'quv qo'llanma, ilmiy maqola, jadval, sxema kabilar) har bir satr boshi (yoki qismi)ning mazmunini baholash orqali, chiqargan xulosasiga muvofiq ravishda varaqning chetki tomoniga (hoshiyasiga) qalam bilan belgi qo'yib borish orqali o'z munosabatini bildirishga o'rgatuvchi metod.

Insert metodi – o'quvchi-talabalarni o'qiyotgan kitoblari, maqola va turli axborotlarni tushunib yetishlari uchun o'qish jarayonida materialning (darslik, o'quv qo'llanma, ilmiy maqola, jadval, sxema kabilar) har bir satr boshi (yoki qismi)ning mazmunini baholash orqali, chiqargan xulosasiga muvofiq ravishda varaqning chetki tomoniga (hoshiyasiga) qalam bilan belgi qo'yib borish orqali o'z munosabatini bildirishga o'rgatuvchi metod.

Talabalarni o'qiyotgan kitoblari, maqola va turli axborotlarni tushunib yetishlari katta ahamiyatga ega. Sir emaski, ko'pincha talaba shoshib o'qib, matnni oxiriga kelib, nima haqida o'qiganini unutadi. Shuning uchun darsda ularda eslab qolish ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradigan metodlarni qo'llashning ahamiyati katta. Ana shunday matnni diqqat bilan o'qish va mustaqil fikrlashga yo'naltiradigan, talabalarni o'qiyotgan o'quv materiallarini qay darajada tushunganliklarini aniqlashga qaratilgan interaktiv metodlardan biri insertdir. Bu metod Abu Nasr Forobiy tomonidan ham ko'p qullanilgan.

2. Tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan metodlar

Ma'lumki, resurslarning cheklanganligi tanlashni, tanlash esa taqqoslashni, tanqidiy nuqtai nazardan qarashni zarur qilib qo'yadi. Bozor iqtisodiyoti raqobatga asoslanar ekan, tanlash, har bir narsaga tanqidiy nuqtai nazardan yondashish, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish yanada dolzarblashadi. Demak o'quvchi-talabalarda ana shunday ko'nikmani shakllantirish zarur. **Bunday ko'nikmani tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan metodlar orqali shakllantiriladi.**

Tanqidiy fikrlash bu mustaqil fikrlashdir. Mustaqil fikrlaydigan kishi vaziyatni o'rganib, tahlil qilib, zarur qaror qabul qiladi. Agarda muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, undan chiqib ketish yo'llarini izlaydi, topishga harakat qiladi. Qo'ygan maqsadiga yetish uchun tinmay izlanadi. Shuning uchun ham keyingi yillarda o'quvchi-talabalarni tanqidiy fikrlashga o'rgatuvchi metodlarni dars jarayonida qo'llashga katta e'tibor berilmoqda. Inson tanqidiy fikrlar ekan, u yoki bu g'oyalar bilan tanishadi, ularni amalga oshirishdagi mumkin bo'lgan oqibatlarini oldini oladigan bo'lib boradi.

Tanqidiy fikrlash g'oya va imkoniyatlarni ijodkorlik bilan uyg'unlashuvi, konsepsiya va axborotlarni qayta qo'rishdek murakkab jarayondir. Bu faol va interaktiv bilishning bir necha darajalarida bir vaqtda ro'y beradigan jarayon bo'lib ham hisoblanadi.

Tanqidiy nazar metodini qo'llashning yana bir ijobiy tomoni borki u g'oyalar va tavsiflar, fikrlarning turli-tumanligini ta'minlaydi. Agar "yagona bitta javob to'g'ri" degan kayfiyat ustunlik qilsa, tanqidiy fikrlashga imkon bermaydi.

Metodni qo'llaganda eng asosiysi o'quvchi talabalar olinayotgan axborotlarni ma'nosiga yetishlari lozim. Ularni faol o'zlashtirganlarida, tushunib ma'nosiga yetganlaridagina eng yuqori natijaga erishishlari mumkin. Bunday natijaga tanqidiy nazar metodini qo'llash orqali erishish mumkin.

3. Taqqoslash, baholashni o'rgatuvchi metodlar

Bozor iqtisodiyoti qaror qabul qilish uchun turli variantlarni taqqoslash, baholashbi talab qiladi. Demak, o'qubchi-talabalrimizda ana shu ko'nirmalarni shakllantirish dardkor. Biz ularni ana shu maqsadga qaratilgan metodlarni qo'llash orqali amalga oshiramiz.

T sxema taqqoslash, baholashni o'rgatuvchi metodlar orasida alohida o'rin tutadi. U ayrim adabiyotlarda «veer», ayrimlarida «elpig'ich» deb ham berilgan. Bu metod Uncha katta bo'lmagan maydonda katta ma'noga ega bo'lgan materialni ikki xil (ko'pincha bir-biriga zid) ma'lumot: axborot, turli qarashlarni taqqoslashning universal cxema – chizma (jadval) tarzda ifodalash orqali taqqoslash va tahlil qilishni o'rgatuvchi metod. Bu metod ikki xil (ko'pincha bir-biriga zid) ma'lumot: axborot, turli qarashlarni taqqoslashning universal grafik (cxema – chizma) tarzda ifodalash bo'lib, odatda ko'proq sxema, jadval deb yuritiladi.

Bu metod insonning ikkiyoqlamaliligiga ham mos tushadi. Insondagi ikkiyoqlamalilik, eng avvalo, ma'naviyat va moddiylikni murakkab tarzdagi o'zaro birligi va uning bir-biriga o'zaro ta'siridan kelib chiqadi.

U o'quvchi-talabalarni axborot, ma'lumotlarga ikki nuqtai nazardan yondashishga, o'rganilayotgan mavzu bo'yicha mavjud qarashlarni taqqoslash, ular asosida qaror qabul qilishga o'rgatadi.

Ayniqsa, farqlanuvchi qarama-qarshi, xilma-xil qarashlarni, malumot axborotlarni malum bir mezonlar bo'yicha ifodalash uchun nihoyatda qulay.

Agar ana shu mezonlarni talabalarning o'zi ishlab chiqsa, dars yanada samarali bo'ladi. Odatda T-sxema bir-biriga qarama-qarshi (antonim) fikrlar, qarashlar, malumotlar, axborotlarni ifodalaydi. Ularni ha/yo'q, tarafdor/qarshi, yuqori/ past, minimal/ maksimal kabilar orqali ko'rsatish mumkin. Bunda qo'yilayotgan maqsad o'rganilayotgan mavzu, savol yoki qarashlarni mazmuniga ko'ra, o'qituvchi taqqoslash variantlarini ishlab chiqadi.

T-sxema uncha katta bo'lmagan maydonda katta manoga ega bo'lgan materialni ifodalash imkonini beradi. U, ayniqsa, modul yoki ma'lum bir qarashlar mazmunini umumlashtirishda foydalanishga juda qulay. T-sxemani mustaqil tizimi bo'yicha berilgan topshiriqlar talabalarni iqtisodiy fikrlashini rivojlantirishga juda katta ta'sir ko'rsatadi.

T-sxemaga misol sifatida yuqorida keltirilgan dars o'tish metodlarining afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsatishimiz mumkin. Masalan, Ajratilgan vaqt orasida o'rganilayotgan mavzuga tegishli axborotlar, ma'lumotlarni ikki nuqtai nazardan yondashib tahlil qilinadi. T-sxema bir-biriga qarama-qarshi (antonim) fikrlar, qarashlar, malumotlar, axborotlarni ifodalaydi. Ularni ha/yo'q, tarafdor/qarshi, yuqori/ past, minimal/ maksimal kabilar orqali ko'rsatish mumkin.

T-sxema uncha katta bo'lmagan maydonda katta manoga ega bo'lgan materialni ifodalash imkonini beradi. U, ayniqsa, modul yoki ma'lum bir qarashlar mazmunini umumlashtirishda foydalanishda juda qulay.

U tanqidiy mushohada qilish, taqqoslash, xulosa chiqarishga o'rgatadi. Uni individu

al, juftlikda qo'llash, so'ngra ular asosida butun guruh bo'yicha yagona T jadval tuzishi mumkin. **Adabiyotlarda berilgan "Yelpig'ich" texnologiyasi ham shunga o'xshash.**

T sxema (jadval)

Afzallik, ha, tarafdor, yuqori, minimal va hokazo shunga o'zhashlar	Kamchilik, yo'q, qarshi, past, maksimal va hokazo shunga o'zhashlar

Konseptual (mohiyati, asosini ifodalovchi) jadval, xarita metodi

U lotincha (**conceptio** – tushunish, tizim) so'zidan olingan bo'lib, tushuntirishning ma'lum bir usuli, biron-bir hodisa, vokeani talqin qilish, sharhlash, tushuntirib berishlagi nuqtai nazar, uni yoritishdagi bosh g'oya, etakchi fikr, turli faoliyatning konstruktiv prinsiplari, tamoyillari tushuniladi.

Bu metod klaster, semantik xususiyatlar tahlili kabi ko'rgazmalilik orqali fikr yuritish jarayonini ifodalaydi. Fikr yuritish qiyoslash, taqqoslash, tahlil qilish orqali amalga oshiriladi.

Konseptual jadvalda vertikal bo'yicha, ya'ni ustunlarda taqqoslanadigan tushuncha, axborot, ma'lumotlar beriladi.

Gorizontal, ya'ni qatorda taqqoslash amalga oshirilishi kerak bo'lganlarni turli xususiyatlari, xarakteristikasi beriladi. Demak, jadvalning bir tomoni nimani taqqoslanishi, ikkinchi tomoni, qanday taqqoslanishini ko'rsatadi. Yoki jadvalni boshqacharoq tarzda tuzsa ham bo'ladi. Asosiysi, taqqoslanayotgan fikrning qaysi jihati taqqoslanayotgani aniq ko'rinib turishi kerak.

Konseptual jadval yoki xarita nihoyatda katta tahliliy axborotni zich, ixcham ravishda joylashtirish imkonini beradi. Bunday jadvallar, ayniqsa, darsda:

1) metodik jihatdan ko'rgazmalilikni ta'minlaydi;

2) konseptual jadval tizimi bo'yicha berilgan topshiriq orqali o'tilayotgan mavzu yoki savolning mazmunini o'rganish amalga oshiriladi. Концепциялар, taqqoslanuvchi axborotlar, bir maydonda, yonma-yon bo'lgani uchun ularning mazmunini taqqoslash, umumiy jihatlari va farqlarini tushunish oson bo'ladi.

Shuning uchun ham bu metoddan iqtisodiy fanlarni o'rganishda keng foydalanish mumkin.

Iqtisodiyotni tartibga solish va bu haqda bildirilgan fikrlarni taqqoslashda quyidagi jadval va uni tahlil qilish juda qo'l keladi

Venn diagrammasi

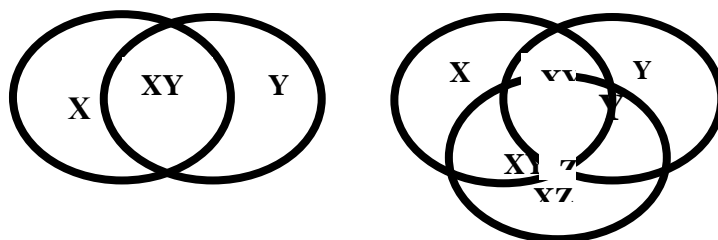
Iqtisodiy fanlarni o'rganishda taqqoslashga qaratilgan metodlardan Venn diagrammasi (*Venn diagrams*) ham o'ziga xos

o'rin tutadi. U qator vizuallashtirish metodlari va grafik tarzdagi illyustratsiya usullarining umumiy nomi bo'lib, ingliz faylasufi, matematigi, mantiqshunosi Jon Venn asos solgan. Hozirda fanlarning turli sohalarida, ayniqsa, matematika, ehtimollar nazariyasi, mantiqshunoslik, statistika, kompyuter va u bilan bog'liq fanlarni o'rganishda keng qo'llaniladi.

Bu diagramma iqtisodiy kategoriyalarning umumiy va farqlanuvchi tomonlarini o'rganishga ham juda qulay.

Odatda o'quvchi, talabalar bir-biriga o'xshash kategoriyalarni farqini

ko'rsatishga qiynalishadi. Undan ayniqsa iqtisodiy kategoriya, tushunchalar, jarayonlar va boshqalarning umumiy tomonlari va farqlanuvchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash, baho berishda keng foydalanish mumkin.

Xulosa

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda tatbiq qilinadigan metodlar orasida fanlarning xususiyatidan kelib chiqib, o'rganilayotgan mavzularga moslashti-rilgan holda qo'llaniladigan qator metodlar mavjud

Kitob ustida ishlash o'qish, o'rganishning eng muhim metodlaridan hisoblanadi. U dars jarayonida o'qituvchi rahbarligida yoki mustaqil ravishda amalga oshirilishi mumkin.

Kitob ustida mustaqil ishlash metodi - o'quv axborotini o'quvchi-talaba uning o'ziga xos sur'atda va qulay vaqtda olishini ta'minlashini hisobga olib, kitob ustida mustaqil ishlashni o'rgatish asosida fanni o'rganishga qaratilgan metod.

Bozor iqtisodiyoti raqobatga asoslanar ekan, tanlash, har bir narsaga tanqidiy nuqtai nazardan yondashish, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish yanada dolzarblashadi. Demak o'quvchi-talabalarda ana shunday ko'nikmani shakllantirish zarur. Bunday ko'nikmani tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan metodlar orqali shakllantiriladi.

Bozor iqtisodiyoti qaror qabul qilish uchun turli variantlarni taqqoslash, baholashbi talab qiladi. Demak, o'quvchi-talabalarimizda ana shu ko'nirmalarni shakllantirish darkor. Biz ularni ana shu maqsadga qaratilgan metodlarni qo'llash orqali amalga oshiramiz

Nazorat savollari:

1. O'quv va ilmiy adabiyotlar ustida mustaqil ishlashni o'rgatuvchi metodlarga qaysi metodlarni kiritgan bo'lar edingiz?

2. Kitob bilan mustaqil ishlashni bilish qanday ahamiyatga ega deb o'ylaysiz? Siz o'zingiz adabiyotlar bilan qanday ishlaysiz?

3. Taqqoslash, baholashni o'rgatuvchi metodlar qanday metodlar? Boshqa metodlardan qay jihatlar bilan farq qiladi?

4. Qaysi metodlar taqqoslash, baholashni o'rgatadi: bu metodlarni iqtisodni o'rganishda qanday qo'llash mumkin?

5. Kitobda ma'lumotlarga qanday belgi qo'yish usullaridan foydalanasiz? Sizda alohida belgi qo'yish tizimi mavjudmi?

6. Qaysi metodlar taqqoslash, baholashni o'rgatadi?

7. Bu metodlarni boshqa metodlardan ajralib turuvchi xususiyatlari nimada deb o'ylaysiz?

12-mavzu. MANTIQUIY FIKRLASH, AXBOROTNI YIG'ISH VA YOYISH ASOSIDA MAVZUNI O'RGANISHGA QARATILGAN METODLAR

REJA

1. Mantiqiy, mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi metodlar

2. Axborotni yig'ishga qaratilgan metodlar

3. Axborotni yoyish asosida mavzuni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar

Tayanch so'z va iboralar: «Blits-o'yin» metodi. FSMU metodi. Sinkveyn. Toifa. Toifali jadval metodi. Klaster. Axborotlarni yoyish (klaster) metodi.

1. Mantiqiy, mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi metodlar

O'quvchi-talabalarni mantiqiy mustaqil fikrlashga, harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, o'rganayotgan fan, berilgan turli fikrlar orasidan eng keraklisini tanlab olishga, o'z fikrini himoya qilishga, asoslashga o'rgatadigan qator metodlar mavjud. Ulardan eng diqqatga sazovorlaridan «Blits-o'yin, «FSMU» metodi.

«Blits-o'yin» o'quvchi-talabalarni harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o'rganayotgan predmeti asosida ko'p, xilma-xil fikrlardan, ma'lumotlardan kerakligini tanlab olishni o'rgatishga qaratilgan.

U o'quvchi-talabalarga o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olish yoki o'z fikrida qolish, boshqalar bilan hamfikir bo'la olishni o'rganishga yordam beradi. mantiqiy mustaqil fikrlashga, harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga va baholashga o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olish yoki o'z fikrida qolish, boshqalar bilan hamfikir bo'la olishni o'rganishga yordam beruvchi metod.

Texnologik jihatdan o'yin o'tkazish bir necha bosqichga bo'linadi. Berilgan topshiriqni avval har bir o'quvchi-talaba o'zi bajaradi. So'ngra kichik kichik guruh va butun guruh miqyosida birgalikda muhokama qilib, ko'rib chiqiladi. Bu jarayonda har bir talaba o'z fikrini o'tkazishga, uning to'g'riligini isbotlashga harakat qiladi, shu bilan birga boshqalar bilan hamfikir bo'lishga yordam beradi.

Buning uchun o'qituvchi topshiriq mazmuni bayon qilingan tarqatma material tayyorlaydi. Darsda o'quvchi-talabalarga o'yin bir necha bosqichda o'tkazilishi, buning uchun vaqt berilishini ma'lum qiladi. Bajariladigan vazifani tushuntiradi. Tarqatma materialdagi jadvalda bajariladigan harakatlar berilgan.

Dastlab har bir o'quvchi-talaba o'zi ana shu axborot(harakat)lar ketma-ketligini belgilangan tartibda jadvalda alohida ajratilgan ustunga qalamda belgilab chiqishi lozimligi tushuntiriladi. Buning uchun har bir o'quvchi-talaba materialni sinchiklab o'rganishi zarur. Vazifa avval yakka tartibda bajariladi.

Birinchi bosqich:

Har bir o'quvchi-talaba vazifani bajarishga kirishadi. O'qituvchi yaxshi tushunmaganlarga tushuntiradi. Ular tarqatma materialdagi jadvalda «yakka baho» yozilgan ustunga berilgan harakatlardan o'zining shaxsiy fikri asosida mantiqiy

ketma-ketlikda raqamlar bilan belgilab chiqadi. Ulardan qaysi biri birinchi, qaysi biri ikkinchi, qaysi biri uchinchi va hokazo. Bu vazifani bajarish uchun 10 daqiqa vaqt beriladi.

Ikkinchi bosqich:

Birinchi vazifaga ajratilgan vaqt tugagach, o'qituvchi guruhdagi talabalar sonidan kelib chiqib, 3-4 kishilik kichik guruhlar tashkil qilishni so'raydi. Kichik guruhlar ixtiyoriy mezonlar asosida tashkil qilinadi. Kichik guruhning har bir a'zosi o'zi belgilagan harakatlar ketma-ketligi bilan boshqalarni tanishtiradi. Kichik guruh a'zolari o'z fikrlari, ya'ni o'zlari belgilaganlari to'g'riligini asoslashga harakat qilishadi. Muhokama jarayonida bir fikrga kelib, jadvaldagi «guruh bahosi» ustunini to'ldirishadi, qalam bilan raqamlarni harakatlar ketma-ketligi bo'yicha qo'yib chiqishadi. Buning uchun vaqt vaziyatdan kelib chiqqan holda belgilanadi.

O'qituvchi kichik guruhlar munozarasida ishtirok etmaydi. Faqat ularning faoliyatini kuzatadi.

Uchinchi bosqich:

Barcha kichik guruhlar «guruh bahosi» ustunini to'ldirib bo'lgach, o'qituvchi tarqatilgan materialdan «to'g'ri javob» ustunini topish va u aytgan harakatlar ketma-ketligi bo'yicha raqamlarni yozib chiqishni so'raydi.

To'rtinchi bosqich:

Endi, navbatdagi vazifa, «to'g'ri javob» ustunida berilgan raqamlardan «yakka baho» ustunida berilgan raqamlarni(yoki aksincha), ya'ni kattadan kichikni ayirgan holda farqni «yakka xato» ustuniga yozib chiqish kerakligini aytadi. So'ngra, «yakka baho» ustunidagi sonlarni yuqoridan pastga qarab, jamini hisoblash kerakligini ko'rsatadi. Xuddi shunday tartibda «to'g'ri javob» va «guruh bahosi» o'rtasidagi farq kattadan kichikni ayirish orqali bajariladi. Farqlar soni «guruh xatosi» ustuniga yoziladi. Yuqoridan pastga qarab qo'shib, jami hisoblanadi.

Beshinchi bosqich:

O'qituvchi yakka va guruh xatolari bo'yicha tushuncha beradi. Ularni alohida, alohida sharhlab beradi: agar yakka xatolar 21 tagacha bo'lsa(ya'ni o'rtacha bir savolga 2 tagacha) ular o'rganilayotgan masala bo'yicha yetarli tushunchaga ega, mustaqil ravishda berilgan vazifani uddalay oladilar. Turli sharoitda harakatlarni mantiqan to'g'ri bajara oladilar.

Agar yakka xatolar soni 21 tadan 30 tagacha bo'lsa, ularning bilimlari yetarli emas, biron-bir ish, faoliyatni olib borishga, tashkil etishga qiynaladilar yoki palapartish bajaradilar. Shuning uchun ular bilimlarini mustahkamlashlari, o'qishlari, mantiqiy fikr yuritishni o'rganishlari kerak.

Agar xatolar soni 30 tadan ortiq bo'lsa, bunday o'quvchi-talabalar o'z ustilarida qattiq ishlashlari talab qilinadi.

«Guruh xatosi» ustunining sharhi:

Agar xatolar soni 21 tagacha bo'lsa, bu guruhlarda o'quvchi-talabalar bir-birlarini tushunishga harakat qilganlar. Bir-birlarini ishontira olganlar. Oqibatda, bir xil natijaga erishganlar. Demak, guruhda samimiy munosabat o'rnatilgan, fikrlar bir joydan chiqqan.

Agar guruhda xatolar soni 21 dan 30 tagacha bo'lsa, bu guruh a'zolarining bir

fikrga kelishlari qiyin bo'lgan. Muhokama yuzaki, bir-birlarini xafa qilib qo'ymaslik uchun shunchaki kelishishgan. Aslida har kim o'z fikrida qolgan bo'lishi mumkin. Bu guruhda samimiy munosabat o'z aksini topmagan.

Agar guruh xatosi 30 dan oshsa, bu guruh a'zolari umuman bir-birlari bilan kelisha olmaganlar. Bir-birlarini o'zaro ishontira olmaganlar. Har kim o'z fikrida qolgan. Samimiy munosabat o'rnatilmagan.

Bajarilgan vazifaning 55-70 foizi to'g'ri bo'lsa, qoniqarli, 71-85 foizi to'g'ri bo'lsa, yaxshi, 86 foizdan yuqorisi a'lo baho qo'yilishi mumkin.

FSMU Bu metod ham bir necha faza yoki bos qichga **metodini qo'llash** bo'lib qo'llaniladi. Shuni nazarda tutib, FSMU texnologiyasi deb ham yuritiladi. Bu metod ham o'quvchi-talabalarni mustaqil, erkin fikrlash va o'z fikrini himoya qilishga, o'quv jarayonida egallagan bilimlarini baholashga, bahslashish madaniyatini va unga rioya qilishni o'rgatadi.

FSMU metodi - o'quvchi-talabalarni mantiqiy fikrlashga, o'z fikrini asoslashga, nazariyani amaliyot bilan bog'lashga, o'rganayotgan predmeti asosida ko'p, xilma-xil fikrlarga tanqidiy yondashishga yo'naltiradigan metod. Bu metod ham o'quvchi-talabalarni mustaqil, erkin fikrlash va o'z fikrini himoya qilishga, o'quv jarayonida egallagan bilimlarini baholashga, bahslashish madaniyatini va unga rioya qilishni o'rgatadi.

O'z fikrlarini aniq va qisqa ifodalab, uni tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishni o'rganishga yordam beradi.

FSMU metodi - o'quvchi-talabalarni mustaqil, erkin fikrlash va o'z fikrini himoya qilishga, o'quv jarayonida egallagan bilimlarini baholashga, bahslashish madaniyatini va unga rioya qilishni o'rgatadigan metod. Bu metodda ham avvalgi metod kabi topshiriq avval har bir o'quvchi-talaba tomonidan individual, so'ngra kichik guruhlar hamda butun guruh bilan birgalikda bajariladi.

FSMU metodi asosida topshiriqni bajarish

O'quvchi-talabaga berilgan topshiriq varag'i
O'rganilatotgan mavzu, qo'yilgan savol bo'yicha:

- (F) – Fikringizni bayon eting;
- (S) – Sabab ko'rsating (bayon qilgan fikringizga sabab ko'rsatishingiz kerak);
- (M) – Misol keltiring (ko'rsatgan sababni isbotlovchi misol keltirish kerak);
- (U) – Umumlashtiring (bildirgan fikringizni umumlashtirishingiz kerak).

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda keng qo'llash mumkin bo'lgan texnologiyalardan biri **KBI (kuzatish, bahslashish, ishontirish) texnologiyasidir.**

Uni qo'llashdan maqsad o'quvchi-talabalarni hayotla faol ravishda o'z o'rnini topish, jamoda ishlash ko'nikmalarini xosil qilish, o'z fikrini isbotlash, asoslash, boshqalarni ishontirish, munozara olib borish mahora-tini xamda murosaga kelish, izlanish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan.

Bu texnologiyani qo'llash o'quvchi-talabalarni o'tiladigan darsda shu texnologiyaini qo'llash va buning uchun ko'riladigan tayyorgarlik haqida avvaldan xabardor qilinadi. Bunda vaqt belgilashda mavzu mazmuni, uning murakkabligi muhim rolh o'ynaydi. U ko'proq bahs-munozara uslubiga asoslangan bo'ladi.

Maqg'ulotni kichik guruhlarni bo'lib, o'tkazishimiz maqsadga muvofiq. Bunda kichik guruhlar uchun topshiriq tayyorlanadi. Aytaylik, «Iqtisodiyot nazariyasi» fanidan «Talab va taklif. Bozor muvozanati» mavzusini o'rganmoqchimiz.

Kichik guruh a'zolari uchun: savollar: Talab nima? Unga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi? Talab qonunining mazmunini tushuntiring va uni grafikda ifodalang. Nima sababdan xarid chog'ida odatda olayotgan tovarimizni miqdorini ko'paytirsak, sotuvchi uni narxini tushirishga rozi bo'ladi? Oldi-sotdi jarayonida qanday muzokara olib boriladi? Va boshqalar.

Kichik guruh qatnashchilari o'z xohishlari bo'yicha savollarni tanlab oladilar. Savolni guruhda muhokama qilib, so'zga chiqishga tayyorlanadilar. Savollarga javob berishda o'zlari egallagan bilimlari, mavzuga yondaquv-lariga qarab, o'z chiqishlarida o'quvchi-talabalarni bayon qilgan fikrlariga ishonitirishga harakat qiladilar.

O'qituvchi ko'rsatmasiga binoan boshqa kichik guruh qatnashchilari aytilgan fikr, so'zga chiqqan o'quvchi-talaba ularni bildirgan fikrlariga qarama qarshi fikr aytishadi. Natijada bahs-munozara, tortishuvga muhit yaratiladi.

Bunda har bir kichik guruhdan so'zga chiqqai o'quvchi-talaba boshqa kichik guruh a'zolarini o'zining fikrini asoslashi, qiziqarli, tushunarli bayon qilishi, keltirgan dalil-isbotlari bilan o'z tomoniga og'dira olishi, ishonitirishi kerak.

2Axborotni yig'ishga qaratilgan metodlar

Sinkveyn (axborotni yig'ish) metodi O'rganilayotgan materialni yaxshiroq anglash uchun qo'llaniladigan metodlardan biri-«Sinkveyn (axborotni yig'ish)» metodidir. Murakkab g'oya, fikr, iqtisodiy tushunchalarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalash, ularga xos sifat belgilari, amalda qo'llash yo'llarini ko'rsatish orqali mavzunini yaxshiroq anglashga, o'zlashtirishga yordam beradigan metod.

Sinkveyn – (**Sink** - fransuzcha besh) besh qatordan iborat, o'ziga xos, qofiyasiz she'r bo'lib, unda o'rganilayotgan tushuncha, hodisa, voqea, mavzu haqidagi axborot yig'ilgan holda, o'quvchi, talaba so'zi bilan turli variantlarda va turli nuqtai nazar orqali ifodalanadi.

Sinkveyn tuzish murakkab g'oya, iqtisodiy tushunchalarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalash uchun muhim bo'lgan malakadir. Sinkveyn tuzish jarayoni mavzuni yaxshiroq anglashga, o'zlashtirishga yordam beradi. **Metodni sinonimi bor iqtisodiy kategoriyalar, tushunchalarni o'rganishda qo'llaniladi**

Amaliyotda sinkveyn:

- murakkab axborotni sintezlash quroli;
- talabalar tushunchalar zahirasini baholash vositasi;
- fikrni ijodiy ifodalash vositasi sifatida juda foydalidir.

Sinkveyn tushunchalar va axborotlarni refleksiyalash, sintezlash va umumlashtirishda tezkor, ayni zamonda muhim qurol hisoblanadi.

Sinkveyn ma'lum bir mavzu o'rganilgandan so'ng tuzilsa, uning asosiy xususiyatlari, mohiyati tushunilib, yakunlanadi. Sinkveyn materiallar ustida o'ylashga, murakkab axborotni sintezlashga yordam beradi. Ijodiy ishlash

imkoniyati kelib chiqadi.

Sinkveyn besh qatordan iborat bo'lib, birinchi qatorda bir so'z bilan mavzu yoki muammo yoziladi (odatda ot turkumiga oid so'z bilan).

Ikkinchi qatorda bir so'z bilan ifodalangan mavzu yoki muammo ikki so'z bilan tavsiflanadi (sifat turkumiga oid ikki so'z bilan).

Uchinchi qatorda ushbu mavzu yoki muammo bo'yicha hatti - harakatlar uch so'z bilan xarakterlanadi.

To'rtinchi qatorda bir so'z bilan ifodalangan mavzu, muammoga aloqadorlikni ko'rsatuvchi to'rt so'zdan hissiyotni ifodalovchi gap (ibora) tuzib yoziladi.

Beshinchi qatorda mavzuning mohiyatini takrorlovchi bir so'zdan iborat sinonim yoki mohiyatini yangicha ifodasi yoziladi.

Sinkveyn tuzish

_____ mavzu, muammo, tushuncha, kategoriya nomi, bir so'z yoki so'z birikmasidan (ot) iborat;

_____ tavsifi ikki so'zdan (sifat) iborat;
_____ mavzu bo'yicha harakatlar, uch so'zdan (fe'l) iborat; ,
_____ hissiyot, aloqadorlikni ifodalovchi jumla to'rt so'z yoki so'z birikmasidan iborat

_____ mohiyatning yangicha ifodasi, sinonim, o'rganishning mahsuli, natijasi

Misol:

_____ masala
_____ qiyin, og'ir
_____ aniqlash, solishtirish, yechish
_____ bartaraf qilish talab etiladi
_____ muammo

Sinkveyn metodini nisbatan adabiyot, falsafa, tarix va boshqa shunga o'xshash fanlarda qo'llash osonroq. Sababi, ularning sifati va harakati bilan bog'lovchi sinonim so'zlarni topish oson. Iqtisodiy fanlardan esa kategoriyalarning sinonimini topish qiyinroq. Lekin uni boshqacha usullar bilan qo'llasa bo'ladi. Ana shu qiyinchilik uni qo'llashni qiziqarli bo'lishiga olib keladi.

Toifali jadval metodi

Iqtisodiy fanlarni o'rganish, uning mazmun-mohiyati iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan chambarchas bog'liq. Ular raqamlarda ifodalangan axborotlarni yig'ish, bular asosida hisob-kitoblarni amalga oshirish, taqqoslash, mushohada qilish, baholash oson bo'lishi uchun qo'yilgan maqsadga ko'ra toifalarga ajratib jadvallarda ifodalaymiz. Jadvallarimiz ham juda katta axborotni o'zida mujassalashtiradi. Axborotlarni yig'ishga qaratilgan metodlar orasida o'ziga xos o'rin tutuvchi, olingan turli-tuman axborot, ma'lumotlarni o'rganish, ulani tahlil qilish, xulosa chiqarish va qaror qabul qilishni osonlashtirish maqsadidan kelib chiqqan holda umumiy jihatlari, alomatlari, xususiyatlariga ko'ra toifa (guruhlar)ga bo'lib o'rganishga asoslangan metod – toifali jadval metodidir. Uni shu nuqtai nazardan taqqoslashga qaratilgan metodlar guruhiga ham qo'sha olamiz.

“Toifali jadval” metodini qo’llash mazmuni

Toifa – u yoki bu hodisa, voqea, turli-tuman axborotlarni, xususiyat va munosabatlarni muhimligini namoyon qiluvchi umumiy jihatlari ko’ra guruhlarga bo’lishni ifodalaydi.

Olinan axborotlar, ma’lumotlarni ajratilgan alomat, xususiyat, sifat, belgilar asosida birlashtirishni ta’minlaydi.

Axborot va ma’lumotlarga iurli nuqtai nazardan yonda-shish, ularni tuzimlarga keltirish, tahlil qilish, sharhlash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

O’quvchi-talabalar toifali jadvalni tuzish va uni sharh-lash qoidasi bilan tanishadilar va topshiriq tayyorlash va uni bajarish uchun zarur

Olingan ma’lumot, axborot, lavhalarini birlashtirish imkonini beradigan toifalarni izlaydilar.

Toifalarni jadval ko’rinishida rasmiylashtiradilar. G’oyalarni, ma’lumotlarni toifaga mos ravishda bo’ladilar yoki birlashtiradilar. Ish jarayonida toifalarning ayrim nomlari o’zgarishi, yangilari paydo bo’lishi mumkin.

Uni individual, juftlik, kichik guruhlarga bo’linib qo’llash mumkin.

Ish natijalari taqdimoti va muhokamasi

U ayniqsa iqtisodiy fanlarning xususiyatiga juda mos tushadi. Bu metodni qo’llashda statistika fanida o’rganilgan jadval tuzish qoidalari va jadvalning ega va kesimini ajratishni bilish ayniqsa asqotadi

3. Axborotni yoyish asosida mavzuni o’rganishda qo’llaniladigan metodlar

Axborotlarni yoyish (klaster) metodi

Keyingi paytlarda iqtisodiy fanlardan dars berishda klaster (axborotni yoyish) metodidan ham keng foydalanilmoqda.

Klasterlarga ajratish pedagogik strategiya bo’lib, u keng qamrovli fikr yuritish, o’rganilayotgan tushuncha (kategoriya, hodisa)lar o’rtasida aloqa bog’lash malakasini rivojlantiradi. Mavzu bo’yicha talabalarni erkin ochiq fikrlashiga yordam beradi.

Bu metodni mavzu yoki uzviy savolni o’rganishning da’vat, tushuntirish, fikrlash bosqichida qo’llash mumkin. “Klaster” so’zi lotincha, ing. «g’uncha, bog’lam, panja, oila» manosini anglatadi. “Klaster”ni o’zida, o’ziga xos xususiyatlarga ega bir necha umumiy jihatlar (elementlar)ni birlashtirgan, mustaqil tushuncha sifatida ko’rish mumkin. Bu tushunchdan tahlil qilish va amaliyotda foydalaniladi. Klasterning diqqat qaratadigan tomoni shundaki, biz o’rganayotgan

kategoriya, mahsulot xullas **obyektga turli jihatdan yondashish**, ularning umumiy jihatlarini ko'ra bilish, bog'lanish sabablarini tushunish va tahlil qilishga yordam beradi.

Pedagogik strategiya bo'lib, u keng qamrovli fikr yuritish, o'rganilayotgan tushuncha (kategoriya, hodisa)lar o'rtasida aloqa bog'lash malakasini rivojlantirishga qaratilgan metod. Klaster malum tushuncha yoki hodisa haqidagi fikrlarni kengaytirish, turlicha yondashib, muhokama qilish vositasi hisoblanadi.

Axborotni yoyish metodiga o'rganilayotgan fanga qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib, **fikrni chizma, rasmlarda** ifodalashni kiritish mumkin. Bunda ayniqsa talabalarga yozilgan matnning chizma (sxema)da ifodalashni topshirish ularni mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, voqea, hodisalarning bog'lanishi, natijasini tezda ilg'ashga o'rgatadi. **Har bir sxema o'ziga xos klaster.**

Xulosa

O'quvchi-talabalarni o'qiyotgan kitoblari, maqola va turli axborotlarni tushunib yetishlari uchun o'qish jarayonida materialning (darslik, o'quv qo'llanma, ilmiy maqola, jadval, sxema kabilar) har bir satr boshi (yoki qismi)ning mazmunini baholash orqali, chiqargan xulosasiga muvofiq ravishda o'z munosabatini bildirishga o'rgatuvchi insert metodi, mantiqiy mustaqil fikrlashga, harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga va baholashga o'rgatuvchi. «Blits-o'yin» metodi, o'quvchi-talabalarni mustaqil, erkin fikrlash va o'z fikrini himoya qilishga, o'quv jarayonida egallagan bilimlarini baholashga, bahslashish madaniyatini va unga rioya qilishni o'rgatadigan FSMU metodi alohida o'rin tutadi. O'quvchi-talabalarni mantiqiy mustaqil fikrlashga, harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, o'rganilayotgan fan, berilgan turli fikrlar orasidan eng keraklisini tanlab olishga, o'z fikrini himoya qilishga, asoslashga o'rgatadigan qator metodlar mavjud. Ulardan eng diqqatga sazovorlaridan «Blits-o'yin, «FSMU» metodikabilar

O'rganilayotgan materialni yaxshiroq anglash uchun qo'llaniladigan metodlardan biri-«Sinkveyn (axborotni yig'ish)» metodidir. Murakkab g'oya, fikr, iqtisodiy tushunchalarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalash, ularga xos sifat belgilari, amalda qo'llash yo'llarini ko'rsatish orqali mavzunini yaxshiroq anglashga, o'zlashtirishga yordam bera, klasterlarga ajratish pedagogik strategiya bo'lib, u keng qamrovli fikr yuritish, o'rganilayotgan tushuncha (kategoriya, hodisa)lar o'rtasida aloqa bog'lash malakasini rivojlantiradi. Mavzu bo'yicha talabalarni erkin ochiq fikrlashiga yordam beradi

Bu metodlarni o'rganishdan maqsad bo'lg'usi iqtisodchi pedagoglar eng samaralilarini tanlab, ularni o'rganilayotgan fan va uning mavzulariga moslashtirgan holda qo'llashni o'rganishlarini ta'minlashdir.

Nazorat savollari:

1. Voqea-hodisalarga mantiqiy izchillikda qarashni o'rgatuvchi qanday metodlarni bilasiz?

2. «FSMU», «Blits-o'yin» metodlarini mazmunini aytib bera olasizmi? Siz shu guruhga yana qansi metodlarni kiritgan bo'lar edingiz?

3. Bu guruhdagi metodlarni qo'llashda topshiriqlarni individual hamda

kichik guruhlarga bo'linib bajarish qanday maqsadga qaratilgan?

4. Axborotlarni yig'ish metodi qanday metod? Bu metodni dars o'tishda qo'llay olasizmi?

5. Nima sababdan «Klaster» metodini axborotlarni yoyish metodi sifatida ko'ramiz? Bu metod qaysi jihati bilan ahamiyatli?

6. Mantiqiy, mustaqil fikrlash va o'z fikrini himoya qilishga o'rgatuvchi metodlarni sanab bera olasizmi? Bu metodlarning afzalligi nimada?

13-mavzu. IQTISODIY FANLARNI O'RGANISHDA IJODIY FIKRLASHGA O'RGATUVCHI VA BOSHQA METODLARNI QO'LLASH

REJA:

1. Ijodiy fikrlashga o'rgatuvchi metodlar
2. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda xalq maqollari, paradoks va topishmoqlardan foydalanish.
3. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda boshqa metodlarni qo'llash

Tayanch so'z va iboralar: Kreativ ta'lim. Delfa metodi. «Tahliliy–ijodiy vazifa-larni guruh bo'lib yehish» metodi. “Eng muhimlarini tanlash” metodi. Maqol. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda maqollardan foydalanish metodi. Paradoks. “Nima uchun” sxemasi. «Qanday?» ierarxik diagrammasi. “NILUFAR GULI” chizmasi

1. Ijodiy fikrlashga o'rgatuvchi metodlar

Yoshlarda yaratuvchanlik, bunyodkorlik qobiliyatlari va uni realizatsiya qilishga intilish kuchli bo'ladi. Shuning uchun ham ayrim ma'lumotlarga ko'ra ixtirolarning asosiy qismi 30 yoshgacha bo'lgan davrga to'g'ri kelar ekan. Bundan kelib chiqib, ularning ijodiy qobiliyatlarini o'stirishga qaratish nihoyatda muhim ahamiyatga ega ekanligini his qilish mumkin.

O'quvchi-talabalarning ijodiy qobiliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan ta'limni ko'p adabiyotlarda **kreativ** (lot. Creatio – yaratish, ijod qilish) ta'lim deya talqin etiladi. An'anaviy shaklda olib boriladigan ta'limda ko'proq o'quvchi-talabalarga ilgaridan ma'lum axborot, bilim, tushuncha, ko'nikma va malakalarni berishga diqqat qaratilsa, **kreativ** ta'limda ijodiy fikrlash, izlanish, sinab ko'rish, eksperiment o'tkazishga bo'lgan intilish qo'llab-quvvatlanadi. Albatta, yangilik yaratish uchun avval mavjud bilimlarni puxta o'zlashtirish, talab etiladi, buni ham yoddan chiqarmaslik kerak. Tezkor o'zgarishlar bilim olishning zamonaviy texnologiyalari, *masofaviy, loyihalangan ta'lim, media ta'limini*, ya'ni shaxsiy ijodkorlikka asoslangan ta'limni joriy qilish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda.

Ayniqsa, **resurslarning cheklanganligi** tanlash va tanlov variantlarining muhimligi jihatidan ketma-ketligini aniqlashni obyektiv zaruriyat qilib qo'yishi, global muammolarning keskinlashib borishi ularni echish uchun o'z navbatida ijodkorlikni talab qiladi.

Demak, o'quvchi-talabalarda ana shunday ko'nikma hosil qilish kerak. Bunday ko'nikmalar ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan metodlar yordamida amalga oshiriladi. **«Tahliliy –ijodiy vazifalarni guruh bo'lib yehish» va «Delfa» metodlari** aynan ana shu maqsadga qaratilgan.

O'quvchi-talabalarni ijodiy fikr yuritish, bildirilgan fikrlarni taqqoslab, baho berish ko'nikmalarini shakllantiradigan metodlardan biri **«Delfa»** metodidir. «Delfa» metodida u yoki bu mezonlarga ko'ra muqobil variantlar tanlanadi va ulardan muhimlari ajratiladi. **Delfa metodi** - O'quvchi-talabalarni ijodiy fikr yuritish, bildirilgan fikrlarni taqqoslab, baho berish, uni baholash jadvalida ifodalash jrqali eng muhimlarini aniqlash ketma-ketligini ta'minlash ko'nikmalarini shakllantirishga o'rgatadigan metod.

Bu metod **«Tahliliy –ijodiy vazifalarni guruh bo'lib yehish» metodiga juda yaqin**. Farqi shundaki, «Delfa» metodida qo'yilgan muammo, savolning javob variantlari beriladi. Ularning muhimligi jihatidan ketma-ketligini o'quvchi-talabalar individual va kichik guruhlariga bo'linib belgilashadi hamda baholash jadvalini to'ldirishadi.

Statistik ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, mehnat unumdorligi pasayib ketishining beshta sababi bor. Bular:

- * ish vaqtida tanaffuslarning ko'pligi;
- * texnikaning eskirganligi;
- * ishchilarning malakasi pastligi;
- * xom ashyoning sifatsiz chiqib qolgani;
- * sexda haroratning balandligi.

Shulardan eng muhimini topib, bartaraf qilishimiz kerak. Buning uchun o'qituvchi har bir sababni ko'rsatib, talabalarga, ana shu sabablardan qaysi biri ularning fikricha, eng muhimi hisoblanishini ko'rsatishni so'raydi. Talabalar navbati bilan o'z fikrlarini bildiradilar. **Shunday qilib muhokama jarayonida sabablar ularning muhimligi darajasiga ko'ra saralab chiqiladi**. Har bir talaba o'zi uchun muhim deb bilgan sababni birinchi o'ringa, unga qaraganda pastroq hisoblagan sababini ikkinchi o'rin va hakoza o'ringa qo'yadi. Muhokama natijasida guruh uchun umumiy natija qabul qilinadi. Buni guruhda muqobil (variant)larni baholash jadvali asosida amalga oshirish mumkin. U guruhdagi har bir talabaning fikrini inobatga oladi.

Buning uchun sabablar ko'rsatilgach, talabalarga baholash jadvali tushuntiriladi, unga ko'ra talabalar o'zlari eng muhim deb bilgan sabablarini baholaydilar. Sabablar 1 dan 5 ballgacha baholanadi. (Ko'rsatilgan sabablar 5ta)

2-bosqichda, har bir talaba sababga to'xtalib dolzarbligiga ko'ra 10 ballgacha baholaydi. Bunda eng yuqorisi 1, eng past 10 ball.

3-bosqichda muqobil variantlarning har biriga berilgan toifa bahosi bilan bali ko'paytirilib, hosila bali aniqlanadi.

Butun guruh uchun bitta baholash jadvalini to'ldirish ko'p vaqtni talab qilgani uchun, biz kichik guruhlariga bo'lganimiz ma'qul.

Guruh 20 ta talabadan iborat bo'lsa, 4 ta kichik guruh tashkil qilamiz. Bunda baholash jadvalini xar bir kichik guruh a'zosi to'ldirgach, kichik guruh uchun

umumiy xulosa qabul qilinadi.

Aytaylik, u quyidagicha bo'lsin:

BAHOLASH JADVALI

Muhokama qatnashchilari	Sabablar														
	1			2			3			4			5		
	T	B	H	T	B	H	T	B	H	T	B	H	T	B	H
Abbos	5	2	10	1	6	6	2	8	16	3	6	18	4	8	32
Erkin	4	3	12	1	8	8	3	6	18	2	8	16	5	7	35
Shuhrat	3	2	24	2	7	14	1	9	9	4	2	8	5	6	30
Komila	4	7	28	2	5	10	1	8	8	5	3	25	4	5	20
Nafisa	3	8	24	1	9	9	2	5	10	4	4	16	5	5	25
Jami:			98			43			61			73			142

T- toifa bahosi (1dan 5gacha); B - ball bo'yicha baho (1dan 10gacha); H - hosila (ya'ni TxB.).

Demak, 1-kichik guruh a'zolari eng past hosila ballni 2- sababga qo'yishgan. Berilgan sabablarda u texnika-texnologiyaning eskirganligi deyilgan. Demak, guruh a'zolarining fikricha, mehnat unumdorligining pasayib ketishining eng muhim sababi texnika-texnologiyani eskirishi.

Ikkinchi o'rinda 61 ball bilan 3-sabab turibdi, u ishchilarning malakasi pastligi; so'ngra 73 ball bilan 4- sabab, 98 ball bilan 1- sabab, 142 ball bilan 5-sabab turibdi. Kichik guruh a'zolaridan bir talaba guruhning umumiy natijasi asosida qanday qarorga kelishganini bildiradi, huddi shunday tartibda boshqa kichik guruhlarining natijasi eshitiladi. To'rtta kichik guruh bo'yicha jadval ma'lumotlari umumlashtiriladi va butun guruh uchun umumiy fikrga kelib, taklif ishlab chiqiladi. Ana shunday metodning o'ziga xos modifikatsiyasi mavzu qo'yilgan muammoni o'rganishda tahliliy, ijodiy vazifalarni guruh bo'lib yechish metodidir.

«Tahliliy-ijodiy vazifalarni guruh bo'lib yehish» metodi – ijodiy fikrlash, muqobil variantlar tanlash, muvofiq ravishda bildirilgan fikrlarning eng muhim, maqbulini tanlash va tavsiyalar ishlab chiqishni o'rgatishga qaratilgan metod.

«Tahliliy –ijodiy vazifalarni guruh bo'lib yehish» metodi «Aqliy hujum» ga o'xshab ketadi, lekin o'ziga xos jihatlari bor:

1. Bildirilgan fikrlar doskaga yozib boriladi. Bir bildirilgan fikr boshqa takrorlanmaydi. Bu ijodiy yondashishni talab qiladi;

2. Bildirilgan fikr, taklif, g'oyalar guruhlariga ajratilmaydi;

3. Ular o'quvchi-talabalarning tanloviga ko'ra o'zining ahamiyati jihatidan tutgan o'rniga qarab, joylashtiriladi.

Bunda o'qituvchi o'rganiladigan mavzu bo'yicha fikrlashni talab qiladigan, muvofiq ravishda tavsiyalar ishlab chiqishini o'rganish zarur bo'lgan savol yoki muammoni doskaga yozadi. Aytaylik, muhokama mavzusi: **«Xarajatlarni pasaytirish yo'llari» bo'lsin. Har bir** o'quvchi-talaba o'z fikrini aytadi. Ularni doskaga yozib chiqamiz. So'ngra eng muhimlarini ajratamiz.

2. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda xalq maqollari, paradoks va

topishmoqlardan foydalanish

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda maqollar

Hozirgi davrda o'quv jarayonini tashkil etish o'qituvchidan faqat chuqur bilimgina emas, balki pedagogik mahoratga ega bo'lishlarini, dars berishning turli metodlarini bilishni hamda o'z ustida tinmay ishlashni talab qiladi. Jumladan, iqtisodiy fanlardan dars berishda xalq pedagogikasi yutuqlaridan keng ravishda foydalanishni bilish ham muhim ahamiyatga ega.

Xalq pedagogikasi asrlar davomida shakllangan, rivojlangan bo'lib, xalq tomonidan yaratilgan hayotiy an'analar, udumlar, marosimlar, bayramlar va boshqalarda o'z aksini topgan, tarbiyaning eng dolzarb masalalarini hal qilishga qaratilgan umumbashariy, umuminsoniy g'oya va maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan.

Iqtisodiy qarashlar ma'lum bir davrda xalqning an'analari, udumlari yaratilgan tajribalar orqali kishilarga ta'sir etgan bo'lsa, diniy qarashlarning shakllanishi tufayli ular diniy nuqtai nazardan axloqiy normalar, qonun-qoidalarda mujassamlashgan va kelgusi avlodga yetkazilgan.

Odamlarning hayoti va turmushi jarayonida to'plagan tajribalari, dunyoqarashi, o'zi yashab turgan ijtimoiy hayotga munosabati, hayotning ibratli saboqlari, shaxsning ruhiy holati, umid va orzularini katta ma'noni uch-to'rt so'z bilan ifodalanadigan shaklidir. Xalqning ta'lim-tarbiya borasidagi tajribalari, qarashlarini o'zida mujassam-lashtirgan, etnopedagogikada alohida o'rganiladigan, durdona fikrlar bu maqol-lardir. Xalq yaratgan g'oyat ixcham, chuqur ma'noli gaplar – maqollardir. G.Fuller fikricha «Maqollar katta ma'noni uch-to'rt so'z bilan ifodalanadigan shaklidir».

Maqollar odamlarning hayoti va turmushi jarayonida to'plagan tajribalari, dunyoqarashi, o'zi yashab turgan ijtimoiy hayotga munosabati, hayotning ibratli saboqlari, shaxsning ruhiy holati, umid va orzularini ifodalaydi. U xalqning kuzatuv va xulosasi tufayli yuzaga keladi. Shuning uchun ham yoshlar tarbiyasiga, ayniqsa ularning axloq va odobiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga qodir. Qadimdan maqollar tarbiyalovchi rol o'ynagan. Bir tomondan pedagogik g'oya, ikkinchi tomondan tarbiyaviy ta'sir, ta'lim berish funksiyasini bajargan. Shu tufayli ta'lim-tarbiyada samarali metod sifatida ularni keng qo'llash ijobiy natija beradi.

Iqtisodiy topishmoqlar va paradokslar tanlovi

Iqtisodiy konsepsiyalarni tushunish, real hayotda qo'llashni o'rganish uchun eng qulay metodlardan biri «Iqtisodiy paradokslar va topishmoqlar tanlovi» hisoblanadi.

Iqtisodiy fikrlashni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun o'quvchi-talabalar iqtisodiy konsepsiyalarni bilishlari zarur. Ular o'quvchi, talabalarni keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni aniq va izchil tassavvur qilish, fikr yuritishlariga yordam beradi. Buning uchun o'quvchi-talabalarga ana shunday ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradigan iqtisodiy paradokslar va topishmoqlar tayyorlashni topshirib, ular o'rtasida **tanlov** o'tkazish mumkin. Iqtisodiyotni o'rganishda va tadqiq qilish iqtisodiy topishmoq, paradokslarni yechishda deduktiv fikr yuritishni taqozo qiladi. Bu yerda «deduktiv» fikr deganda, ilmiy jihatdan iqtisodiyot bizni ma'lum prinsiplar, ilmiy taxminlar bilan

qurollantiradiki, ulardan masala, muammolarni yechishda foydalanamiz. Ulardan foydalanish o'quvchilarga go'yoki start maydoni – foydali va foydasiz mulohazalarni ajratishga yordam beradi.

Paradokslar tanlovi iqtisodiyotni chuqur o'rganishga, nima sababdan u uoki bu qonunni qabul qilish va uning natijasini anglab etishni o'rganishga yo'naltiradi.

Quyidagi ilmiy taxminlardan tadqiqiy masalalarni yechishda foydalaniladi. Iqtisodiy paradokslarning javoblari ularga tayanadi:

1. Kishilar tanlaydilar.
2. Tanlov xarajatlar bilan bog'liq.
3. Odamlar rag'batlantirishga qanday qarashlarini oldindan taxmin qilish mumkin.
4. Odamlar iqtisodiy tizim yaratadilar. U o'z navbatida individual tanlov va stimullarga ta'sir etadi.
5. Odamlar ixtiyoriy almashuvdan doimo yutadilar.
6. Odamlarning tanlovi kelajakda namoyon bo'ladigan oqibatlarga olib keladi.
7. Bozorning kamchiliklarini hukumat to'ldirishi mumkin.

Paradokslar kabi **topishmoqlarni** tayyorlab kelishni o'quvchi-talabalarning o'ziga topshirish ularni fikrlashga, u yoki bu **kategoriya, tushuncha, atamalar-ning mazmuni, o'ziga xos jihatlariga alohida ahamiyatga ega jihatlariga, xususiyatlariga diqqat qaratishga o'rgatadi.**

Paradokslar va topishmoqlar o'rganilayotgan mavzular va ularda muhokama qilinadigan savollarga bog'lab o'rganiladi.

Iqtisodiy paradokslar va topishmoqlar tanlovini o'tkazishdan avval albatta o'quvchi-talabalarga ularni qanday tuzish kerakligini ko'rsatish lozim.

Paradokslar iyyorlash. Iqtisodiy paradokslarni qanday tuzish mumkin?

1. Sizga g'alati tuyulgan voqea, hodisa, narsalarga diqqat qiling.
2. Muammoni aniqlab, hamma uchun tushunarli dastlabki fikrni ifodalang. Masalan: **Oziq-ovqatga past narxlarni ushlab turish kerak. Biz har bir odamni yeyish uchun oziq-ovqati bo'lishini xohlaymiz.**

3. Muammoga boshqa tomondan yondashing. Unga qarama-qarshi fikr o'ylab toping. U ham birinchi gap, taklif, fikrga o'xshab mulohazali, oqilona bo'lishi kerak. Masalan: **Qaerda oziq-ovqat mahsulotlarining bahosi bozor muvozanati bahosidan past bo'lsa, u yerda peshtaxtalar bo'sh bo'ladi.**

4. O'quvchi-talabalarga noiqtisodiy g'oya va fikrlar sabablarini chetda qoldirish, ularga e'tibor bermaslikni maslahat beriladi. Uning o'rniga «iqtisodiy fikrlash tarzi» prinsiplarini qo'llab, muammoni iqtisodiy nuqtai nazardan ko'rib chiqish, tushunishga da'vat qilinadi.

U holda biz iqtisodiy muammoni quyidagicha qo'yishimiz mumkin:

«Oziq-ovqatga yuqori narxlarni rag'batlantirish kerak. Biz har bir odamning yeyish uchun oziq-ovqati bo'lishini xohlaymiz»

Haqiqatan ham baholar rag'batlantiruvchi stimullar tarzida amal qiladi. Agar baholar haddan tashqari past bo'lsa, dehqonlarning ixtiyoriy ravishda hamma uchun zarur bo'lgan ovqat tayyorlanadigan ekinlarni ekishga rag'batli bo'ladi.

Nisbatan yuqori baholar ularni ixtiyoriy ravishda bunday ekinlarni ekishni ko'paytirishga olib keladi. Chunki taklif qonuniga ko'ra ishlab chiqarish hajmi narxga to'g'ri proporsional.

5. Qo'shimcha misollarni o'rganib, ko'rsatilgan iqtisodiy prinsiplardan kelib chiqib, yechimi tekshiriladi. Biz yuqorida «Leonthev paradoksi»ni ko'rib chiqdik.

Topishmoqlar tanlovi

Qadimdan xalq pedagogikasida topqirlikni tarbiyalash, zehnni charxlash, o'tkirlash, fikrlash qobiliyatini o'stirishda qo'llaniladigan xalqimiz, ayniqsa, yoshlar orasida eng ko'p tarqalgan janrlardan biri - topishmoq (jumboq)lardir. O'z xususiyatiga ko'ra topishmoqlar ikki va undan ortiq kishi o'rtasida qizg'in bahslar, tortishuvlar orqali olib boriladi.

Yosh avlodning fikrlash qobiliyatini o'stirish va mustaqil faoliyatga o'rgatishda ijodiy fikrlashga yo'naltirilgan metodlar muhim ahamiyatga ega. Ulardan biri topishmoqlarlardan foydalanish o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Odatda topishmoqda narsa, buyumlarning bir necha belgilari aks etadi va unga qarab topishmoq javobi topiladi. Javob topish uchun ularni taqqoslash, chuqur, atroflicha mushohada yuritish talab qilinadi. Topishmoqlardan bog'chadan boshlab, ya'ni insonda dastlabki mushohada qilish shakllanishidan boshlab to umrini oxiriga qadar foydalanish mumkin.

Topishmoqlar aqlni yuqori darajada bo'lishini, o'zida axloqiy g'oyalarni ifodalashga yordam beradi. U aqliy, estetik va axloqiy tarbiyaga katta ta'sir o'tkazadi. Qadimda hamma funksiyani bajargan bo'lsa, keyinchalik ko'proq aqliy tarbiyalashda qo'llanilgan. Topishmoqlar fikr yuritishini rivojlantirishga, tahlil qilishga, predmetning, voqea-hodisalarning turli jihatlariga diqqat qaratishga o'rgatadi.

Iqtisodiyotni o'rganishda, iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda iqtisodiy topishmoqlarni roli beqiyos, ularni qo'llashning imkoni keng. Iqtisodiyotni o'rganishda odatda iqtisodiy kategoriya, tushunchalarni o'rganishga qaratilgan topishmoqlardan foydalaniladi. To'g'ri, iqtisodiy masalalarga bag'ishlangan xalq tomonidan ijod qilingan topishmoqlar juda kam. Lekin ularni o'qituvchining o'zi namuna sifatida tayyorlab, yoki manbasini ko'rsatishi mumkin.

3. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda boshqa metodlarni qo'llash

«Skarabey» texnologiyasi (yerni kovlab kirib boruvchi qo'ng'iz nomidan olingan) o'quvchi-talabalarda voqea-hodisalarning bog'liqligi, ketma-ketligi haqida mantiqiy fikrlash, borgan sari chuqurlashtirish, xotirani ishga solish, o'z fikrini mantiqiy izchillikda bayon qilishga qaratilgan.

Bu texnologiya «Nima uchun» sxemasi, «Qanday?» ierarxik diagramma-si, «Evristik savollar tizimi» da to'la qonli aks etadi deyish mumkin.

«Nima uchun» sxemasi muammoni kelib chiqishining dastlabki sababini borgan sari chuqurlashtirib boruvchi fikrlar zanjiri tarzida echishni o'rgatuvchi metod. Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. O'quvchi-talabalarni faol-lash-tiradi. Individual, juftlik, kichik guruhlarga bo'linib bajariladi

«Nima uchun?» sxemasini tuzish qoidalari bilan tanishadilar. Yakka tartibda (juftlikda) muammo shakllantiriladi. O'qituvchi individual, kichik guruhlarda chizmani qo'llashni taklif etadi.

Ajratilgan vaqt orasida o'rganilayotgan mavzuga tegishli muammoni aniqlaydilar. Uni kelib chiqish sababini chizma orqali ifodalaydilar. *«Nima uchun?» so'rog'i bilan strelka chiziladi va ushbu savolga javob yoziladi.*

“NILUFAR GULI” chizmasi metodi

Metodning mazmuni Nilufar guli sharqda juda e'zozlanadi. Sharq madaniyatida potentsial imkoniyatlarni amalga oshirishni shu gul bilan bog'lashadi.

Asosiy muammoni (g'oya, vazifa)ni yechimiga ta'sir 'tuvchi omillar, potentsial imkoniyatlar va boshqalarni aniqlashi ularning o'zaro aloqasini bir butun holda ko'rishga o'rgatuvchi metod. **"Nilufar guli"** – **g'oyalari rivojlanishining markazdan qochma jadvali** bo'lib, 9x9 katakdan iborat. Muammoni hech nimani yoddan chiqarmasdan sinchiklab o'rganish zarur bo'lsa ana shu jadvaldan foydalanish qo'l keladi. U g'oyalarni o'ylab topish va ular ro'yxatini tuzishga yordam beradi. Uning muallifi yaponiyalik **Yasuo Matsumura** bo'lib, u bu jadvalni biznesda tatbiq qilgan. Keyinchalik bu jadval kishida kreativ fikrlash va moslashuvchanlikni, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam bergani uchun boshqa sohalarda ham keng qo'llaniladigan bo'ldi.

“Nilufar” guli chizmasini tuzish qoidalari

1. Amaliy nuqtai nazardan barcha g'oyalarni ixcham deb tasavvur qilinadi (bitta-ikkitasi bilan chegaralangan), bu ham aql uchun foydali mashq hisoblanadi.
2. Sizga katta qog'oz varag'i zarur bo'ladi. Doimo o'zingiz mushohadalariz natijasini bir varaq qog'ozda ko'rish foydali hisoblanadi. Qarama-qarshi holda esa sizga bir varaqdan boshqasiga sakrab yurishingizga va bunda zaruriy biror muhim narsani unutishingizga olib keladi.

“NILUFAR GULI” chizmasi - o'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'qqizta to'rt burchaklar tashkil etadi. Markaziy to'rt burchak va uning atrofida 8 ta to'rt burchak chiziladi. Markaziy to'rt burchakka avval asosiy muammoni (g'oya, vazifa) yoziladi. Uni echish uchun bildirilgan fikrlarini esa markaziy to'rt burchakning atrofida joylashgan sakkizta to'rt burchaklarga yoziladi. Bular ham nilufar gulining simvoli. Ular bir-biriga bog'liq, tutashligi bizning ko'zimizga ko'rinmaydi. U suvning tagida, biz faqat suvning yuzasidagi gullarni ko'ramiz.

Shizmada markaziy to'rt burchakning atrofida joylashgan sakkizta to'rt burchaklarga yozilgan fikrlar, g'oyalarni, atrofida joylashgan sakkizta to'rt burchaklarning markaziga yoziladi, ya'ni yangi gullarga olib chiqiladi. Shunday qilib, uning har biri o'z navbatida yana bir yangi muammodek ko'riladi.

Xulosa

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda tatbiq qilinadigan metodlar orasida fanlarning xususiyatidan kelib chiqib, o'rganilayotgan mavzularga moslashtirilgan holda qo'llaniladigan qator metodlar mavjud.

Ayniqsa, **resurslarning cheklanganligi** tanlash va tanlov variantlarining

muhimligi jihatidan ketma-ketligini aniqlashni obyektiv zaruriyat qilib qo'yishi, global muammolarning keskinlashib borishi ularni echish uchun o'z navbatida ijodkorlikni talab qiladi.

An'anaviy shaklda olib boriladigan ta'limda ko'proq o'quvchi-talabalarga ilgari ma'lum axborot, bilim, tushuncha, ko'nikma va malakalarni berishga diqqat qaratilsa, **kreativ** ta'limda ijodiy fikrlash, izlanish, sinab ko'rish, eksperiment o'tkazishga bo'lgan intilish qo'llab-quvvatlanadi. «**Tahliliy –ijodiy vazifalarni guruh bo'lib yehish**» va «**Delfa**» metodlari aynan ana shu maqsadga qaratilgan.

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda maqollarni qo'llash muhim ahamiyatga. Ular murakkab kategoriyalarni o'rganish, qaror qabul qilishga kanna yordam beradi. Iqtisodiy konsepsiyalarni tushunish, real hayotda qo'llashni o'rganish uchun eng qulay metodlardan biri «Iqtisodiy paradokslar va topishmoqlar tanlovi» hisoblanadi

Nazorat savollari:

1. Ijodiy fikrlashga o'rgatuvchi metodlar qanday metodlar? Bu guruhga qaysi metodlarni kiritamiz?

2. « Delfa » metodi boshqa metodlardan qaysi jihatlari bilan alohida ajralib turadi?

3. Iqtisodiy paradoks yoki iqtisodiy topishmoqlar tanlovi o'tkazsangiz, nimalarga e'tibor bergan bo'ladingiz?

4. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda o'rganishga bizni vaqtimiz etmagan boshqa qanday metodlarni qo'llash zarur deb bilasiz? Ularning mazmunini aytib beraolasizmi?

14-mavzu. IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA KO'RGAZMALI QUROLLAR, TARQATMA MATERIALLAR VA TEXNIK VOSITALAR-DAN FOYDALANISH

1. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda ko'rgazmalilikni ta'minlash zaruriyati va uning asosiy turlari.

2. Tarqatiladigan materiallar va ularni tayyorlash, dars jarayonida qo'llash..

3. Fanlarni o'qitishda texnik vositalarning tutgan o'rni, turlari, qo'llash usullari.

4. Dars jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish

Tayanch so'z va iboralar: Vizual metodlar. Ko'rgazmali qurollar. Grafikli o'rganayzerlar (tashkil etuvchilar). Namoyish qilish. Ekskursiya. Tarqatma materiallar. Axborot beruvchi tarqatma material (AVTM). Topshiriq beruvchi tarqatma material (TBTM). Ta'lim vositalari. Axborot texnologiyalari. Multimedia. Taqdimot metodi

1. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda ko'rgazmalilikni ta'minlash zaruriyati va uning asosiy turlari.

Metodlarni qo'llashning turli-tuman modifikatsiyalari mavjud bo'lib, ular dars o'tish shakllari va vositalari bilan ko'shib ketadi. O'qish, o'rganish idrok qilish,

xayolan qayta jonlashtirish bilan chambarchas bog'liq. Hayot tajribasi ko'rsatadiki, inson o'zi ko'rib, tasavvur qilgan narsani to'liq o'zlashtiradi. Avtomobil yoki traktor haqida qancha o'qigan, og'zaki eshitgan bo'lmang, o'zini ko'rib, mashq qilmay o'rganib bo'lmaydi. Inson tabiatan shunday yaratilgan ekanki, u biron narsani o'rganishi uchun uni tasavvurida jonlantira bilishi kerak ekan. Shuning uchun ham iloji boricha o'rganilayotgan predmetni turli vositalar, tasvir, maket, rasm, chizma va boshqalardan foydalaniladi, ya'ni ta'limning ko'rgazmaliligi ta'minlanadi.

Ta'limning ko'rgazmaliligini ta'minlashni shartli ravishda ikki katta guruhga: ko'rgazmali va namoyish qilish usullariga bo'lish mumkin. Ko'rgazmalilik o'quvchi-talabalarga turli qo'llanmalar, jumladan, xarita, plakat, chizma va rasmlar, suratlar va boshqalarni ko'rsatishni ko'zda tutadi. Namoyish qilish esa, odatda, qurilma, asboblari, tajribalar, turli tipdagi apparatlarni namoyish qilish bilan bog'liq. Ta'limning ko'rgazmali uslublarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular og'zaki ifodalash uslubi bilan u yoki bu darajada uyg'unlashib ketadi. So'z va ko'rgazmalilikning chambarchas bog'liqligi shundaki, ob'ektiv borliqdagi qonuniyatlar amaliyotda birgalikda qo'llashni taqozo etadi. Demak, so'z va ko'rgazmalilik aloqasining xilma-xil shakllari mavjud. Ta'lim vazifasining o'ziga xos xususiyati, mavzuning mazmuni, mavjud ko'rgazmali vositalarning xarakteri, o'quvchi-talabalar tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib, oqilona uyg'unlashtiriladi.

Ko'rgazmali qurollar yordamida bir vaqtning o'zida muhokama qilinayotgan savolni, axborotni ham eshitish, ham ko'rish orqali qabul qilish shubhasiz talabalarni puxta bilim olishlariga yordam beradi.

Ko'rgazmali qurollar - axborot olishni ko'rish (sezgisi) orqali, tasvirni idrok qilish, xotirada jonlantirishga qaratilgan vosita

Taraqqiyotning o'zi bir tomondan fanni chuqur o'zlashtirishni zarur qilib qo'ysa, ikkinchi tomondan turli - tuman yangi metodlar, ko'rgazmali-likni oshirish, texnik vositalardan foydalanish, ularni qo'llashni takomillashtirish orqali bilim olishni osonlashtirish, qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam beradi.

Dars jarayonida so'z bilan o'qituvchi tomonidan yodga tushirish, talabalarning xayolida gavdalantirish mumkin bo'lgan ichki, xayoliy ko'rgazmali qurollar: adabiyot, san'at asarlari, badiiy film, badiiy asar qaxramonlari hayotda yuz beradigan turli voqea, vaziyatlardan odatda keng foydalaniladi

Ko'rgazmalilikning muhim ahanmyati shundaki, axborotlarni, ma'lumotlarni tizimlashtirish va tarkibiy guruhlashtirish orqali o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea va shu kabi)lar o'rtasidagi aloqa va aloqadorlikni hamda ularni o'rnatish yo'li va vositalahini tushunishni osonlashtiradi, yangi variantlarini topishga yo'ltiradi.

Shaxsiy komputer ixtiro qilingach, o'quv jarayonida texnik vositalardan keng foydalanilishi tufayli grafikli organayzerlar tushunchasi ham keng qo'llaniladigan bo'ldi.

Grafikli organayzerlar (tashkil etuvchilar) – axborotlar, na'lumotlar, bildirilgan fikrlar, jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasidir. Hozirgi paytda ular yordamida qator metodlar: jadvalarga, diagrammalarga, turli

ko'rinishdagi chizmalar yordamida qo'llaniladigan topshiriqlar bajariladi.

Ko'rgazmali qurollar asosida dars o'tishni ko'rgazmali metodlar deb ham ataladi. Bu metodlarga o'quv materialini o'zlashtirish o'quv jarayonida ko'rgazmalilikni ta'minlash bilan bog'liq metodlar kiradi. Ular og'zaki va amaliy metodlar bilan birgalikda qo'llaniladi.

Ta'limning ko'rgazmali uslublarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular og'zaki ifodalash uslubi bilan u yoki bu darajada uyg'unlashib ketadi. So'z va ko'rgazmalilikning chambarchas bog'liqligi shundaki, ob'ektiv borliqdagi qonuniyatlar amaliyotda birgalikda qo'llashni taqozo etadi.

An'anaviy ko'rgazmali qurollar bu sxema va plakatlar bo'lib, odatda sxemalar standart vatman sathiga qora yoki boshqa ranglarda zarur matn yozilgan yoki jadval, chizma, diagramma, boshqalar chizilgan bo'ladi. Plakatlar esa nashr qilingan ko'rgazmali qurol hisoblanib o'tiladigan mavzular bo'yicha tanlab olinadi.

Sxema, plakatlarni tayyorlash moddiy jihatdan qimmat hamda ko'p vaqtni oladi. Xato qilinsa, o'zgartirish qiyin. Shuning uchun hozirgi paytda vatmanga chizilgan yoki plakat holida nashr etilgan ko'rgazmali qurollar o'rniga yangi, tayyorlash va foydalanish qulay zamonaviy turlari, ayniqsa, dars jarayonida slaydlardan foydalanish keng yoyildi.

Slaydlar ta'lim beruvchi uchun eng yuqori darajadagi taqdimot imkoniyatini beradi. Zamonaviy o'quv jarayonini bularsiz tasavvur qilish qiyin. Asosiy qulaylik shundaki, ulardan istagan paytda foydalanish, ish o'zni o'zgartarganda oson ko'chirish mumkin.

Jadval, sxema, grafik, diagrammalardan foydalanish universal:

- avvaldan slayd plyonkalariga chizib, texnik vositalar yordamida ko'rsatilishi;
- vatman kog'ozga chizib, texnik vositalardan foydalanish uchun sharoiti yo'q auditoriyada foydalanish;
- kserokopiyadan chiqarib, tarqatma material sifatida foydalanish;
- fleshga, diskka kiritib, kompyuter orqali ko'rish, tahlil qilish mumkin.

Ko'rgazmali qurollarning afzalligi shundaki, uni dars o'tishning barcha shakllari, uslublarida qo'llash mumkin. Ayrim mavzularni esa umuman namoyish qilinadigan materiallarsiz, ko'rgazmali qurollarsiz o'tib bo'lmaydi. Darsni tashkil etishda ko'rgazmali qurollar muhim o'rin tutadi. Didaktikaning asosiy prinsiplaridan biri darsning ko'rgazmaliligini ta'minlash. Ayniqsa, iqtisodiy fanlarni o'qitishda ko'rgazmali qurollardan foydalanish talabalarga iqtisodiy kategoriyalarni, muammolarni o'rganishda katta yordam beradi.

2. Tarqatiladigan materiallar va ularni tayyorlash, dars jarayonida qo'llash.

O'tilayotgan darsda talabalarga axborot yetkazish, ularni darsni puxta o'zlashtirishlari va faol qatnashishlarini ta'minlashda tarqatma materiallarning ahamiyati katta.

Darslarda tarqatma materiallardan foydalanish tobora keng qo'llanilmoqda. Tarqatiladigan materialning muhim ijobiy tomoni shundaki, u bevosita talabaning qo'lida bo'lib, uzoqdan ko'rsatiladigan ko'rgazmali qurollarga xos kamchiliklardan holi.

Tarqatma materiallar - ta'lim oluvchilar uchun o'rganilayotgan mavzuga oid asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan, hajmi uncha katta bo'lmagan (1-3 varaq) yozma o'quv materiali hisoblanadi.

Tarqatma materiallarni maqsadi, mazmuni jihatdan shartli ravishda: **a) axborot beruvchi (AVTM), b) topshiriq beruvchi (TBTM), v) bilimni nazorat qiluvchi (BNQTM) guruhlariga ajratish mumkin.**

Tarqatma material – bu o'rganilayotgan mavzuga tegishli uni puxta o'zlashtirish uchun xizmat qiluvchi, alohida diqqat qaratish lozim bo'lgan axborot va ma'lumotlarni o'z ichiga olgan matn.

Axborot ko'lami katta bo'lgani sababli qisqa vaqt ichida barcha axborotni talabalarga to'liq yetkazib berish qiyin. Bunday paytda axborotni tarqatma material sifatida yetkazib berish muhim rol o'ynaydi. Bunda gaplar qisqacha yozilgan matnlar bo'lib, darsga tayyorgarlik ko'rishda, dars davomida yoki bilimlarni mustahkamlashda foydalanish uchun ta'lim oluvchilarga taqdim etiladi.

Tarqatma materiallardan ko'rgazmali qurol sifatida ham foydalanish mumkin. Ayniqsa, iqtisodiy fanlarni o'rganishda turli jadval, grafik, chizmalardan juda ko'p foydalaniladi. Ularni plakat sifatida tayyorlash talabalar uchun anchagina noqulay. Undan tashqari :

- Talabalarga raqamlarda ifodalangan ma'lumotlarni og'zaki yetkazish ularni chalkashtirib yuborishi bilan birga, eslab qolishlariga ham imkon bermaydi.

- Miqdor jihatdan ko'p ma'lumotlarni doskaga yozib, tushuntirish uchun ko'p vaqt talab qilinadi. Doskaga yozish paytida o'qituvchi bilan ta'lim oluvchilar o'rtasida aloqa uziladi.

- Bu jihatdan ko'rgazmali quroldan namoyish qilinuvchi hamda tarqatma material sifatida foydalanish qator afzalliklarga ega.

O'qituvchi raqamlarda, grafik, formulalarda ifodalangan axborotni namoyish qilinayotgan materialga qarab tushuntiradi. Talabalar esa ham namoyish qilinayotgan materialga ham, qo'llaridagi tarqatma materialga qarashadi. Ma'lumotlar talabalar qo'lida bo'lishi, ularni ko'rib turishi, tushunishi, anglashini osonlashtiradi.

3. Fanlarni o'qitishda texnik vositalarning tutgan o'rni, turlari, qo'llash usullari.

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda texnik vositalardan foydalanish alohida o'rin tutadi. O'qitish vositalarining mukammallashib borishi natijasida dars o'tish jarayonini maqsadga muvofiq ravishda tashkil etish imkoni ortib bormoqda.

Ta'lim vositalari – o'quv mazmunini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi chop etilgan o'quv materiallari yordamchi materiallar, real va texnik vositalarni o'z ichiga oladi.

Texnik vositalardan foydalanish usuliga ko'ra universal va maxsus texnik vositalarga bo'linadi.

Universal vositalarga doska, diaskop, kodoskop, proektor, magnitofon, videomagnitofon, kompyuter, televizor kirishi mumkin.

Maxsus vositalar, ma'lum bir masalani, mavzuni yoritishga qaratilgan maket, videofilm, kasseta, disk, disket kabilarni o'z ichiga oladi.

Axborotni uzatish, tasvirlash nuqtai nazaridan texnik vositalarni tasvirlovchi (kodoskop, proektor, diaprotessor), tovushli (magnitofon, radio, audio kabilar), audio-video kompleksi, videomagnitofon, kompyuter kabilarga bo‘lish mumkin.

Ta’lim jarayonini amalga oshirishda yordam beruvchi vositalar ta’lim vositalari deb ataladi.

Ta’lim vositalari real va texnik vositalar, hamda chop etilgan o‘quv materiallarini o‘z ichiga oladi

Real ta’lim vositalari odatda, iqtisodiy yo‘nalish bo‘yicha ta’lim olish jarayonida kam ishlatiladi, lekin texnik va chop etilgan o‘quv materiallari juda keng qo‘llaniladi.

Ta’limning texnik vositalari (TTV) – o‘quv materialini ko‘gazmali namoyish etishga, uni tizimli yetkazib berishga yordam beradi; talabalarga o‘quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkoniyat yaratadi.

O‘quv-uslubiy materiallar (O‘UM) - o‘quv materiallari, o‘zlashtirilgan o‘quv materiallarini mustahkamlash uchun zarur yordamchi materiallar, mashqlar va hokazo. Ular talabalarni mustaqil ishlarini bajarishga, o‘z ustiida muntazam ishlashlarini faollashtirishga yordam beradi.

O‘UM turlari va ulardan foydalanishning xususiyatlari

O‘quv-uslubiy material (O‘UM) turlari	Qo‘llanilishi
Yo‘riqnoma berivchi, yo‘l ko‘rsatuvchi	Individual, juftlikda va kichik guruh doirasida topshiriqni bajarishda;
Eslatma	Metodlarni qo‘llashda, topshiriq bajarishda, materialni mustahkamlashda, dars yakunida va mustaqil qo‘llash uchun
Nazorat varag‘i	Egallagan bilimlarni tekshirishda
Tezislar,	Mashg‘ulot oldidan - yordamchi qo‘llanma sifatida; O‘quv mashg‘ulot vaqtida - yakun chiqarishda, mashg‘ulotga tayyorlangan materialni mustahkamlash uchun; - qisqa qayd etish uchun faol vosita sifatida; - o‘quv mashg‘ulotidan so‘ng - bilimlarni mustahkamlash uchun ma‘lumotnoma sifatida.

Ta’lim vositalari bir-birini to‘ldiradi va dars jarayonida uyg‘unlashadi. Ta’lim vositalari talabalarning darsni tushunishi, mustaqil ishlashi, o‘quv jarayoniga faol qatnashishiga ko‘maklashadi.

Dars jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish

Hozirgi paytda o‘quv materiallari, axborotlarni ekranda ko‘rsatish imkoni vujudga kelishi va rivojlanishi bilan o‘quv jarayonida erishilgan yutuqdan foydalanish keng yoyilib bormoqda. Zamonaviy axborot texnologiyasi kompyuter texnikasi va aloqa vositalari sohasidagi yutuqlarga tayanadi. Ularning gurkirab rivojlanishi turli axborotlardan samarali foydalanishga qaratilgan jamiyatning rivojlanishiga turtki bo‘ldi. Masalan, mamlakatimizda soliq to‘lovchi subuektlar soni katta miqdorni tashkil etadi. Bu o‘z navbatida soliq gazoratini amalga oshirish

uchun nihoyatda katta miqdordagi tekshirish, hisob-kitob ishlarini bajarishni talab qiladi. Uni belgilangan muddat va talab qilingan darajadagi sifatini ta'mindashning yagona yo'li **axborot texnologiyalaridan foydalanishdir**.

Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov Vazirlar Maxkamasining 2007 yil 13 fevraldagi majlisidagi ma'ruzasida ta'kidlab o'tilganidek, "Bugungi kunda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, ularni har bir mutaxassislik va soxalar bo'yicha qo'llash imkoniyatlarini izlash, mazkur texnologiyalarni yanada takomillashtirish jarayonlarida ishtirok etish eng avvalo bu boradagi bilimlarni beruvchi, targ'ib etuvchi pedagogik kadr va mutaxassislarni taqozo etadi".¹⁷

Hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, «tsivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xom-ashyo, materiallar va moddiy iste'mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ortiq bo'ldi, ya'ni axborot texnologiyalari barcha mavjud texnologiyalar va xususan, yangi texnologiyalar orasida etakchi o'rin egallamoqda».¹⁸

Axborot texnologiyalari – bu odamlarning bilimlarini rivojlantiradigan, ularning texnik va ijtimoiy jarayonlarni boshqarish bo'yicha imkoniyatlarini kengaytiradigan ma'lumotlarni tashkil etish, saqlash, ishlab chiqish, tiklash, uzatish usullari va texnik vositalaridir. Yana shuningdek, axborot texnologiyalari deganda, ma'lum bir maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan jarayonlar zanjiridan iborat yaratuvchi faoliyat tushuniladi.

Axborot texnologiyalari, birinchidan, axborotning sirkulyasiyasi va ishlov berish majmui, ikkinchidan, bu jarayonlarning tasviridir.

Zamonaviy axborot texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etilishi, iqtisodiy samara berish bilan birga ta'limda yangicha o'quv metodlarini keng ravishda qo'llashga imkoniyat yaratib beradi. Maxsus ixtisoslashtirilgan auditoriyalar, chunonchi, kompyuter, televizor, videomagnitofon bilan ta'minlangan auditoriyalarda dars o'tish borgan sari ommalashib bormoqda. Hatto uni alohida videometod sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, o'quv jarayoniga kompyuterning kirib kelishi barcha didaktik funksiyalarni muvafaqqiyatli bajarish imkoniga ega videometodni keng qo'llash imkonini beradi. Buning natijasida uni kompleks didaktik texnologiya deb ham atalmoqda. U:

* o'quvchi talabalarga o'rganayotgan mavzusi, hodisa, jarayon, faoliyat bo'yicha to'liq, ishonchli axborot berish;

* o'quv jarayonida ko'rgazmalilikning rolini oshirish;

* talaba, o'quvchilarni xohish, talab, ehtiyojlari, qiziqishlarini qondirish;

* o'qituvchining o'quvchi, talabalarning bilimini, ko'nikmalarini sinash bilan bog'liq texnik ishlardan ozod qilish, samarali aloqa o'rnatish;

* talaba-o'quvchilarni o'zlashtirishi bo'yicha ob'ektiv hisobot, to'la va uzluksiz nazoratni tashkil etish imkonini beradi.

¹⁷ I.A.Karimov. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil xarakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish asosiy vazifamizdir. Xalq so'zi, 2007 yil 13 fevral.

¹⁸ Omonov H.T., Xo'jaev N.X., Madyarova S.A., Oshchonov O.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. T.: «Moliya va iqtisod» 2009, 55-bet.

XX asrning 70-yillarida amerikalik Stiv Jobs va Stiv Uoznik tomonidan shaxsiy kompyuterning yaratilishi, mikroprotsessori texnologiya-sining kashf etilishi va ularni hayotimizga kirib kelishi, yangi axborot inqilobini vujudga keltirdi. Bu inqilob o'z navbatida barcha sohada katta o'zgarishlarga olib keldi.

Texnologiyalarning hayotimizning turli jabhalariga kirib borishi axborotlashgan jamiyatni shakllantirishga zamin yaratdi. «Elektron ta'lim», «Elektron boshqaruv», «Masofaviy ta'lim», «Ochiq ta'lim», «Axborotlashgan iqtisod» kabi tushunchalar hayotimizga keng kirib keldi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, texnologiyalar jumladan, axborot texnologiyalari, Internetning ta'lim sohasiga kirib kelishi ta'lim xizmatlarini globallashtirish jarayonlariga katta yo'l ochib berdi. Rivojlangan davlatlar ta'lim sohasida bo'layotgan bunday ijobiy jihatlarni e'tiborga olgan holda, ta'lim sifatini yuksaltirish uchun texnologiyalardan ommaviy ravishda foydalanish davr talabiga aylanmoqda.

Buni hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasining «Axborotlashtirish to'g'risida»gi Qonunini qabul qilindi. Uni bajarish maqsadida Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'limi vazirliklari tomonidan qator me'yoriy xujjatlar va dasturlar ishlab chiqilib, qabul qilindi. Shuningdek axborot tarmog'ini shakllantirish, axborot resurslarini yaratish va Axborot-kommunikativ texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirildi va oshirilmogda.

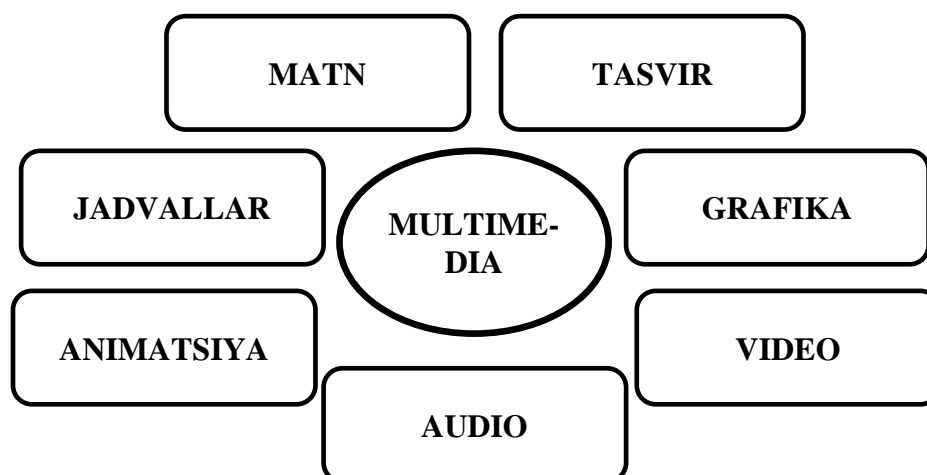
Zamonaviy axborot texnologiyasi kompyuter texnikasi va aloqa vositalari sohasidagi yutuqlarga tayanadi. Hozirda kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalarining gurkirab rivojlanishi turli xil axborotdan samarali foydalanishga qaratilgan axborot jamiyatining rivojlanishiga turtki bo'ldi. Hozirgi zamonda o'qitishni multimedia texnologiyasiz tasavvur qilish qiyin. Dars jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanishda asosiy o'rinda multimedia turadi. Multimedia komponentlaridan foydalanishni ta'minlovchi dasturiy vositalarni yaratilishi kompyuter texnologiyalarining muhim yutuqlaridan biri bo'ldi. Multimedyaning vujudga kelishi amaliyotning talabi, nazariyaning rivojlanishi bilan yuz bergan bo'lsada, keyingi o'n yillikdagi keskin ravishda oldinga ketish eng avvalo texnikaning va tizimli vositalarning rivojlanishi bilan bog'liq. Bu shaxsiy EHMlarning rivojlanishi; xotira hajmini keskin ortishi; tezlik va grafik imkoniyatlarning nihoyatda kengayishi; videotexnika, lazer disk, CD-ROM kabilarda erishilgan yutuqlar, hamda ularni keng ommaviy ravishda tatbiq etilishi natijasidir. Ayniqsa, ma'lumotlarni tez va samarali kichraytirish (qisish) metodlarini ishlab chiqish nihoyatda katta rol o'ynadi.

Zamonaviy multimedia-shaxsiy kompyuter to'la «qurollangan» holda displey-televizor bilan birlashtirilgan stereofonik Hi-Fi uy kompleksini eslatadi.

Multimedia tasvirli ma'lumotlar bilan ishlashga qodir bo'lgan vosita hisoblanadi. «Multimedia» so'zi lotincha "multum – ko'p, «media» - ma'lumot tashuvchi - so'zidan olingan bo'lib, «ko'p ma'lumot tashuvchi vosita» degan ma'noni anglatadi

Multimedia informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika, animatsiya (ob'ektlarning fazodagi, ekrandagi harakati) jadvallari asosida ovoz (tovush) effekti orqali o'quv materiallarini o'quvchi,

talabalarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko‘rinishidir. Uni quyidagicha ifodalash mumkin:

1 -rasm. Multimedialaning tarkibi

Kompyuter yordamida o‘quv va didaktik materiallar deyarli professional darajada ishlab chiqilishi mumkin. Bu jarayonda POWER POINT dasturi alohida o‘rin tutadi. Microsoft Power Point – universal, imkoniyatlari keng bulgan, ko‘rgazmali grafika amaliy dasturlari guruhiga kiradi. U matn, rasm, chizma, grafiklar, anima-tsiya effektlari, ovoz va boshkalardan tashkil topgan slaydlarni yaratish imkonini beradi. Bu dastur multimedia tayyorlashda juda katta imkoniyatlarga ega. Ulardan foydalanib, turli mavzularda multemidia tayyorlash va dars jarayonida qo‘llash keng yoyilib bormoqda. Natijada keyingi paytda alohida videometod sifatida pedagoglar tomonidan ajratib ko‘rsatilmoqda

Xulosa

Dars jarayonida ko‘rgazmali qurollar va tarqatma materialardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Buning uchug ularni tayyorlashni ham o‘rganish zarur. Ko‘rgazmali qurol va tarqatma materialarni tayyorlayotganda ularni nima maqsadda tayyorlanayotgani, qanday shakl va mazmunda yetkazish ma’qul ekanini hamda ularni tayyorlash qoidalariga rioya qilishni yoddan chiqarmaslik kerak.

O‘quv jarayonini tashkil etishda texnik vositalar muhim o‘rin tutadi. O‘quv jarayonida eng ko‘p qo‘llaniladigan va eng kam chiqim talab qilinadigan vosita bu doska bo‘lib, ishlatish va o‘zgartirishlar kiritish osonligi va boshqa jihatlari bilan ajralib turadi. Bu jihatdan unga teng keladigani yo‘q. Shuning uchun xam doskadan hozirgi paytda ham keng foydalaniladi. Keyingi paytlarda uni ma’lum darajada zamonaviy turlari doska-stend, doska-bloknot va boshqalar ham qo‘llanilmoqda.

Keng qo‘llanilayotgan texnik vositalardan proektor hisoblanadi. Uning turli modifikatsiyalari mavjud bo‘lib, pedagoglar ularning tuzilishi, ishlash prinsiplari va didaktik imkoniyatlarini bilishi va ularni hisobga olgan holda dars o‘tish jarayonida qo‘llashi zarur.

Hozirgi paytda multimedia va o'quv, ilmiy-hujjatli filmlarni kompyuter va boshqa texnik qo'rilmalar yordamida namoyish qilish real hayotga yaqinlashtirilgan iqtisodiy o'yinlar orqali darsni tashkil etish tobora ommalashib bormoqda. POWER POINT dasturi multimedia tayyorlashda juda katta imkoniyatlarga ega. Lekin bizda iqtisodiyotni o'rganadigan, qo'llangan chora-tadbirlarning natijasini qanday bo'lishi mumkinligini taxmin qilish imkonini beradigan o'yinlar dasturlarining yo'qligi imkoniyatlarni cheklaydi.

Nazorat savollari:

1. Dars o'tishda ko'rgazmali qurollar qanday o'rin tutadi?
 2. Ko'rgazmali qurollarni qanday turlarini bilasiz?
 3. Ko'rgazmali qurollarni tanlaganda nimalarga ahamiyat berish kerak?
 4. Ko'rgazmali qurollardan foydalanish qanday afzalliklarga ega?
 5. Dars jarayonida tarqatma materiallardan foydalanish haqida nima deya olasiz?
 6. Tarqatma materiallar tayyorlaganda qanday qoidalarga rioya qilish kerak?
 7. Dars jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish qanday ahamiyatga ega?
 8. Sizingcha, albatta har bir mavzu bo'yicha ko'rgazmali qurol yoki texnik vositalardan foydalanish shartmi?
 9. Doskadan foydalanishni asosiy afzalligi va kamchiliklari nimada?
 10. Multimedia nima va nima sababdan hozirda undan keng foydalaniladi?
- Taqdimot tayyorlashda nimalarga diqqat qaratish zarur deb o'ylaysiz?

15-mavzu: FAN VA MAVZULARNING XUSUSIYTLARIGA KO'RA METODLARNI MOSLASHTIRISH

1. Iqtisodiy fanlarning fanlar tizimida tutgan o'rni, umumiy xususiyatlari va bir-biridan farqlanuvchi jihatlari.
2. Iqtisodiy fanlarning o'zaro bog'liqligi, o'ziga xos xususiyatlari va ularni metodlarni tanlashda hisobga olish
3. Tanlangan metodlarni o'rganilayotgan fan, mavzularga moslashtirish, yangi variantlarini yaratish

Tayanch so'z va iboralar: Iqtisodiy fanlar. Iqtisodiy fanlarning umumiy jihatlari. Metodik mahorat. Buxgalteriya hisobining eng asosiy xususiyati. Fanning predmetini o'rganish metodlari. Fanni o'rganishning pedagogik metodlari. "SWOT – tahlil" (jadvali) metodi. Bilimlarni o'zlashtirish.

1. Iqtisodiy fanlarning fanlar tizimida tutgan o'rni, umumiy xususiyatlari va bir-biridan farqlanuvchi jihatlari.

Hozirgi kunda mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy raqobat - fan, texnika va texnologiya sohasidagi raqobatga aylandi. Chunki, iqtisodiyotning globallasuvi

birinchidan, arzon moddiy va mehnat resurslaridan foydalanishning afzalligiga asoslangan raqobatni texnologiyaning ustunligiga asoslangan raqobat bilan almashinishiga;

Ikkinchidan, ishlab chiqarishni barqaror vertikal tarzda tashkil etishda faol ravishda moslashuvchan ixtisoslashuvga va kichik korxonalar zanjiri tarzida tashkil etilishiga olib keladi.

Uchinchidan, fan-texnika va axborotdagi revolyutsiya inson va uning ilmiy-ma'rifiy potentsialini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylantirdi.

Demak, raqobat intellektual mohiyat kasb etib, ta'lim sohasidagi raqobatga aylandi, desak xato bo'lmaydi. Bu esa raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashni mamlakat uchun asosiy maqsadga aylantiradi va muvofiq ravishda ta'lim-tarbiya berish, ularni mustaqil fikrlash, taqqoslash, baholash, ijodkorlikka yo'naltirishni talab qiladi. Bu vazifalar esa ko'p jihatdan fanni o'rganish metodlarini qo'llash, buning uchun esa mavzuning xususiyatlariga mos keluvchi, o'quvchi-talabalarni faolligini ta'minlovchi metodlarni tanlash va moslashtirish hamda dars jarayonida qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy fanlar iqtisodiyotning taraqqiyot qonunlari, turli jabhalarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini amalda oshirish jarayonini, uning mazmun-mohiyati, to'plangan tajribalar asosida sir-asrorlarini organishga, tahlil qilish asosida qaror qabul qilishga o'rgatuvchi, iqtisodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlanishiga xizmat qiluvchi fanlardir.

Iqtisodiy fanlar shakllanishi jihatidan tabiiy fanlardan anchagina yosh bo'lsada, ya'ni tovar ishlab chiqarishni taraqqiyoti tufayli vujudga kelgan bo'lsada, hozirda fanlar tizimida o'ziga xos munosib o'rin tutibgina qolmay, boshqa fanlarning rivojlanishi, yangi fanlarning vujudga kelishiga asos, turtki bo'lmoqda. Ularning jamiyat hayotida va taraqqiyotida naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini e'tirof etib, 1969 yildan boshlab iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti beriladigan bo'ldi.

Iqtisodiy fanlar faqatgina nazariy emas, amaliy fanlar hamdir. Ular bevosita amaliyotga tayanadi, aniq ma'lumotlar, dalillar, raqamlar hisob-kitoblarga asoslanadi. Shuning uchun iqtisodiy bilimlarni o'rganish, iqtisodiy tafakkurni shakllantirish, real iqtisodiy jarayonlar asosida amalga oshiriladi.

Iqtisodiyotni o'rgatuvchi, iqtisodiy bilim beruvchi fanlar xilma xil. Ular bir tomondan umumiy jihatlarga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ularning umumiy jihatlari quyidagilarni kiritish mumkin:

- ⊗ Barcha iqtisodiy fanlar iqtisodiy qonunlar va ularning amal qilishiga tayanadi;
- ⊗ Iqtisodiyotning bosh muammosi resurslarning cheklanganligi sharoitida cheksiz ehtiyojlarni qondirish muammosi barcha iqtisodiy fanlar uchun umumiy;
- ⊗ Barcha iqtisodiy fanlar odamlarning iqtisodiy fikrlash tarziga asoslangan holda qaror qabul qilish va ilmiy taxmin qilishga o'rgatadi;
- ⊗ Barcha iqtisodiy fanlar oxir oqibat iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan.
- ⊗ Barcha iqtisodiy fanlar olingan iqtisodiy axborotlar asosida u yoki bu darajada taqqoslash, tahlil qilish, tanlash, baholash, xulosa chiqarishga o'rgatadi;
- ⊗ Iqtisodiy fikrlash, tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan.

Shu bilan birga iqtisodiy fanlar bir-biridan o'ziga xos xususiyatlari bilan farqlanadi:

- Iqtisodiy fanlar predmeti, maqsadi, vazifalari; bilan bir-biridan farq qiladi;
- muvofiq ravishda fanning predmetini o'rganish metodlarining o'ziga xosligi;
- fanning obyekti va subyekti hamda ularning o'ziga xos xususiyat-larining mavjudligi;

Iqtisodiy fanlarni o'rganish obyektining miqyosi, iqtisodiy bilimlarni qamrab olishi jihatidan shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Umumiqtisodiy fanlar. Ular iqtisodiyotni, unga xos bo'lgan iqtisodiy qonunlar, tamoyillarning amal qilishini yaxlit holda o'rganadi. Bularga, eng avvalo, iqtisodiyot nazariyasi fani kiradi. U barcha iqtisodiy fanlarga fundamental asos bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiyotning qonun-qoidalarini bilish, shu fanni o'rganishdan boshlanadi.

O'rta maxsus o'quv yurtlarida "Iqtisodiy bilim asoslari", "Iqtisodiyot asoslari", oliy o'quv yurtlarida esa "Iqtisodiyot nazariyasi" o'rganiladi.

2. Xususiy iqtisodiy fanlar. Bular mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot, milliy iqtisodiyot, ijtimoiy iqtisodiyot, mehnat iqtisodiyoti va boshqalar bo'lib, ular iqtisodiyotning u yoki bu sohasini o'rganadi.

3. Funktsional iqtisodiy fanlar. Bu fanlarga buxgalteriya hisobi, moliya, audit, moliyaviy tahlil, soliq, sug'urta, menejment, bank ishi va boshqalar kiradi. Odatda, ular ko'proq mutaxassislik fanlari sifatida o'rganiladi.

Shunga ko'ra, har bir iqtisodiy fan o'z predmetini umumfalsafiy, umumiqti-sodiy hamda boshqa alohida xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, shu fanga xos bo'lgan metodlar yordamida o'rganadi. Fanni o'rganish jarayonida esa nafaqat fanning predmetini o'rganishda qo'llaniladigan metodlar, balki fanni o'rgatuvchi metodlar ham katta ahamiyatga ega. Chunki o'qitish jarayonida fanni talabalar ongiga etkazish, ularni bilim olishga chorlash, qiziqtirish, o'z ustida ishlashga yo'naltirish ko'p jihatdan unda qo'llaniladigan metodlarga bog'liq. Tabiiy, iqtisodiy fanlarni o'rganishda universal metodlardan keng foydalaniladi. Shu bilan birga iqtisodiy fanlarni o'ziga xos jihatlari ularni hisobga olish imkoniyati keng metodlarni qo'llash zaruriyatini tug'diradi.

Iqtisodiy fanlarning boshqa fanlardan ajralib turadigan tomoni shundaki, u ma'lumotlar, raqamlar asosidagi dalillar, faktlar bilan ish ko'radi. Bu esa ular bilan ishlay bilish, ularni yig'ish, hisob-kitob, tahlil qilish va xulosa chiqarishni bilish talab qilinadi

Demak, o'quvchi-talabalarda mustaqil fikrlash, taqqoslash, qaror qabul qilish, o'z ustida mustaqil ishlash, vaziyatni baholay olish, faoliyat jarayonini loyihalash (rejalashtirish) kabi bilim, ko'nikma, malakani hosil qilish, shakllantirishimiz zarur.

Bu vazifani qanday bajarilishi aynan dars o'tish metodlarini tanlash va qo'llay bilish bilan bog'liq. Darsda o'quvchi-talabalarning faol qatnashishlariga keng imkon beruvchi, ularni o'ylashga, taqqoslash, xulosa chiqarish, tanlash, maqbul qaror qabul qilishga undovchi, mustaqil fikr yuritish va o'z fikrini asoslashga, hamkorlikda ishlashga o'rgatuvchi metodlarni qo'llash qo'yilgan maqsadni amalga oshirishga olib keladi.

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda umumiy metodlar shu bilan birga aynan shu fan, mavzuning xususiyatiga mos metodlar tanlanadi.

2. Iqtisodiy fanlarning o'zaro bog'liqligi, o'ziga xos xususiyatlari va ularni metodlarni tanlashda hisobga olish

Toshkent moliya instituti "Kasb ta'limi" yo'nalishini bitirgan iqtisodchi – pedagoglarimiz kelgusida Buxgalteriya hisobi. Audit, Iqtisodiy tahlil, Moliya, Davlat byudjeti, Korporativ moliya, Bank ishi, Banklarda buxgalteriya hisobi va audit va boshqa fanlardan dars berishadi.

1. Bu fanlarda nazariya bilan amaliyot chambarchas bog'langan bo'lib, barcha amaliy faoliyat qabul qilingan qonun va xuquqiy-me'yoriy hujjatlar doirasida yuritiladi. Masalan, fondlar mablag'lari aniq belgilangan maqsad va ko'rsatilgan miqdor doirasida sarflanadi va hujjatlashtiriladi.

Bu ularni boshqa fanlardan **ajralib turuvchi xususiyatiga diqqat qaratishni talab etadi. Bu xo'jalik yurituvchi subyektlarning, tashkilot, muassasalarning barcha muomalalarini hujjatlarda aks ettirishdir.** Aynan ana shu hujjatlashtirish orqali uzluksiz hisobga olish ta'minlanadi. Barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar sodir etgan xo'jalik muomalalari, ular orasidagi hamda yuridik va jismoniy shaxslar bilan olib boriladigan hisob-kitoblar, ya'ni axborotlar hujjatlarda aks etadi. Buxgalteriya hisobida **hujjat xo'jalik muomalasi to'g'risidagi yozma guvohlik bo'lib, u buxgalteriya hisobi ma'lumotlariga yuridik kuch bag'ishlaydi.**

2. Bu fanlarning muhim umumiy tomoni ular pul mablag'lari, ularning manbalari, pul oqimlari harakati: daromad sifatida topilishi, taqsimlanishi, ishlatilishi bilan bog'liq. Bu esa pul oqimi hapakatini uzluksiz olib borish, rasmiylashtirish, kuzatishni talab qiladi.

Shuning uchun, **birinchidan**, hujjatlashtirish buxgalteriya hisobi fanining predmetini o'rganish metodlari orasida asosiy metod sifatida ko'riladi. Boshqa metodlar ham hujjatlashtirishga tayanadi.

Ikkinchidan, hujjatlashtirish uzluksiz olib boriladi. Shu asosida xo'jalik muomalalari ishonchliligi ta'minlanadi.

Uchinchidan, hujjatlar yuridik kuchga ega bo'lar ekan, demak ular belgilangan ma'lum qonun-qoidalar asosida yuritilishini bildiradi. O'zbekistonda buxgalteriya hisobini yuritishni tartibga soluvchi xuquqiy, me'yoriy hujjatlar to'rt darajali tizim orqali amalga oshiriladi:

I. «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonun hamda qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlarning boshqa me'yoriy hujjatlari;

II. Buxgalteriya hisobini me'yoriy tartibga solish funksiyasi yuklatilgan O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi va boshqa organlari tomonidan tasdiqlangan buxgalteriya hisobining milliy standartlari;

III. Moliya vazirligi va boshqa organlar tomonidan amaldagi qonunlarga mos ravishda va tegishli obyektlarning hisobini tashkil qilishga doir metodik ko'rsatmalari va tavsiyanomalari, yo'riqnomalari;

IY. Korxonaga bevosita tegishli operatsiyalar va faoliyatga tegishli hisobga doir ishchi yo'riqnomalar va ko'rsatmalar, ya'ni korxonalar hisob siyosatini aniqlay-digan hujjatlar. Korxonaning o'zini buxgalteriya hisobini olib borishdagi birlamchi, ishchi hujjatlari.

Shunday hujjatlashtirish, bank, moliya tashkilotlariga ham tegishli.

3. Bu fanlarning amaliyot hamda pul mablag'lari harakati bilan bog'liqligi yana bir umumiy xususiyat – hammasi uchun hisob-kitob qilishni zarurligida ifodalanadi.

Ularning bu faoliyati qabul qilingan qonunlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida olib boriladi. Mamlakatimizda buxgalteriya hisobi va hisobotni tashkil etish hamda yuritish O'zbekiston Respublikasining 13. 04. 2016 yil qabul qilingan "Buxgalteriya hisobi to'g'risida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5.02 dagi 54 - sonli "Mahsulot(ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibini hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida Nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori, Buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BXMS) va «Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy - xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlarining rejasi», asosida amalga oshiradi. Ushbu me'yoriy hujjatlar buxgalteriya hisobi va hisobotni tashkil qilish hamda olib borishning umumiy tartiblarini belgilaydi.

Ayniqsa, «Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliya xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlarining rejasi va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma" nomli 21 - sonli «Buxgalteriya hisobi milliy standartlari»ning ishlab chiqilishi, buxgalteriya hisobi sohasida olib borilayotgan islohotlarning asosiy bosqichlaridan biri bo'ldi. 2000 yil 30 martda Moliya vazirligining 37- sonli qarori bilan tasdiqlangan va 1 iyun 2000 yili Moliya vazirligida 430 - son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan bu standart buxgalteriya hisobining xalqaro standartlariga mos ravishda ishlab chiqilgan.

3.Tanlangan metodlarni o'rganilayotgan fan, mavzularga moslashtirish, yangi variantlarini yaratish

Har bir iqtisodiy fanning, muvofiq ravishda uning mavzularini umumiy jihatlari bilan birga alohida ajralib turuvchi xususiyatlari mavjud. Ulardan kelib chiqqan holda, shu fan mavzusiga xos bo'lgan metodlar yordamida o'rganadi.

Shuning uchun ham pedagogikada umumiy hamda xususiy metodika o'rganiladi. Umumiy metodika fanlarni o'rganishning umumiy jihatlari diqqat qaratsa, xususiy metodika fanning har bir mavzusini qanday o'rganishni ko'rsatadi.

Ayniqsa, fanning predmetini o'rganishda qo'llaniladigan metodlarga pedagogik metodlarning mos kelishi qo'yilgan maqsadni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Chunki o'qitish jarayonida fanni talabalar ongiga etkazish, ularni bilim olishga chorlash, qiziqtirish, o'z ustida ishlashga yo'naltirish ko'p jihatdan unda qo'llaniladigan metodlarga bog'liq.

Dars jarayonida o'qituvchi bir tomondan, fanning predmetini o'rganish metodlariga diqqat qaratsa, ikkinchi tomondan ularni metodik jihatdan qo'llashga

ahamiyat berishi zarur. Fanning maqsad, vazifalarini amalga oshirish uchun unga teqishli axborotlar, ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish, xulosa chiqarishga qaratilgan uslublar. O'rganilayotgan fan mavzularining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, unung mazmun-mohiyatini o'quvchi-talabalar ongiga yetkazish yo'llari. Masalan, uni Buxgalteriya hisobi fani misolida ko'raylik:

Fan predmetini o'rganuvchi va uni o'rgatishning pedagogik metodlari

Fanning predmetini o'rganish uslublari (metodlari)	Fanni o'rganishning pedagogik metodlari
1. Hujjatlashtirish; 2. Inventarizatsiya; 3. Baholash; 4. Kalkulyatsiya; 5. Hisobvaraqlar tizimi; 6. Ikki yoqlama yozuv; 7. <u>Buxgalteriya balansi</u> 8. <u>Hisobot</u>	Savol-javob, suhbat, ko'rgazmali, namoyish, tarqatma materiallar, masala-mashqlar, tadqiqot, keys stadi, T sxema, kontseptual jadval, toifali jadval, semantik jadval, blits o'yin, juftlik, kichik guruhlarda ishlash, B/B/B jadval va boshqalar

Xo'jalik yurituvchi subyektning olib borgan barcha faoliyati uning balansida aks etadi. Korxonada faoliyati va uning holati bilan tanishmoqchi bo'lganlar bunday axborotni balansdan olishlari mumkin. Balans korxonadagi vaziyatni aks ettiruvchi oyna. Shuning uchun ham buxgalteriya hisobi yuritishni o'rganishni balansni o'rganishdan boshlanadi. Bunda buxgalteriya hisobini o'rganish deduksiyadan induktivlikka borish asosida tashkil qilinadi.

Buxgalteriya balansi xo'jalik mablag'lari va ularning turlari, tashkil topish manbalari bo'yicha muayyan bir davrga pulda ifodalanib, umumlashtirilib aks ettirish va iqtisodiy guruhlarga ajratish usulidir.

Mablag'lar turlari va ularni manbalarini ajratib ko'rsatish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2002 yil 7 fevralda 31-sonli buyrug'i bilan qabul qilingan balans ikki qismdan iborat bo'lgan jadval shaklida tuzilgan. Uning chap tomonida mablag'lar turlari va ularni joylanishi keltiriladi. U aktiv qism deb nomlanadi.

O'ng tomonida mablag'lar manbalari va ularni qanday maqsadlarga atalgani ko'rsatiladi. U passiv qism deb nomlanadi. Bu aynan T sxemani ifodalaydi.

Buxgalteriya hisobi fani mavzularida T sxemani qo'llash

BALANS			
AKTIV		PASSIV	
Mablag'lar turi va ularning joylanishi	summa	Mablag'lar manbai va ularning tayinlanishi	summa
Asosiy vositalar	350000	Ustav fondi	400000
Va hokazo		Va hokazo	

Xuddi shunday misolni **Audit** fanidan keltirishimiz mumkin.

Fan tekshirish o'tkazish va xatolarni aniqlashni o'rganishga qaratilar ekan, dars o'tish metodlarini tanlashda ana shu jihatlarga alohida ahamiyat berish zarur.

Eng avvalo auditorlik amaliyotida buxgalteriya hisobi yuritishda eng ko'p uchraydigan xatolarni aniqlash va dars jarayonida ularga ahamiyat berishga talabalar diqqatini qaratishi zarur. Ma'lumki, yo'l quyilgan xatolar ikki xil bo'lishi mumkin: 1. Bilmay, o'ylab ko'rmay, bexosdan qilingan xatolar; 2. Ataylab, avvaldan rejalashtirib qilingan xatolar.

Birichisini odatda hisob yozuvlarida va guruhlarda arifmetik yoki mantiqiy xatolar, hisob to'liqligiga e'tiborsizlik va xo'jalik faoliyati xolatlari, mol-mulkning mavjudligi va holati, hisob-kitoblar noto'g'ri taqdim etilishi natijasida moliyaviy ma'lumot bexosdan buzilishi **xato** hisoblanadi.

Ikkinchi guruh xatolari **tovlamachilik, hiylagarlik** sifatida qaraladi.

Ko'rinib turibdi, bu fanda asosiy maqsad xo'jalik yurituvchi subyektlar o'z faoliyati jarayonida qabul qilingan qonun, me'yoriy hujjatlarga rioya qilayaptimi yo'qmi? tekshirish ekan, bu albatta taqqoslashni o'rgatuvchi metodlarni keng qo'llashni talab qiladi. Shuningdek, esse yozish, loyihalash metodlari ham fanning xususiyatiga mos tushadi.

Shunday tarzda boshqa iqtisodiy fanlarni o'rganishda ham dars o'tish metodlarini tanlaymiz.

Xulosa

Ma'lumki, har bir fanning o'ziga xos xususiyati mavjud bo'lib, ular eng avvalo fanning predmeti, maqsad, vazifalari, o'rganish metodlari bilan ajralib turadi.

Buxgalteriya hisobi fani o'zining qator xususiyatlari bilan boshqa iqtisodiy fanlardan ajralib turadi. Eng asosiysi buxgalteriya hisobi hujjatlashtirish, hujjatlarning esa yuridik kuchga ega bo'lishi, ikki yoqlama yozuvga asoslanishi bilan farqlanadi va boshqa hech qaysi fanda (auditda uni to'g'ri bajarilgani tekshiriladi) o'rganilmaydi. Bajariladigan amallar esa qabul qilingan qonun va me'yoriy hujjatlar asosida yuritilishi shart.

Iqtisodiy tahlilda taqqoslash, solishtirish asosiy o'rinda turadi. Chunki tahlilning o'zi taqqoslashga asoslanadi. Fanni o'rganayotgan har bir talaba uchun yana bir muhim jihat tahlil natijalarini umumlashtirish va rasmiylashtirish bo'lib, dars o'tish metodlarini tanlaganda, topshiriqlar tayyorlaganda albatta ularni hisobga olish muvofiq ravishda moslashtirish lozim.

Iqtisodiy faoliyat yuritishda ma'lum bir xatoliklarga, chalkashliklarga yo'l quyilishi chalkashliklarga yo'l qo'yiladi. Axborotlarning noto'g'riligi qator salbiy oqibatlariga olib keladi. Buni oldini olishni audit fani o'rgatadi, fanni, amaliyotni chuqur bilgan malakali auditorlar amalga oshiradi.

Audit fani o'zining metodlari, buxgalteriya fani va iqtisodiy tahlil bilan chambarchas bog'liqligi va boshqa jihatlari bilan ajralib turadi. Audit Fani auditni o'tkazishda markazda auditor turishi va uni shakllanishiga alohida diqqat qaratilishi jixatidan boshqa hech qaysi iqtisodiy fanni o'rganishda mutuxassisga bu qadar alohida e'tibor qaratilmaydi. Shuning uchun ham bu fanni o'rganishda aqlni charxlaydigan, teran fikr yuritishga, taqqoslash, xatoliklarni tezda topishga, qabul qilingan qonun qoidalar, me'yoriy hujjatlarni chuqur bilishga yo'naltirilgan

topshiriqlar ishlab chiqish, dars o'tish metodlarini mavzuga moslashtirish talab qilinadi

Nazorat savollari:

1. Iqtisodiy fanlarning qanday umumiy hamda farqlanuvchi jihatlarini bilasiz?
2. Dars o'tish metodlarini tanlaganda nima sababdan fan va mavzularning xususiyatlarini hisobga olish zarur?
3. "Buxgalteriya hisobi" fani boshqa iqtisodiy fanlardan qaysi jihatlar bilan farqlanadi?
3. Buxgalteriya hisobida hujjatlashtirish qanday rol o'ynaydi?
4. Buxgalteriya hisobini yuritishda hisob yuritish qoidalari qanday rol o'ynaydi?
5. Buxgalteriya hisobini o'rganishda tarqatma material qanday rol o'ynaydi?
6. Fanni o'rganishda, sizningcha, qaysi metodlarni ko'proq qo'llagan ma'kul?
7. Fanni o'rganishda dars o'tish metodlarini qanday moslashtirish mumkin?
8. Iqtisodiy tahlil fani boshqa iqtisodiy fanlardan qaysi jihatlar bilan ajralib turadi?
9. Audit fanining vujudga kelishiga qanday zaruriyatlar sabab bo'ldi?
10. Auditning markazida auditor turadi, degan fikrga qo'shilasizmi?
11. Moliya va boshqa iqtisodiy fanlarni o'rganish uchun dars o'tish metodlarini tanlashda fanning xususiyatlarini hisobga olish zarurmi?
12. Bank ishi fani boshqa iqtisodiy fanlardan qaysi jihatlar bilan ajralib turadi?
13. Dars o'tish metodlari bilan fanning predmetini o'rganish metodlari o'rtasida qanday bog'lanish borligini tushuntirib bering.

3-bo'lim. MUSTAQIL ISHLASH VA BILIMNI NAZORAT QILISHNI TASHKIL ETISH

16-mavzu: IQTISODIY FANLARNI O'RGANISHDA MUSTAQIL ISHLASHNI TASHKIL ETISH

REJA:

1. O'quv jarayonida o'quvchi-talabalar mustaqil ishlarining tutgan o'rni. Mustaqil ta'limga alohida diqqat qaratilishi
2. Mustaqil ishni tashkil qilishning xususiyatlari va tamoyillari, shakllari
3. Mustaqil izlanishning ijodiy shakllari
4. Fanga va ilmiy izlanishga qiziqish uyg'otishda talabalar ilmiy to'garaklari, olimpidalar roli va ahamiyati

Tayanch so'z va iboralar: Mustaqil ta'lim. Oo'quvchi, talabaning mustaqil ishidan maqsad. Mustaqil ishni tashkil etishning muhim xususiyatlari. Mustaqil izlanishning ijodiy shakllari. Kurs ishi. Referat. Doklad. Olimpiada. Portfolio.

1. O'quv jarayonida o'quvchi-talabalar mustaqil ishlarining tutgan o'ri. Mustaqil ta'limga alohida diqqat qaratilishi

Ma'lumki, o'qitishning asosiy shakllari – ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari, maslahat darsi auditoriyada o'tkaziladi. Ularni tashkil etish mavzular murakkabligi darajasiga, beriladigan axborot miqdoriga ko'ra avvaldan rejalashtiriladi, o'quv soatlari ajratiladi. Ishlab chiqarish amaliyoti auditoriyadan tashqarida o'tkazilsada, unga ham avvaldan soatlar belgilanadi.

Bilim olish, maxsus malakaga ega bo'lish o'quvchi-talabalar dunyoqarashini shakllantirishda auditoriyada o'tiladigan darslardan tashqari ular tomonidan bajariladigan mustaqil ishlar ham katta rol o'ynaydi.

Tajriba ko'rsatadiki, boshlagan ishini cabr-toqat bilan mustaqil ravishda tinmay izlanish orqali oxiriga etkazadiganlargina hayotda ko'zlagan maqadlariga erishadilar. O'quvchi-talabalarda ana shu xislatni tarbiyalashda mustaqil ishlarni tashkil etish o'ziga xos alohida o'rin tutadi. Undan tashqari, hozirgi kunda axborot oqimi nihoyatda kattaligi, fan-texnika taraqqiyoti tufayli o'qituvchi qanchalik mohir bo'lmasin dars jarayonida fan bo'yicha barcha bilim, axborotlarni o'quvchi, talabalarga etkaza olmaydi. Uni to'ldirishning yagona yo'li o'quvchi, talabalarning o'z ustilarida mustaqil ishlashlaridir. Mustaqil ishlashning yana bir ijobiy tomoni u mustaqil fikrlashni ham rivojlantiradi. Shuning uchun ham hozirgi kunda o'quvchi, talabalarni mustaqil ishini tashkil etishga alohida diqqat qaratilmoqda.

Talaba mustaqil ishlash ko'nikmasini egallamasa, zamon talabi darajasidagi mutaxassis bo'lib etisha olmaydi, chunki talabaning o'qish yillari davomida olgan bilimlarining ko'p qismi u faoliyat boshlagunga qadar eskiradi, ko'pgina bilimlar esa unutiladi. Bilimning eskirishi tez, axborot oqimi nihoyatda katta bo'lgan hozirgi davrda mustaqil o'qishga, o'z ustida tinmay ishlash, izlanishga o'rganish har bir mutaxassis uchun nihoyatda zarur. Taniqli olim G. Spenser ta'lim-tarbiya ishida o'z-o'zini takomillashtirish jarayoniga katta o'rin berilmog'i lozimligini ta'kidlab, **insoniyat faqat mustaqil o'rganish tufayligina taraqqiy etganini ko'rsatgan.**

Mustaqil ish faoliyatida bilimlarni egallash bilan birga, ko'nikmalarni shakllantirish ham mustaqil amalga oshiriladi. Borgan sari ortib boradigan mustaqil tayyorlanish vaqtini samarali bo'lishini ta'minlashda ikki narsaga e'tibor qaratish kerak:

A) mustaqil ish - o'qishning, aqliy mehnatning alohida turi.

B) **axborotning asosiy qismini talaba mustaqil ravishda oladi.** Ayniqsa, internetning kirib kelishi bilan uning doirasi yanada kengaydi.

Mustaqil ta'lim – *uzluksiz ta'limning muhim shakli bo'lib, o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlisha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.*

Mustaqil ta'lim olish mustaqil ishlashni tashkil qilish orqali amalga oshiriladi Ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni, o'qitishning interfaol usullarini qo'llash o'qituvchining ijodkorlik mahoratini, qolaversa,

mas'uliyatini yanada oshiradi. Bundan kelib chiqadiki, yangi pedagogik texnologiyaning maqsadi o'qitish emas, balki ularni mustaqil o'qishga o'rgatishdir. Demak, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish malakasini shakllantirishda, muhim omil hisoblanadi.

Oquvchi, talabaning mustaqil ishidan maqsad - o'qituvchining rahbarligi va nazorati asosida muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish, ijodiy ishlash ko'nikmasini hosil qilishdir

Talaba mustaqil ishlash ko'nikmasini egallamasa, zamon talabi darajasidagi mutaxassis bo'lib yetisha olmaydi, chunki talabaning o'qish yillari davomida olgan bilimlarining ko'p qismi u faoliyat boshlagunga qadar eskiradi, ko'pgina bilimlar esa unutiladi.

2. Mustaqil ishni tashkil qilishning xususiyatlari va tamoyillari, shakllari

Mustaqil ta'lim va uni tashkil etish o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lgani holda uning o'ziga xos xususiyatlari mavjudki, albatta ularni hisobga olish maqsadga muvofiq. Mustaqil ishlashni tashkil qilishning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

1. Talabalarning mustaqil ishini tashkil qilish shakllari turlicha bo'lib, ***ularni bir qismi o'quv rejasida ko'zda tutilgan. Uni har bir talaba bajarishi shart. Ikkinchi qismi ixtiyoriy, ya'ni talabalar o'z xohishi bilan mustaqil bajarishlari mumkin.***

2. **Mustaqil ishni tashkil etishning muhim xususiyati, uni talabaning o'zi tashkil qiladi.** Muvaffaqiyatga erishish uchun talabaning o'zi sabr-toqat bilan, mashaqqatlardan qo'rqmay o'z ustida ishlashi kerak. Buni esa talabaning o'zi rejalashtiradi va amalga oshiradi. Har bir talaba individual tarzda vaqtini fanlar bo'yicha tabaqalashtirgan holda rejalashtirishi kerak. Undan kelib chiqib, talaba o'z haftalik rejasini kunlar bo'yicha tuzadi. Mustaqil ishlarni rejalashtirish yuzaki qaraganda talabaga hech narsa bermayotganday, hech qanaqa yordami yo'qday tuyuladi. Lekin tajriba shuni ko'rsatadiki, a'lochi talabalar o'z vaqtlarini aniq rejalashtiradilar va uni bajarishga harakat qiladilar.

O'zlashtirish bo'yicha fakultet muvaffaqiyatini ham talabalarning o'z vaqtlarini to'g'ri rejalashtirishi, uni bajarishi bilan bog'lash mumkin.

Shuning uchun uni rejalashtirish, vaqtini ratsional taqsimlashda talabaga yordam berish lozim.

3. Sinf yoki auditoriyada olib boriladigan darslar kabi aniq joy va vaqt belgilanmagan, lekin ularni bajarish muddati jihatidan beriladigan topshiriqlar orqali ta'sir ko'rsatiladi.

4. **Mustaqil ishni bajarish uchun o'quvchi-talaba o'zini-o'zi majbur qilishi kerak.** Bunda ham subyektiv omil asosiy o'rinda turadi. Talabalarni mustaqil ishini tashkil etishda o'qishni boshqa shakllariga o'xshab, umumiy prinsiplar mavjud. Mustaqil ishni shu prinsiplar asosida tashkil qilish kerak. Mustaqil ishni

tashkil etishda oddiy elementar prinsiplarni o'zlashtirish birinchi darajali ahamiyatga ega va ana shu murakkab jarayonni to'raligicha qamrab oladi.

Har bir talaba mustaqil ishni tashkil etishni nimadan boshlashi kerak? Unga qanday maqsad qo'yiladi? Ish qancha davom etadi? Uni bajarishda qanday usullardan foydalanilishini aniq ko'z oldiga keltira olishlari kerak. Yana shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, mustaqil ishlarni tashkil qilish qoidalari ishlab chiqildi degani, bu ishni tashkil etildi degani emas.

3. Mustaqil izlanishning ijodiy shakllari

Ijodiy ishlarni bajarish o'quvchi-talabalarda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, aniq vazifalarni bajarishda ulardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda ularning aniq maqsadga qaratilgan mustaqil ishlarni bajarishi alohida o'rin tutadi.

O'quvchi-talabalarning mustaqil ijodiy ishlariga referat, kurs ishi, doklad, maqola, taqriz, esse, diplom ishi, bitiruv malakaviy ishlari va boshqa ijodiy ishlar kiradi.

Fanni mustaqil o'rganishda mustaqil izlanish alohida ahamiyatga ega. Mustaqil ishlash, o'qishdan mustaqil izlanishning asosiy farqi uni ilmiy yo'nalishda bo'lishi fanda, tajribada erishilgan eng so'nggi yutuqlarni o'rganishga diqqat qaratilishi hamda o'z nuqtai nazarini bayon qilish va taklif, tavsiyalar ishlab chiqishga harakat qilishidir.

Mustaqil izlanishning o'quv shakllaridan biri kurs ishidir.

Kurs ishini yozish va himoya qilish jarayonida talabalar iqtisodiy fanlarni yanada chuqurroq o'rganishadi. Iqtisodiy kategoriyalar va qonunlar mohiyatini tushunish murakkab nazariy muammolarni tahlil etish, uni amaliyotda tatbiq qilish haqida o'ylashga, fikr yuritishga undaydi.

Kurs ishiga qo'yilgan bosh talab - fanni chuqur o'rganishga erishish, ilmiy izlanishga havas uyg'otishdir.

Kurs ishida talabalarda mavzuni o'rganishga ijodiy yondashish, dastlabki ilmiy izlanish kurtaklarini hosil bo'lishida kurs ishi rahbari muhim rol o'ynaydi. Kurs ishi rahbari asosiy va qo'shimcha adabiyotlarni tanlash, ular ichidan eng muhimlarini ajratish, reja tuzish va tanlangan mavzuni to'la ochib berish uchun nimalarga diqqat qaratish kerakligi haqida maslahat beradi.

O'quv yurtlarida keng qo'llaniladigan mustaqil izlanishning yana bir turi **doklad**dir. Dokladga: 1) majlis ahli uchun mo'ljallangan muayyan mavzudagi axborot, maruza; 2) talabalarning mustaqil ish turi; 3) ilmiy ish turi sifatida qarash mumkin.

Talabalar dokladni mustaqil ish turi sifatida seminar darslariga tayyorlab kelishlari mumkin. Dokladni adabiyotlarni o'rganib, tanlangan mavzuga chuqur yondashib, o'z kuzatishlarini ham ishlata bilgan holda tayyorlashlari kerak.

Doklad tayyorlash jarayonida talaba adabiyotlar bilan ishlash, turli manbalardan olgan materiallarini umumlashtirish, o'z fikrini yozma ravishda ifodalashga o'rganadi.

Referat, doklad yozish uchun talaba, avvalo, fanni nazariy jihatdan puxta o'zlashtirishi kerak. Tanlab olingan mavzuni yoritish uchun kirish, 3-4 savol

qo'yiladi va xulosa beriladi. Dalillar, statistik ma'lumotlar to'planadi. Tahlil qilinayotgan masala bo'yicha mavjud fikrlar, qarashlar bayon qilinadi. Talaba ularga o'z nuqtai nazarini bildiradi.

Ilmiy doklad haqida to'xtaladigan bo'lsak, ko'p jihatdan kurs ishiga qo'yilgan talablar bilan bir xil va shu tartibda yoziladi. Faqat ilmiy doklad tanlangan mavzuni kurs ishiga qaraganda ham chuqurroq o'rganish, dalillar, statistik ma'lumotlar to'plash, ular asosida zarur iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash, ularni tahlil qilish xulosa chiqarish hamda o'z takliflarini bayon qilish bilan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, kognitiv - ya'ni bilishning eng yuqori - baholash darajasida fikr yuritiladi.

Iqtisodiyot nazariyasi barcha mutaxassisliklar bo'yicha o'rganiladi. U oliy ma'lumotli, malakali mutaxassis tayyorlashda, barchaning iqtisodiy psixologiyasini, dunyoqarashini, fikrlashini shakllantiradigan predmet sifatida, ayniqsa bozor iqtisodiyoti sharoitida alohida ahamiyatga ega ekanligini ham yodda tutish kerak. Boshqa iqtisodiy fanlardan ilmiy doklad tayyorlaganda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lashga, iqtisodiyotning biron yo'nalishi bo'yicha, undagi muammolarni o'rganishni natijasi sifatida amaliy tavsiya, takliflar berilishi kerak.

«Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi» fanidan doklad tayyorlaganda esa yuqorida bayon qilinganlardan tashqari samarali dars o'tish metodlarini tanlash, ularning yangi variantlarini topish va qo'llashga ham e'tibor berish lozim.

Ilmiy doklad yozish qattiq mantiqiy izchillikni, sabr-toqat, tirishqoqlikni talab qiladi.

Talabalarning iqtisodiy fanlardan mustaqil ishini muhim tarkibiy qismi sifatida **referat** yozish borgan sari keng tadbiiq etilmoqda. Referatni talabalarning ilmiy ish yozishi, tadqiqot o'tkazishini dastlabki shakli sifatida ko'rish mumkin.

Referat (lotincha **refero-** axborot beryapman) — biror ilmiy asar, o'qilgan kitob, maqola kabilar mazmunining qisqacha yozma yoki og'zaki bayoni, o'rganilgan ilmiy masalaning natijasi haqidagi axborot, tegishli adabiyot va boshqa manbalar obzorini o'z ichiga olgan ma'lum mavzudagi doklad.

Referat odatda, ilmiy axborot vazifasini o'taydi. Unda muayyan mavzu bilan birgalikda, tegishli ilmiy nazariyalar, xulosalar yoritilishi va tanqid qilinishi mumkin. Ilmiy tadqiqot muassasalari, oliy o'quv yurtlarida ilmiy dokladlar sifatidagi referatlar keng tarqalgan. Odatda talabalarning seminar mashg'ulotlariga tayyorlab keladigan maxsus axborotlari ham referat deyiladi.

Referat yozish bilan talaba ilmiy adabiyotlar bilan ishlashni, statistik ma'lumotlar va boshqa materiallarni to'plash, ularni qayta ishlash, ya'ni hisob kitob qilish, tahlil qilish, o'rganilayotgan hodisalarga tanqidiy ko'z bilan qarashni, baholashni, nazariyani amaliyot bilan bog'lashni o'rganadi.

Referat mustaqil yozilib, uni yozish qoidalariga amal qilinsa, darslik bo'yicha savolga tayyorlanib kelib, seminar darslarda so'zga chiqishga qaraganda katta foyda beradi. Talaba referatda bildirgan o'z fikrini auditoriya oldida himoya qila olishi kerak.

Referat yozish formal bo'lsa kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun o'qituvchining rahbarligi katta rol o'ynaydi. Referatlarga qay darajada talab qo'yiladi, shunga ko'ra uni muvaffaqiyatli qo'llash mumkin yoki aksincha.

Shunday qilib, referat, kurs ishi, ilmiy doklad, bir tomondan, ilmiy ishlarning yakuni sifatida, o'z ustida ishlashlari, izlanishlariga yakun yasasa, ikkinchi tomondan, ularni yanada yangi ishlarga rag'batlantiradi, dunyoqarashini rivojlanishi, o'z faoliyatini aniq maqsadga yo'naltirishga, yanada chuqurroq bilim olish, o'z ustida ishlashga, iqtisodiy fikrlash, ilmiy izlanishga, fikrini mantiqiy izchillikda ham og'zaki, ham yozma ravishda bayon qilishga o'rgatadi.

3.Fanga va ilmiy izlanishga qiziqish uyg'otishda talabalar ilmiy to'garaklari, olimpidalar roli va ahamiyati

Barkamol avlodni tarbiyalashda faqat o'quv materiallarini o'rganish, darsga qatnashish, berilgan uy vazifalarini bajarish kifoya emas. Ularni mustaqil ravishda ijodiy izlanishga o'rgatish fanlardan qo'shimcha mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish ayniqsa, to'garaklar faoliyatini tashkil etish muhim o'rin tutadi.

Ma'lumki, hozirgi paytda birinchidan, axborot oqimi nihoyatda katta, ikkinchidan, bilimlarning tez eskirishi yoz bermoqda. Bu muammoni echishning muhim yo'llaridan biri o'quvchi-talabalarning bo'sh vaqtdan oqilona foydalanish, ularni o'z ustilarida muntazam mustaqil ishlashlarini tashkil etish bo'lib, uni amalga oshirishda to'garaklar alohida muhim ahamiyatga ega.

To'garaklar o'quvchi-talabalarning bo'sh vaqtlarini oqilona tashkil etish, ularning chuqur bilimna ega bo'lish, kasbiy va intellektual salohiyatlarini rivojlantirish maqsadini ko'zda tutadi.

Bunda o'quvchilarning mashg'ulotda olgan bilimlarini mustahkamlash, mustaqil ishlash, ijodiy tafakkur, qobiliyatlarini hamda amaliy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish iqtisodiy fanlarga ayniqsa mutaxassislik fanlariga bo'lgan qiziqishlarini oshirish nazarda tutiladi.

Bunday qo'shimcha mashg'ulot ko'rinishlari turlicha. Konferensiya va seminarlar, fan dasturi bo'yicha ekskursiya o'tkazish, fan to'garaklarida qatnashish, kechalar, olimpiada va turli konkurslar o'tkazish, o'quv va ilmiy-ommabop kinofilmlar namoyishi, devoriy gazeta va byulletenlar chikarish va boshqalar. Bu mashg'ulotlarni tashkil etishda quyidagi prinsiplarga amal qilish kerak:

- ixtiyoriylik;
- o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish;
- har tomonlama barkamol, garmonik ijodiy rivojlanishini ta'minlash;
- qo'shimcha mashg'ulotlarning ijtimoiy ijobiy samaraga yo'naltirilishi;

Bu mashg'ulotlar orasida o'quvchi-talabalrni o'z ustilarida muntazam ravishda ijodiy, ilmiy izlanishga yo'naltiradigan kafedra tomonidan tashkil etilgan ilmiy to'garaklar katta ahamiyatga ega. Bunda kafedra o'rganilayotgan fan bo'yicha talabalarning qiziqishi, fandagi yangiliklar o'rganilishi, tadqiq etilishi lozim bo'lgan muammolarni ilmiy to'garaklarda muhokama qilinishini ko'zda tutishi kerak. Talabalar to'garakda tayyorlagan ilmiy dokladlarini tinglovchilar hukmiga havola etar ekanlar, to'garak a'zolari ham uni muhokamasida faol ishtirok etishlarini ta'minlash zarur. To'garak a'zolarini soni, muhokama qilinadigan masalalar, ilmiy dokladlar miqdori, mavzularning mazmuni va boshqalarga ko'ra to'garak rahbari

oy davomida ilmiy to'garaklar majlisi o'tadigan kunlarni belgilaydi. Eng yaxshi baho berilgan ilmiy dokladlar talabalarning ilmiy konferensiyalarida qatnashishga tavsiya etiladi.

O'tkaziladigan konferensiyani umumiy mavzusini tasdiqlagach, doklادلarni mavzu yo'nalishiga ko'ra guruhlarga ajratgan ma'qul.

O'tkaziladigan talabalarning ilmiy konferensiyasida eng yaxshi deb topilgan dokladlar rag'batlantiriladi, keyingi bosqichlarda qatnashishga tavsiya etiladi.

Undan tashqari, ilmiy to'garak ishini muntazam tashkil etish, talabalarning ijodiy kunlari, ilmiy davralari, anjumanlari, konkursolari olimpiada va ko'rgazmalarini vaqti-vaqti bilan o'tkazib turish shubhasiz talabalar faolligini oshiradi. Ularni fanni o'rganishga rag'batlantiradi.

To'garak faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan unda tanlangan mavzular va ularga o'quvchi-talabalarning qay darajada qiziqishlariga bog'liq.

Buning uchun birinchidan, mavzularni tanlashda barcha to'garak a'zolari qatnashishi hamda ularning takliflarini hisobga olish zarur.

Kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida esa tanlanayotgan mavzular ularning kelgusidagi mehnat faoliyati bilan bo'liq bo'lishi maqsadga muvofiq. Masalan, iqtisodiy yo'nalishdagi kasb-hunar kollejlari «Iqtisodiyot asoslari», «Iqtisodiyot nazariyasi» fanlari bo'yicha to'garaklarda kelgusida soliq sohasida kichik mutaxassis bo'ladigan o'quvchilarga shu sohadagi dolzarb masalalar aks ettirilgan mavzular, bank muassasalarida ishlaydiganlar uchun esa pul, kredit, banklardagi dolzarb masalalarga qaratilgan mavzularni o'rganishni tavsiya qilgan ma'qul.

Kasbiy ta'lim kafedralari qoshidagi to'garaklarda esa boshqa fan to'garaklaridan farqli ravishda ham mutaxassislik fanlari hamda pedagogik-psixologik fanlar mavzulari bilan uyg'unlashgan masalalar muhokamasiga ko'proq diqqat qaratilgani maqsadga muvofiq.

Hozirgi kunda o'quv yurtlarida shu ta'lim muassasasining mutaxassis tayyorlashdagi ishlab chiqqan modeli, maqsadi va qator boshqa talablarni hisobga olgan holda ilmiy to'garaklarning Nizomlari ishlab chiqilgan hamda ular yuz berayotgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda takomillashtirilmoqda.

Ikkinchidan, to'garak faoliyatining samaradorligi to'garak rahbari bo'lgan ustoz-murabbiyning tashkilotchiligiga, o'z fanini, kasbini, o'quvchi-talabalar, shogirdlarini qay darajada sevishi, tushunishiga bog'liq.

Fan o'qituvchisining vazifalaridan biri, bu o'quvchilarni olimpiadalarga tayyorlash, ularni tashkil etish va o'tkazish bo'lib hisoblanadi. O'quvchi-talabalarining fanlar bo'yicha o'tkaziladigan olimpiadalari ularning bilim darajasini oshirishga yordam beradi, fanga qiziqishlarini shakllantiradi, ma'lum soha bo'yicha o'qishni davom ettirish va kasb tanlashida katta ahamiyatga ega. O'quvchilarning umumiy ta'lim tayyorgarligini xar tomonlama oshirish, fikrlash va ijodiy kobilyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Iqtisodiy fanlardan olimpiadalar qator predmetlar singari kollejlardan boshlanadi. Kollejda g'olib chiqqanlar tuman bosqichidagi olimpiadalarda, tuman olimpiadalari g'oliblari shaxar va viloyat olimpiadalarida ishtirok etishadi. Toshkent shahri va viloyatlar olimpiadalarining g'oliblari Respublika olimpia-

dasida ishtirok etishadi. Respublikamizning iqtidorli o'quvchilaridan tuzilgan komanda maxsus fanlar bo'yicha xalkaro olimpiadalarda ham ishtirok etishadi. Oliy o'quv yurtlarida esa boshqacharoq. Fan olimpiadalari birinchi bosqichi oliy o'quv yurtida o'tkaziladi. Unda 'olib chiqqanlar Respublika fan olimpiadasida ishtirok etishadi.

Olimpiada bu avvalo fanlar bo'yicha o'quvchi-talabalar o'rtasidagi musobaqa bo'lib, unda ular o'zlariga raqobatbardosh tengdoshlari bilan musobaqalashadi. Olimpiadalarga tanlangan savol va masalalar qiyinlik darajasi, keng qamrovliligi, o'quvchilardan nazariy bilimni, amaliy ko'nikma va malakani, keng doirada fikrlay olishni talab etishi bilan ajralib turadi.

Fan olimpiadalarini tashkil etish, o'tkazish uchun aniq metodik ishlanmalar yo'q. By bir tomondan kamchilik sifatida ko'rish mumkin, ikkinchi tomondan esa ijobiy, chunki turli o'quv yurtlari tomonidan to'plangan tajribalar asosida ularni samarali variantlarini tanlash, yanada takomillashtirish amalga oshiriladi.

Olimpiada o'tkazish q'uyidagi maqsadlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi:

- * iqtisodiyotni o'rganilayotgan predmetni keng qamrovli va chuqur o'rganish;

- * o'quvchi-talabalarni mustaqil ishlashlarini faollashtirish, qo'shimcha bilim olishga intilishlarini kuchaytirish;

- * ijodiy tashabbuskorlikni rivojlantirish va olgan bilimlaridan foydalana bilishga yo'naltirish;

- * eng yaxshi tayyorgarlik ko'rgan o'quvchi-talabalarni aniqlash va ularni individual qobiliyatlarini bamoyish qilishga bmkob yaratish;

- * olingan iqtisodiy bilimlar sifatini nazorat qilish;

- * bo'lajak iqtisodchilarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirish va boshqalar.

Olimpiada qanday shaklda o'tkazilmasin, ular o'qitish sifatini oshirish, o'quvchi-talabalarining bilim olishga ishtiyoqini kuchaytirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Olimpiada o'tkazish bo'yicha har bir o'quv yurtining o'z tajribasi bor. Albatta, Toshkent moliya institutining ham. Institutda olimpiadalar ananaviy ravishda o'tkaziladi. Shuning uchun qo'yiladigan maqsad, o'quvchi-talabalar bilan ishlash, olimpiadani tashkil etish va o'tkazish tartibi, reglamenti (vaqt ajratish tartibi), topshiriqlar ishlab chiqish, ish natijalarini baholash, qatnashchilarni rag'batlantirish va boshqalar bo'yicha katta tajriba to'plangan.

Xulosa

O'quvchi-talabalarda o'z ustida uzluksiz mustaqil ishlash ko'nikmasini tarbiyadashda mustaqil ishlashni tashkil etish muhim o'rin tutadi.

Mustaqil ishlash talabaning o'zi tomonidan tashkil etilib, muayyan o'quv ishlari izchil va uzluksiz ravishda o'qituvchining rahbarligi va nazorati asosida amalga oshiriladi.

Mustaqil ishlarning turli shakllari mavjud bo'lib, ularning barchasi talabalarda ijodiy ishlash ko'nikmasini hosil qilishga qaratilgan.

Mustaqil ijodiy izlanishda referat, kurs ishi, doklad yozish alohida o'rin tutadi.

Mustaqil ishlarni bajarishda talabalarning vaqtini to'g'ri taqsimlash ham

muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun talabalar bajariladigan ishlarning muhimligi, muddati nuqtai nazaridan ularni bajarish ketma-ketligini to'g'ri belgilash va rejalashtirishni o'rganishlari zarur.

Talabadan katta kuch, ijodiy izlanish talab qiladigan hamda bor bilimini yozma ravishda aniq, tushunarli, mantiqiy izchillikda bayon qilishni talab qiladigan yakuniy ijodiy mustaqil ish bitiruv malakaviy ishi bo'lib, u talabaning naqadar bilimli, mas'uliyatli, o'z fikrini ifodalashga mohirligini ko'rsatadi.

Nazorat savollari:

1. O'quv jarayonida mustaqil ishlarning tutgan o'rni qanday?
2. Nima sababdan mustaqil ta'limga alohida e'tibor qaratilayapti?
3. Mustaqil ta'limning asosiy maqsadi nima? U qanday vazifalarni bajaradi?
4. Talabalarining mustaqil ishini tashkil etishning qanday asosiy prinsiplarini bilasiz?
5. O'quvchi-talabalarni mutaxassis sifatida shakllanishida ilmiy to'garaklarning roli qanday?
6. Kurs ishi, ilmiy doklad, referat va boshqa mustaqil ishlarni bajarish, sizningcha, qanday ahamiyatga ega?
7. Talabalar vaqtini samarali taqsimlash deganda nimani tushunasiz?
8. Bitiruv malakaviy ishi va uni bajarishga qo'yilgan talablarni bilasizmi? Siz ularni ko'ngildagidek bajara olishga ishonchingiz komilmi?
9. Mustaqil ishlashni tashkil etishda talaba nimalarga e'tibor berishi zarur deb bilasiz?

17-mavzu: MALAKAVIY, PEDAGOGIK AMALIYOT VA UNI O'TKAZISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR

1. Iqtisodchi-pedagoglar tayyorlashda malakaviy va pedagogik amaliyotning tutgan o'rni va roli.

2. Amaliyot o'tkazuvchi talaba va unga rahbarlik qiluvchilarning vazifalari

3. Amaliyot o'tkazishni rejalashtirish va uni kundalikda ifodalash va amaliyot hisobotini tayyorlash.

Tayanch so'z va iboralar: Malakaviy amaliyot. O'quv amaliyoti. Ishlab chiqarish amaliyoti. Pedagogik-malakaviy amaliyot. Amaliyot dasturi. Amaliyot kundaligi. Amaliyot hisoboti.

1. Iqtisodchi-pedagoglar tayyorlashda malakaviy va pedagogik amaliyotning tutgan o'rni va roli.

Mamlakatimizda hayotga tatbiq etilayotgan demokratik va bozor islohotlari talablariga javob beradigan belgilangan vazifalarga muvofiq kadrlarni tarbiyalash, ularga ta'lim berish va tayyorlash tizimi tubdan isloh qilindi. Respublikamizda uzluksiz ta'lim va yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashning milliy modeli

yaratildi. Mamlakatimizda faol, o'z maqsadi sari intiluvchan, serqirra iste'dod va yuksak ma'naviy fazilatlariga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni egallagan – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlarni tarbiyalash uchun alohida e'tibor berilmoqda va buning uchun barcha sharoit va imkoniyatlar yaratilmoqda. Chunki, barkamol avlod - mamlakatimizni rivojlantirishda hal qiluvchi kuch ekanligini birinchi Prezidentimiz I. Karimovning tashabbusi bilan tashkil etilgan «Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimida so'zlagan nutqida ta'kidlaganidek, «... *inson kapitaliga yo'naltirilayotgan investitsiya va qo'yilmalarning o'sishini, hozirgi zamonda demokratik taraqqiyot, modernizatsiya va yangilanish borasida belgilangan maqsadlarga erishishda eng muhim qadriyat va hal qiluvchi kuch bo'lgan bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash vazifasini doimo o'zining asosiy ustuvor yo'nalishlari qatoriga qo'yadigan davlatgina o'zini namoyon eta olishi mumkin*»¹⁹

Respublikamizning uzluksiz ta'lim tizimi o'zining izchilligi bilan yosh avlodning yorqin kelajagini ta'minlashda ishonchli kafolat bo'lib qolmoqda. Bu tizimda o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining o'rni o'ziga xosdir, chunki bu tizim avvalo yurtimizda yangi ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, bu tizim respublikamiz mehnat bozoriga malakali mutaxassislar etishtirib bermoqda.

Malakaviy amaliyotni tashkil etish, rahbarlik qilish, amaliyot natijalarini yakunlash O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 1998 yil 30 oktyabr 305 sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari talabalarining malakaviy amaliyoti haqidagi Nizomda ko'rsatilgan.

Amaliyot davrida bo'lg'usi o'qituvchilar o'qituvchilik mehnati ko'p qirralilini u fanni o'qitishdangina iborat emasligiga, o'qituvchi oldida ko'pgina murakkab vazifalar turishiga ishonch hosil qiladilar. Amaliyot jarayonida nazariy bilimlari mustahkamlanib, ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil bo'ladi.

Dars o'tish o'qituvchidan fanni puxta bilishnigina emas, balki olgan bilimni ustalik bilan o'quvchi-talabalar ongiga etkazishni ham talab qiladi. Kasb ta'limi yo'nalishi bitiruvchilarining malakaviy va pedagogik amaliyoti iqtisodchi-pedagoglar tayyorlashda o'quv jarayonining muhim bo'g'ini bo'lib, bitiruvchi talabalarining o'z bilimlarini amalda tatbiq etish imkoni yaratiladi.

Odatda kasb-hunar kollejlarda o'quvchilar turli kasblarni egallash uchun dastlabki amaliyotni **o'quv ustaxonalarida o'tishadi**. O'quv ustaxonasi ta'limi jarayonida amaliy ish darsning 80 foizini tashkil qiladi. Bunda ularga egallayotgan kasbni **ishlab chiqarish ta'limi ustalari o'rgatishadi**. Undan tashqari 2 va 3-kurslarda ishlab chiqarishda malakaviy amaliyotini o'tashadi. Ishlab chiqarish ta'limi o'quv amaliyoti, ishlab chiqarish amaliyoti va diplom oldi amaliyotlarini o'z ichiga oladi. O'quv amaliyoti o'quv rejaning **O'quv amaliyotlari** - bitta

¹⁹ Каримов И. А. Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни баоқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти. //Ўзбекистон овози, 18 февраль 2012й.

umumkasbiy yoki kasbiy fandagi nazariy bilimlarni amaliy mustahkamlash, ish usullari va operatsiyalarini amaliy bajarib o`rganish bo`yicha ko`nikma hamda malakalarni shakllantirish maqsadida dastur asosida, ta`lim beruvchi nazorati ostida o`quv ustaxona va laboratoriyalarida, poligonlarda amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish amaliyoti kasb-hunar kollejlari malakali ishchi kadrlar bo`yicha kasb-hunar tayyorgarligining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Kasb-hunar kollejlari o`quvchilarining ishlab chiqarish amaliyotini o`tkazish o`rta maxsus, kasb-hunar ta`limi markazining «Kasb-hunar kollejlari o`quvchilarining ishlab chiqarish amaliyotini o`tkazish to`g`risi»dagi muvaqqat Nizomi asosida amalga oshiriladi.

Malakaviy amaliyotining vazifasi - hozirgi zamon ishlab chiqarish korxonalariga malakali ishchi kadrlarni tayyorlash, o`quvchilarning o`rganayotgan kasblari bo`yicha bilim, ko`nikmalarini mustahkamlash va takomillashtirishdan iboratdir. Ishlab chiqarish amaliyotini o`tkazish va uning mazmuni, bajarilishi lozim bo`lgan ishlarning hajmi tegishli yo`nalishi bo`yicha tasdiqlangan o`quv reja va dasturlar asosida belgilanadi.

Ishtisodiy yo`nalishdagi kasb-hunar **kollejlari kichik mutaxassislar tayyorlash boshqa yo`nalishlardan farq qilib**, ularda mutaxassis tayyorlashning o`ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, o`quv amaliyoti o`quv ustaxonalarida emas, balki sinflarda o`tkaziladi hamda ularni ishlab chiqarish ta`limi ustalari emas, balki mutaxassislik fanlardan dars o`tuvchi o`qituvchilar olib borishadi. Toshkent moliya institutida «Kasb ta`limi» bakalavriat yo`nalishi 3-kurs talabalari ixtisoslik bo`yicha iqtisodiy fanlar bo`yicha (buxgalteriya hisobi, bank ishi, moliya) malakaviy amaliyot o`tkazadilar.

Tabiiy, bu yo`nalish talabalarining malakaviy amaliyot o`tashi boshqa mutaxassisliklardan farq qiladi. Ular kelajakda o`rta maxsus o`quv yurtlarida iqtisodiy fanlar o`qituvchisi bo`lib ishlashlari sababli: birinchidan, o`z mutaxassisliklari bo`yicha iqtisodiy fanlarni chuqur bilishlari; ikkinchidan, o`rganilayotgan fanni o`quvchi-talabalarga etkazib berish malakasiga ega bo`lishlari lozim. Shuning uchun ham «Kasb ta`limi» bakalavriat yo`nalishi talabalari 3-kursda malakaviy amaliyot o`taydilar va fanni real hayotdagi tatbiqini o`rganadilar. Chunonchi, «Kasb ta`limi (buxgalteriya hisobi va audit)» bakalavriat yo`nalishi talabalari korxonalar, firma va boshqa tashkilotlarning buxgalteriyasida amaliyot o`taydilar va amalda buxgalteriya hisobi yuritilishini o`rganadilar. Bank ishi yo`nalishi talabalari respublika banklarida, moliya yo`nalishi esa moliya muassasalarida malakaviy amaliyot o`taydilar.

Ular o`z yo`nalishlari bo`yicha korxonalarining buxgalteriyasi, banklar va moliya tashkilotlari faoliyatlarini bilan tanishadilar. Nazariy olgan bilimlari amaliyotda qanday sho`llanishini kuzatadilar, o`zlari bu faoliyatda faol shatnashib, tajriba to`playdilar.

Kasb ta`limi bakalavrlari boshqa yo`nalishlardan farqli ravishda bo`lg`usi ishtisodchi-pedagog sifatida pedagogik-malakaviy amaliyot ham o`tashadi.

Pedagogik-malakaviy amaliyot.

4-kurs talabalari (8 semestr)da iqtisodiy fanlardan dars berish va o'quv jarayonini tashkil qilishni o'rganish uchun **o'rta maxsus ta'lim maskanlarida** pedagogik-malakaviy amaliyot o'taydilar.

“Kasb ta'limi” bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun ularni o'qituvchilik ishiga muvaffaqiyatli tayyorlashning muhim asosi sifatida kasbiy faoliyatga deyarli yaqinlashtirilgan sharoitda o'tkaziladigan **pedagogik amaliyot** hisoblanadi. Pedagogik amaliyot jarayonida ta'lim-tarbiyaning qonuniyatlari va tamoyillarini, nazariy jihatdan o'rganilgan kasbiy ko'nikma va malakani amaliy faoliyat jarayonida qo'llash, amaliy faoliyat tajribasini egallash imkoni yaratiladi. Pedagogik-malakaviy amaliyot talabalarni ixtisoslik fanlaridan olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq etish va ularda iqtisodchi-pedagog bo'lib ishlash ko'nikmasini hosil qiladi.

Ma'lumki, bo'lg'usi iqtisodchi-pedagog o'zi tanlagan kasbiy yo'nalish bo'yicha etarli nazariy-amaliy bilimga ega bo'lsa-yu, uni kasbiy faoliyati davrida o'quvchi-talabalarga etkaza olmasa, ya'ni qanday o'qitish kerakligini bilmasa, u holda bizning kelajagimiz bo'lgan bugungi yoshlar ertaga zamon talabi darajasidagi kishilar bo'lib etisha olmaydilar. Shuning uchun ham pedagogik-malakaviy amaliyot asosiy va muhim bosqich hisoblanadi. Chunki aynan ana shu pedagogik-malakaviy amaliyot davrida bo'lg'usi mutaxassis o'z kasbini amaliy jihatdan chuqur egallashi uchun imkoniyat yaratiladi.

2. Amaliyot o'tkazuvchi talaba hamda unga rahbarlik qiluvchilarning vazifalari

Malakaviy pedagogik amaliyotning maqsadi – talabalarning pedagogika, psixologiya, kasbiy pedagogika, kasbiy psixologiya, pedagogik texnologiyalar, kasbiy ta'lim metodikasi kabi fanlardan olgan nazariy bilimlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali dastlabki kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishdir.

Pedagogik-malakaviy amaliyotning asosiy masalalari

Pedagogik-malakaviy amaliyotning asosiy masalalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- o'qituvchining muhim kasbiy sifatlarini tarbiyalash;
- o'qituvchilik kasbiga muqim qiziqish va muhabbat uyg'otish;
- ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik va maxsus fanlar yuzasidagi bilimlardan aniq pedagogik masalalarini echishda foydalanish orqali ularni mustahkamlash, chuqurlashtirish va boyitish;
- kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirish;
- pedagogik faoliyatga ijobiy, tadqiqiy yondashuv hislatlarini uyg'otish.

Yuqorida qayd etib o'tganimizdek, nopedagogik oliy o'quv yurtlarida muayyan kasb bo'yicha pedagog kadrlarni tayyorlashda o'quv mashg'ulotlari bilan bir qatorda pedagogik-malakaviy amaliyot muhim o'rin tutib, u kasbiy tayyor-garlikning yakunlovchi bosqichi hisoblanadi. Uning xarakterli jihati shundaki, amaliyot bevosita talabaning egallayotgan kasbi bo'yicha kelgusida mustaqil kasbiy faoliyat yuritishi kerak bo'lgan sharoitda tashkil etiladi.

Pedagogik-amaliyotga o'rta maxsus o'quv yurtidagi o'quv uslubiy metodik bo'lim bevosita rahbarlik qilsa, o'rta maxsus o'quv yurti direktori pedagogik

amaliyotni tashkil etish va o'tkazish jarayoniga bevosita rahbar hisoblanadi. Shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni o'rganish qo'yilgan vazifalarni bajarishda shu ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, unga berilgan guruhni boshqarishni o'rganishda guruh rahbarining xizmati katta. Shuning uchun nizomda ularning vazifalari ko'rsatilgan, talabalar pedagogik amaliyotga borishdan avval uni sinchiklab o'qishlari zarur.

3. Amaliyot o'tkazishni rejalashtirish, uni kundalikda ifodalash va amaliyot hisobotini tayyorlash

Pedagogik-malakaviy amaliyot o'tishda amaliyot joyi muhim ahamiyatga ega. Uni tanlashda iqtisodiy fanlar, chunonchi «Kasb ta'limi (buxgalteriya hisobi va audit, bank ishi yoki moliya)» yo'nalishi talabalari uchun ana shu fanlar o'tiladimi yoki yo'qmi? ahamiyat berish kerak hamda aynan shu yo'nalish uchun zarur iqtisodiy fanlar o'tiladigan o'rta maxsus o'quv yurtlarini tanlash zarur. Tanlangan ta'lim maskaniga qancha amaliyotchi-talabalarni jo'natish masalasi o'sha bilim dargohining imkoniyatlari darajasidan kelib chiqib hal qilinadi.

Bitiruv amaliyotida 1 ta guruhga bitta amaliyotchi-talabani biriktirish maqsadga muvofiq hisoblanib, o'rtacha bitta ta'lim maskaniga maksimum 8-10 ta amaliyotchi-talabani yuborish etarli bo'ladi. Lekin shartnoma tuzilgan ko'pgina kasb-hunar kollejlari kafedra mudirlarining fikricha pedagogik-malakaviy amaliyotni sifatli o'tkazish uchun amaliyotchi talabalar soni kamroq bo'lgani, 4-5tadan ortmagani ma'qul.

Fanlardan amaliyot o'tish Davlat ta'lim standartlarida o'quv rejalari va amaliyot dasturlari belgilanadi. Amaliyot mazmuni yo'nalish, ixtisoslikning malakaviy talablari, korxonalar, muassasa, tashkilotlarning tavsifi hisobga olingan holda tegishli kafedralar tomonidan ishlab chiqiladi va oliy o'quv yurti rektori tomonidan tasdiqlanadi.

Amaliyot dasturi etakchi professor o'qituvchilar tomonidan tuziladi, amaliyot dasturlari har yili qayta ko'rib chiqiladi va to'ldiriladi.

Amaliyotlar muddati va uning mazmuni ularning turlariga qarab, tasdiqlangan o'quv rejalari va amaliyot dasturlari bilan belgilanadi.

Amaliyotga rektor buyrug'i bilan kafedralarning ishlab chiqarishni yaxshi biladigan, tajribali professor, dotsent va o'qituvchilari rahbarlik qiladi.

Pedagogik-malakaviy amaliyotning tuzilishi va mazmuni

Pedagogik-malakaviy amaliyot barcha oliy o'quv yurtlarida amaliyotchi talabalarni maxsus amaliyotga bag'ishlangan anjumanlari o'tkaziladi. Bunda amaliyotchi-talabalarning vazifalari, amaliyot davomida amalga oshiradigan ishlarining mazmuni, ular oldiga qo'yiladigan talablar tushuntiriladi.

Amaliyotga borgan amaliyotchining kundalik faoliyati amaliyot dasturi va uning asosida tuzilgan amaliyot ish rejasi **asosida tashkil etiladi.**

Pedagogik-malakaviy amaliyot ikki qismdan iborat bo'ladi:

1. Tanishuv davri.

Pedagogik amaliyotning 1- haftasi tanishuv davri bo'lib, amaliyotchi-talabalar pedagogik-**malakaviy** amaliyot o'tadigan ta'lim maskanlari bilan tanishadilar. Bunda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- pedagogik amaliyotda bevosita ishtirok etuvchi amaliyotchi-talabalar o'rta maxsus o'quv yurti direktori, uning o'rinbosarlari bilan tanishadilar va ular bilan suhbat o'tkaziladi;

- o'quv yurtining yo'nalishi, kafedralar, kichik mutaxassislar tayyor-lashda qatnashadigan etakchi kafedralar bilan;

- mutaxassis tayyorlovchi kafedralar va ularning jamoasi bilan;

- ta'lim muassasining moddiy texnika ta'minoti, zarur o'quv adabiyotlari, zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash uchun zarur texnik vositalar bilan ta'minlanishi;

- o'quv yurtining axborot resurslari markazi bilan;

- ta'lim maskani tarixi, tuzulishiga doir ma'lumotlar bilan tanishadilar.

- amaliyotchi-talabalar guruhlariga taqsimlab chiqiladi;

- amaliyotchi- talabalar o'zlariga biriktirilgan guruh bilan tanishib chiqadilar, iqtisodiy fanlardan o'tiladigan darslarni kuzatadilar;

- mutaxassislik fanlari bo'yicha hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha rejalar bilan tanishib chiqadilar va shunga asosan o'zlari uchun shaxsiy reja tuzib oladilar;

- o'zlariga biriktirilgan guruhda ta'lim-tarbiya ishlarini boshlashga tayyorgarlik ko'riladi.

2. Pedagogik amaliyotning acosiy davri

Amaliyotchi-talabalar pedagogik amaliyotning acosiy davri(faol qismi)da o'zlariga biriktirilgan guruhda o'quv dasturi va shaxsiy rejalarini asosida ta'lim-tarbiya ishlarini amalga oshiradilar.

Amaliyotchi-talaba pedagogik amaliyotning rejasini tuzib chishadi va uni kundalik daftarida aks ettiradi. Reja pedagogik-malakaviy amaliyotning barcha haftasi va kunlari uchun tuziladi. Uni tuzishda quyidagi namunadan foydalanish mumkin.

Bu davrda ular mutaxassislik fanlari bo'yicha darslarga tayyorlanadilar va ularni mustaqil tashkil etadilar. Shuningdek, shu o'quv guruhida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar o'tkazish uchun o'quvchi-talabalar bilan birgalikda tayyorgarlik ko'radilar va uni o'tkazadilar. O'zaro darslarga kiradilar va ushbu dars muhokamalarida ishtirok etadilar. Bunda metodistlar, mutaxassislik fanlari o'qituvchilari tomonidan amaliyotchi-talabalarga yakka tartibda va umumiy maslahatlar beriladi. Pedagogik-malakaviy amaliyot jarayonida tajribali o'qituvchilar darsiga kirib tajriba o'rganadilar hamda o'tilgan darslarga taqriz yozadilar.

Amaliyotchi-talaba ushbu amaliyotining asosiy ishtirokchisi bo'lib, u amaliyot jarayonida mavjud yo'riqnoma va dasturda ko'rsatilgan ishlarni hammasini bajarishi kerak.

Amaliyotchi-talaba amaliyot davomida o'sha ta'lim muassasasining ichki tartib qoidalariga to'la amal qilishi, ma'muriyat va amaliyot rahbarining buyruqlariga bo'yinsunishi talab etiladi.

Mutaxassis fanlari o'qituvchisi va guruh murabbiylari tajribalarini o'rganish maqsadida ular tomonidan olib boriladigan mashg'ulotlar va tadbirlarda ishtirok

etishi, o'z guruhi talabalarining barcha amaliyot jarayonida olib boradigan ishlarida qatnashib, ularning muhokamasida faol ishtirok etishi talab etiladi.

Amaliyotchi tomonidan mustaqil tashkil etilib, dars o'tiladi. Ularga tajribali o'qituvchilar, boshqa amaliyotchi talabalar taklif etiladi va o'tilgan darslar muhokama qilinadi hamda taqriz beriladi.

Bitiruv malakaviy ishi bo'yicha ma'lumotlar to'playdi, tadqiqot qilayotgan metodlarni qo'llash, ko'rgazmali va tarshatma materiallar tayyorlash hamda texnik vositalardan foydalanish bo'yicha tajriba-sinov darslari o'tib bjrardilar.

Xulosa

Mutaxassis kadrlar tayyorlashda kasbiy ta'lim jarayonida nazariy bilimlar tizimi shakllantirish bilan birga, amaliy ko'nikmalar hosil qilishga alohida diqqat qaratiladi. Amaliy ko'nikmalar odatda amaliy metodlar va amaliy faoliyat asosida shakllantiriladi. Amaliy metodlarga mashqlar, laborotoriya va amaliy ishlar kirsa, amaliy faoliyatga o'quv amaliyoti, malakaviy amaliyot kabilar tashkil etadi. O'quvchi-talabalarda ko'nikma va malaka hosil qilishda malakaviy amaliyot alohida o'rin tutadi.

Nazariy olingan bilimlar bilan amaliyotni bog'lashda bunday rahbarlikning samarasi beqiyosdir. Shu bois tayinlangan ikkala rahbar amaliyot dasturida belgilangan vazifalar(topshiriqlar)ni real bajarilishiga erishishdir. Ishlab chiqarishdan tayinlangan amaliyot rahbarining barcha vazifalari, javobgarligi belgilanishi va shu talablar bajarilishini kafedra va fakulhtet tomonidan nazorat qilinadi.

Talaba bitiruv malakaviy ishini amaliyot o'tgan joyi misolida yozishi kerak. Aksariyat hollarda talaba amaliyot o'tashga bo'lajak ish joyiga yuboriladi. Bunda talaba kelgusida o'zi ishlaydigan jamoa bilan yaqindan tanishadi.

Nazorat savollari:

1. Malakali mutaxassislar tayyorlashda malakaviy amaliyotning tutgan o'rni ba roli qanday?
2. Malakali iqtisodchi-pedagoglar tayyorlashda pedagogic amaliyotni o'tash qanday ahamiyatga ega?
3. Malakaviy va pedagogik amaliyotn qanday me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida o'tkaziladi?
4. Malakaviy amaliyot bilan pedagogik amaliyotning umumiy jihatlari va farqlarini ko'rsata olasizmi?
5. Talabalarga amaliyot o'tashda qanday talablar qo'yiladi?
6. Amaliyot o'tash uchun talabalarga ikki tomonlama rahbar tayinlashning sababi nimada deb o'ylaysiz?
7. Amaliyot bo'yicha hisobotda nimalar aks ettiriladi?

18-mavzu: **IQTISODIY FANLARNI O'RGANISHDA BILIMNI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH**

REJA:

- 1 O'quv jarayonida nazoratning o'rni va roli, asosiy tamoyillari
2. Ta'lim oluvchilar bilimni nazorat qilish turlari, shakllari va metodlari
3. Talabalar bilimni nazorat qilishni tashkil etish va baholashning jahon tajribasi

Tayanch so'z va iboralar: Nazorat qilish. Baholash. Boshlan-g'ich baholash. Joriy baholash. Oraliq baholash. Yakuniy (umumlashtiruvchi) baholash. O'z-o'zini nazorat. Rubrikatsiya jadvali. Mezonga asoslangan baholash. Me'yorga asoslangan baholash.

O'quv jarayonida nazoratning o'rni, roli va tamoyillari

Qo'yilgan ta'lim maqsadidan kelib chiqib erishilgan natijani nazorat qilish alohida muhim ahamiyatga ega va u pedagogik texnologiyaning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. O'quvchi, talabalarining bilimi va ko'nikmalarini tekshirish, sinash (o'lchash) va baholash nazorat deb ataladi.

Nazoratning asosiy didaktik funksiyasi o'qituvchi va talaba o'rtasida qaytuvchan aloqani o'rnatish, o'quvchi, talabalar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish darajasi to'g'risida xolisona axborotga ega bo'lish va ular bilimi, ko'nikmalaridagi kamchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf qilish uchun chora-tadbirlar ko'rishdir.

Nazorat qilish deganda – o'quvchi-talabalarining ta'lim jarayonida o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlashni tushunamiz. U o'z ichiga sinash va baholasni oladi.

O'quvchi-talabalar bilimni, muntazam tekshirish va baholash ularni predmetni o'rganishga undaydi. **Baholash** - ta'lim jarayonining o'quv maqsadlariga erishilganlik darajasini belgilangan mezonlar asosida o'lchash, natijalarni aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan jarayon bo'lib, faqat o'qitish natijalarini nazorat qilish emas, balki o'quv jarayonining turli bosqichlarida ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatiga rahbarlik qilish hamdir.

Baho pedagog uchun o'qishni ragbatlantirish, ijobiy o'quv natijalarini shakllantirish, shaxsga ta'sir etishning asosiy vositasi bo'lib hisoblanadi.

Baholashning adolatli bo'lishi va bilimiga ko'ra tabaqalanishi, predmetni puxta o'zlashtirish uchun intilishga olib keladi.

Baholash faqatgina o'zlashtirish darajasini aniqlash emas, balki pedagog uchun o'qishni ragbatlantirish, ijobiy o'quv motivlarini shakllantirish, shaxsga ta'sir etishning yagona vositasi bo'lib hisoblanadi. Xolisona bahodash ta'sirida talabalarda unga muvofiq bo'lgan o'z-o'zini baholash, o'z muvaffaqiyatlariga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish hissi paydo bo'ladi.

O'qituvchi o'quvchi-talabalar bilimni sinash va baholash orqali:

* talabalar fan bo'yicha nimalarni bilishi, qanday savollarni chuqurroq o'rganishi zarurligi, zaif jihatlari aniqlanadi;

* nimalarni, qanday savol, masalalarni o'zlashtirgani haqida axborotga ega bo'ladi;

* Ota-onalar farzandlarining muvafaqqiyatlari haqida axborot olishadi.

* Ma'muriyat o'quvchi-talabalarning erishgan natijalari asosida ularning yutuqlari va kamchiliklari to'g'risida axborotga ega bo'ladi.

* O'qituvchi va o'quv yurti ma'muriyati tomonidan o'quvchi-talabalar bilimni baholash orqali ularni kursdan kursga ko'chirish haqida qaror qabul qilinadi.

* Erishilgan natijalarning tahlili asosida butun o'quv-tarbiya jarayoniga **o'zgartirish kiritish haqida** yoki boshqacha qaror qabul qilinadi.

Nazorat ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib, kator funksiyalarni bajaradi:

1. Tashhislovchi funksiyasi. O'quvchi, talabalarning xislat, fazilatlari, o'quv va ijtimoiy faoliyatining turli jihatlari aniqlanadi. Ilmiy asoslangan axborot olinadi. Tashhislashdan maqsad kadrlar tayyolash sifatini boshqarishdir.

2. O'qituvchi-o'rgatuvchi funksiyasi. Talabalarning o'zlashtirishiga ta'sir ko'rsatadi, ularning faolligini oshiradi. O'quv faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil qilish, o'qishga ijodiy munosabatda bo'lish, ijobiy fazilatlarini namoyon qilish va uni rivojlantirishga undaydi.

3. Tarbiyalovchi funksiyasi. O'quvchi, talabalarning salbiy tomonlari-ni minimallashtirish uchun muhit yaratiladi.

4. Rivojlantiruvchi funksiyasi. O'quvchi, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ko'nikma, malakalarini tashhislash orali o'zgartirishlar kiritish, dunyoqarashining kengayishi, ijtimoiy tajribasini ortishida o'z aksini topadi.

O'quvchi-talabalar bilimni sinash va baholash nihoyatda katta ahamiyatga ega bo'lib, uni amalga oshirishning qator tamoyillari mavjud. Talabalar bilimni nazorat qilish va baholashning asosiy tamoyillari:

- barcha talabalarni jalb etish;

- dastur materiallarini to'la qamrab olish;

- talabalarga oshkora yondashish;

- talabalar bilimni adolatli baholash;

- muntazam tarzda nazorat va baholashni amalga oshirishga rioya qilish, ularni o'z ustida tinimsiz ishlash, o'qish, o'rganishga undaydi.

Baholash o'quv **maqsadlariga asoslangan bo'lishi lozim**. Baholashning o'zi aslida qo'yilgan maqsadga naqadar erishilganini aniqlashga xizmat qiladi. O'quv maqsadlariga qarab, baholashning shakli va usullari tanlanadi. Har qanday baholash tizimi loyihalashtirilayotganda, baholash topshiriqlari berilgan ta'lim mazmuni doirasida bo'lishi talab etiladi.

Baholashni rejalashtirishda:

1) baholash topshiriqlari ta'lim jarayonidan ko'zlangan o'quv maqsadlarini to'la aks ettirishi; 2) o'quv maqsadlariga muvofiq baholash shakllari, usullari va mezonlari to'g'ri tanlanishiga diqqat qaratish kerak.

Hozirgi paytda talabalar bilimni nazorat qilish va baholash, uning barcha tamoyillarini nazarda tutgan holda ta'lim tizimidagi mamlakatimiz va chet el

pedagoglari tajribasi asosida ishlab chiqilgan reyting (ing. Rating – individual son, miqdor ko‘rsatkichi ma’nosida ishlatiladi) tizimi qo‘llanilmoqda.

Ta’lim jarayonida o‘quvchi-talabalarni o‘qituvchi tomonidan baholanishi va qator baholash metodlari va usullari ba’zi holatlarda baholashga subyektiv yondo-shish imkoniyatini vujudga keltiradi. Bunday yondoshuvda ta’lim beruvchining shaxsiy qarashlari bilan bog‘liq baholash **xatoliklari** kelib chiqishi mumkin. Bular **hayrixohlik xatosi, yuqori talab qo‘yish xatosi, o‘rtacha baho berish xatosi, o‘z fikrini o‘zgartirmaslik xatosi, yoqtirmaslik xatosi kabilar.**

Ta’lim oluvchilar bilimni nazorat qilish turlari, shakllari va metodlari

Talabanning fan bo‘yicha o‘zlashtirishini baholash semestr, o‘quv yili davomida muntazam ravishda olib boriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2009 yil 11 iyundagi № 204 sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan. «Oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimni baholashning reyting tizimi to‘g‘risidagi Nizom»ga asosan talabalarining fan bo‘yicha o‘zlashtirishni baholash muntazam ravishda olib boriladi va quyidagi turlar orqali amalga oshiriladi.

Baholash o‘tkazilish vaqtiga ko‘ra uch turga ajratiladi:

- Joriy, ya’ni shakllantiruvchi baholash;
- Oraliq umumlashtiruvchi baholash.
- Yakuniy umumlashtiruvchi baholash.

Odatda ko‘pincha o‘qituvchilar dars boshlanishida pre-test, blits-so‘rov va boshqa metodlar yordamida boshlang‘ich baholashni o‘tkazishi mumkin.

Umumlashtiruvchi baholashni o‘tkazishda quyidagilarga e’tibor berish lozim:

- Ta’lim oluvchi umumlashtiruvchi baholash nima uchun o‘tkazilishi haqida ma’lumotga ega bo‘lishi lozim. U qachon, kim tomonidan va qanday o‘tkazilishini bilishlari muhim ahamiyatga ega. Bu uning baholashga tayyorgarlik ko‘rishga undaydi.

- Ta’lim oluvchi oldindan belgilangan mezonlar yordamida baholanishi lozim. Baholashni o‘tkazish shartlari unga jiddiy yondashishga, o‘z qobiliyatini namoyish qilishiga imkon beradi.

- Baholash o‘tkazish sharoitida ta’lim oluvchi o‘zini erkin tutishi va noxushlik his etmasligiga imkoniyat yaratish kerak.

- Qo‘yilgan baho o‘quv natijasiga qay darajada erishganlikni tushunish va uni mujassamlashtirish uchun ahamiyatlidir.

Talaba o‘rganayotgan fani bo‘yicha maksimal ballning kamida 55 foizini to‘plagan bo‘lishi kerak. Undan kam ball to‘plagan talabanning fanni o‘zlashtirishi qoniqarsiz deb hisoblanadi.

“Baholashning reyting tizimi to‘g‘risida»gi muvaqqat Nizomiga ko‘ra

Semestr davomida fanlar bo‘yicha to‘plagan ballar maksimal ballning:

86 – 100 foizini tashkil etsa, «a‘lo»;

71 – 85 foizini tashkil etsa, «yaxshi»;

55 - 70 foizini tashkil etsa, «qoniqarli»;

55 foizdan kam bo‘lsa «qoniqarsiz» baholanadi.

Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning nazariy bilimlari va aqliy layoqatini baholashda og'zaki va yozma baholash topshiriq shakllaridan foydalaniladi.

O'quvchi-talabalar bilimini nazorat qilishning quyidagi shakllari mavjud:

Frontal tekshiruv – o'zlashtirish lozim bo'lgan (qoida, jadval, yilnomalar) ko'p bo'lmagan materialni tekshirish uchun qo'llaniladi. Odatda u ko'proq joriy nazoratda qo'llaniladi.

O'z-o'zini nazorat. Talabani o'quv faoliyatini o'qituvchi yoki talabani o'zi *texnik vosita - kompyuter* yordamida nazorat qilish mumkin. Nazorat turi va vositani tanlash ta'lim maqsadi va talabani individual xususiyatidan, ta'lim olish sharoitidan kelib chiqib tanlanadi. Bundan tashqari talabalar turli tanlovlarda qatnashih uchun "rezyume" topshiradilar. O'ziga rezyume yozish jarayoni ham o'zini baholash deb ayta olamiz.

Modulda ko'zda tutilgan nazorat. Bunda modul birligi fandagi bo'lim yoki mavzuiy – ya'ni mavzu o'tib bo'lingach amalga oshiriladi.

Standart talablarining bajarilishini nazorat qilish kim tomonidan o'tkazilishiga ko'ra: ichki nazorat, tashqi nazorat, davlat-jamoat nazorati shaklida bo'lishi mumkin.

Ichki nazorat - ta'lim muassasasi tomonidan amalga oshiriladi; o'qitish sifatining ichki nazorati ta'limni boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organi tasdiqlagan «Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari o'quvchilarining bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi to'g'risida»gi Nizom, «Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholashning reyting tizimi to'g'risidagi Nizom» asosida reyting-nazorat shaklida o'tkaziladi.

Tashqi nazorat - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Davlat test markazi tarkibidagi Kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish, pedagog kadrlar va ta'lim muassasalari attestatsiyasi boshqarmasi tomonidan tayyorlangan «Ta'lim muassasalari va pedagogik kadrlarning davlat attestatsiyasi va akkreditatsiyasi haqidagi Nizom» va amaldagi me'yoriy hujjatlar asosida amalga oshiriladi;

Davlat-jamoat nazorati – ta'limni boshqaruvchi vakolatli davlat organi va u bilan kelishilgan holda jamoat tashkilotlari va kadrlarga talabgorlar tomonidan amalga oshiriladi;

Yakuniy davlat attestatsiyasi – davlat imtihonlari va malakaviy bitiruv ishi, diplom ishi(loyiha)ni himoya qilish bilan yakunlanadi.

Ta'lim oluvchilar bilimini sinash va baholash metodlari

O'quvchi-talabalar bilimi, ko'nikma va malakalarini sinash va baholasi metodlar hamda usullar yordamida amalga oshiriladi. Ularni qanday tarzda bajarilishiga ko'ra uchta katta guruhga bo'lish mumkin: og'zaki, yozma va amaliy.

Ta'lim oluvchilar bilimini sinash va baholashda qanday usulni tanlash, o'tilayotgan fan, qo'yilgan maqsad, o'qituvchining tanlovi kabilarga bog'liq.

Baholashning turli tiplarini taqqoslash

Topshiriq turlari	Afzalliklari	Kamchiliklari
Masala, mashqlar	Ballda baholash oson. Talabalar bilimini real hayotda qo'llay bilishi, ko'nikmala-	Yaxshi masala-mashqlarni o'ylab topish, tuzish oson emas. Talabalar haddan tash-

	rini tekshirish, aniqlash mumkin	qari hisob-kitobga berilib ketishi mumkin. Tor doiradagi savollar qamrab olinadi.
Esse uchun savol, mavzu bo'yicha tayanch iboralar asosida savollar variantlari	Savollarni tuzish oson. Talabalar o'z fikrini bayon qilish uchun keng imkoniyatga ega. Tavakkal qilib javob topib bo'lmaydi.	Javoblarni tekshirish uchun ko'p vaqt ketadi. Baholash qiyin.
Testlar	Butun dastur bo'yicha yoki alohida mavzularni qamrab olishi mumkin. Talabalar bilimini tezda tekshirish mumkin. Talabalar bilimi obyektiv baholanadi.	Tavakkal qilib javob topish mumkin. Test savollarini tuzish ko'p mehnat va vaqt talab qiladi. Talabani o'z fikrini bildirish imkoniyati yo'q.
Ijodiy topshiriq	Fikr yuritishning eng yuqori darajasiga yetishga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin. Asosiy diqqat bilimni amaliyotda qo'llashga qaratiladi. Talabaga ijodiy mustaqillik beradi, olgan bilimining turli tuman qirralarini namoyon qiladi.	Hamma konsepsiya, mavzular uchun ham qo'llab bo'lmaydi. Kutilgan natijani bermasligi mumkin. Baholash qiyin. Ko'p vaqt ketadi. Talabalar o'rtasidagi farqni aniqlash qiyin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2009 yil 11 iyundagi № 204 sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan. «Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholashning reyting tizimi to'g'risidagi Nizom»ga asosan talabalar bilimini baholashda quyidagi namunaviy mezonlar inobatga olinadi.

O'quv jarayonini tashkil qilish, talabalar bilimini sinash va baholashda jahon amaliyotini qo'llash

Hozirgi taraqqiyot darajasi global miqyosda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishga, ta'lim olishning uzluksizligini ta'minlashni asosiy vazifaga aylanishiga olib keldi.

Keyingi yillarda avval ko'rsatib o'tganimizdek:

- 1) generatsiya tizimi va bilim berish murakkablashdi;
- 2) mavjud bilim va axborot tizimi bir necha barobar o'sdi;
- 3) bilimda eskirish tezligi yuqori;

Shuning uchun olingan fundamental, asosiy bilim ma'lum davrda qo'shimcha ta'lim dasturi bilan to'ldirib turilishi va malaka oshirib turilishini talab qiladi.

Ma'lumki, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar o'z navbatida ishchi kuchi malakasi, mahoratini yuqori bo'lishini, ishchi kuchiga bo'lgan talabning o'zgarishiga moslashuvchan, o'z malakasini oshirishga intiluvchan bo'lishni talab etadi. Mehnat bozori ishchi kuchini moslashuvchanligiga alohida talablar qo'yadi.

Shuning uchun jahon tajribasida:

* o'qish va ish jarayonini yaqinlashtirish va moslashuvchanligini ta'minlash, ularni bir-biri bilan bog'lash;

* ishchi kuchi safarbarligini ko'tarish;

* ta'lim berish va bandlikning moslashuvchan shakllarini qo'llash;

* ish vaqti va ta'lim vaqtini bog'lash, ta'lim vaqti muddatiga va boshqalarga e'tibor berilmoqda.

Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil tanlash va qaror qabul qilish ko'nikmasini hosil qilish obyektiv zaruriyatga aylandi.

Talabalarni mustaqil ishini tashkil qilish va o'z ustida uzluksiz ishlashi, izlanishini ta'minlashda jahon tajribasida «Sillabus (Syllabus)» muhim o'rin tutadi.

Sillabus bu o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi shartnomadir.

Sillabusda kafedra tomonidan: a) fan bo'yicha albatta o'rganilishi zarur bo'lgan mavzular ko'rsatilishi mumkin;

b) o'qituvchilar dasturda ko'rsatishlari shart bo'lgan komponentlarni aniqlab berishi mumkin. Boshqa topshiriqlarni o'qituvchining o'zi belgilaydi.

Sillabusda ko'rsatilishi shart bo'lgan komponentlar:

1. O'qituvchi haqida ma'lumot (O'qituvchining ismi, sharifi, kafedrada bo'ladigan vaqtlari, muloqotda bo'lish uchun boshqa axborotlar).

2. Fan haqida ma'lumot: fanning va mutaxassislikning nomi, fanga ajratilgan soatlar, ma'ruza, amaliy(seminar) mashg'ulot, laborotoriya ishiga ajratilgan soatlar, qaysi semestrda o'tilishi va dars o'tiladigan auditoriya.

3. O'rganilayotgan fanni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar majmuasi.

4. Mazkur fanni o'rganib bo'lgach, talabaning bilim darajasi, ko'nikma va xabardor sohalari doirasi.

5. O'qitiladigan fan haqida qisqacha ma'lumot, uning maqsadi va vazifalari.

6. Ma'ruza, seminar(amaliy), mashg'ulot mavzulari, ularga ajratilgan soatlar.

Mavzular bo'yicha mustaqil ravishda bajarilishi lozim bo'lgan topshiriqlar.

7. Adabiyotlar ro'yxati: asosiy adabiyotlar va qo'shimcha adabiyotlar, jumladan, elektron adabiyotlar, matbuot nashrlari, internet manbalari;

8. Baholash bo'yicha axborotlar: bilimni baholash shkalasi, mezonlari, ularni bajarishga bo'lgan talablar(rubrikatsiya jadvali);

9. Baholash jarayoni va siyosati. U o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- barcha ishlarni baholash qoidalari(maksimal ball, rag'batlantiruvchi va shtraf ballari);

- imtihon, yakuniy baholashning mezonlari;

- yakuniy baholash va uni appelyasiya qilishning qoidalari;

- darsga kechikib kelish, auditoriyada o'zini tutish, berilgan topshiriqni muddatida bajarmaslik, imtixon qatnashmaslik oqibatlarini.

Har bir talaba yil boshidan o'z faoliyatini sillabus asosida tashkil etadi.

Hozir O'zbekistonda ham jahon tajribasidan kelib chiqqan holda o'quv jarayoniga uning ayrim elementlarini tatbiq etishga harakat qilinayapti. USAID CAR dasturi bo'yicha seminar qatnashchilari bo'lgan o'qituvchilar bu borada o'z tajribalari bilan o'rtoqlashmoqdalar. Albatta talabalar faoliyatini «Sillabus-

o'qituvchi bilan talaba o'rtasida shartnoma» asosida tashkil etish ularni chuqur bilim olishlari, puxta malakaga ega bo'lishlariga yordam beradi. Lekin uni tom ma'noda qo'llash talabalarda tanlov asosida o'tiladigan fanlar, kurslarni, dars beradigan o'qituvchilarni o'zlari tanlash imkoniyatiga ega bo'lishlarini taqozo qiladi. Lekin hozircha buning uchun imkoniyat yetarli emas.

Talabalarga dars berar ekanmiz, ularning individual xislatlarini yanada boyitib, o'z bilimlarini oshirish uchun o'zlari harakat qilishlari lozimligini o'rgatishimiz, to'g'ri yo'lga yo'naltirishimiz kerak. Ular o'z oldiga o'zi maqsad qo'yib, unga erishish uchun harakat qilishi kerak. Ana shuning uchun ham o'qituvchi bor mahoratini ishga solib, talabalarni individual xislatlariga maksimal darajada ta'sir etib, ularni ana shu maqsadni tanlash va buning uchun o'z kuchlarini to'g'ri yo'naltirishlariga yordam berishi kerak.

Ta'lim tizimini modulli yondashuv asosida tashkil etish har bir fan bo'yicha sillabus hamda baholash tizimini ishlab chishishni va uni amalga oshirishni talab etadi.

Xulosa

O'quvchi-talabalarining bilim olishini nazorat qilish, sinash va adolatli baholash ularni fanni chuqur o'zlashtirishlari uchun intilishga olib keladi. Bilimni nazorat qilish, sinash va baholash reyting tizimi orqali amalga oshiriladi.

O'quvchi-talabalar bilimini sinash va baholashda turli usullar qo'llaniladi. Ulardan eng ko'p qo'llaniladiganlari testlar, masala-mashqlar yechish, nazorat ishi yozish, esse yozish, savol-javob o'tkazish, referatlar yozish, ijodiy topshiriqlarni bajarish va boshqalar bo'lib, ularning har birini o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari bor. Shuning uchun iloji boricha o'qituvchi bir xil usulni qo'llamaslikka harakat qilgani ma'qul.

Kelajakda o'quvchi-talabalar bilimini nazorat qilish, sinash va baholashda jahondagi ilg'or tajribalarni o'rganib, ularni qo'llashga diqqat qaratish ijobiy natijalarga olib kelishga yordam beradi.

Nazorat savollari:

1. Talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning qanday ahamiyati bor?
2. Nazorat qilish va baholashning qanday tamoyillarini bilasiz?
3. Talabalar bilimini nazorat qilishning qanday turlarini bilasiz?
4. Nazorat qilish va baholashning asosiy shakllarini, afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsating.
5. Siz talabalar bilimini nazorat qilish, sinash va baholashning qaysi turlarini ko'proq qo'llagan bo'lar edingiz? Nima sababdan? Izohlang.
6. Sillabus(Syllabus) nima? Siz o'z faoliyatingizda undan foydalanasizmi?
7. O'quvchi-talabalarining bilimini sinash va baholashda yana qanday ilg'or jahon tajribalaridan foydalangan bo'lar edingiz?
8. Mustaqil ishlashni tashkil etishda talaba nimalarga e'tibor berishi zarur deb bilasiz?

19-mavzu: IQTISODIY FANLAR BO'YICHA O'QUV – USLUBIY KOMPLEKSI. ULARNI TUZISH VA O'QUV JARAYONIDA QO'LLASH METODIKASI

REJA:

1. Kadrlar tayyorlash maqsadi va uni Davlat ta'lim standartlarida ifodalanishi.
2. Iqtisodiy fanlarni o'qitish bo'yicha o'quv-uslubiy kompleksi va uning tarkibiy qismlari.
3. O'quv-uslubiy kompleksini tayyorlash va o'quv jarayonida qo'llash

Tayanch so'z va iboralar: O'quv-uslubiy majmua. Standart. Kadrlar tayyorlashning davlat ta'lim standartlari. Kasb-hunar ta'limi tarmoq standarti. Kasb. O'quv rejasi. Davlat attestatsiyasi. O'qish. O'quv fani dasturi. O'quv faoliyati. Darslik.

1. Kadrlar tayyorlash maqsadi va uni Davlat ta'lim standartlarida ifodalanishi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining maqsadi - ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi malakali kadrlar tayyorlash tizimini yaratishdir. Bu tizim dunyoga yangi ko'z bilan qaraydigan, ishning ko'zini biluvchi, vaziyatni taxlil qilib, to'g'ri xulosa chiqarib, qaror qabul qiluvchi, kelajakni mustahkam poydevorini quruvchi va jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi kadrlar tayyorlashni eng muhim va mas'uliyatli vazifa sifatida amalga oshirishi lozim.

Bu vazifani amalga oshirishda ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etish, fanlarni o'qitishda o'quv-uslubiy kompleks va uning o'quv jarayonini tashkil etishda qo'llash muhim rol o'ynaydi.

Biz eng avvalo kimni, qanday kadrlar tayyorlashni aniq tasavvur qilishimiz kerak. Bu maqsad davlat ta'lim standartlarida o'z aksini topadi.

Standart (inglizcha Standard-norma, namuna) mahsulotni sifati, tarkibi jihatidan qat'iy belgilangan parametrlardan tashkil topgan, mahsulot, qoida, ko'rinishdir. Standart keng ma'noda bir-biri bilan taqqoslash mumkin bo'lgan ob'ektlarni solishtirish uchun qabul qilingan namuna, etalon, modeldir. Standartlar texnik normativ hujjat sifatida ishlab chiqilib, qabul qilingan ma'lum mezonlar, qoidalar, talablar kompleksidan iborat. Ular vakolatli organlar tomonidan tasdiqlanadi.

Standartlar moddiy shaklda mahsulot etaloni, namuna sifatida bo'lishi yoki turli normativ, qonun-qoida, talablar tarzida bo'lishi mumkin. Standartlarni qo'llashdan maqsad, mahsulotni, bajarilgan ishni sifatini ta'minlash.

Ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashning davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqilishidan maqsad tayyorlanayotgan kadrlarimizni zamon talabi darajasida bo'lishini ta'minlashdir.

Bu standartlarda ta'lim dargohini bitirib chiqayotgan o'quvchi, talabalar qanday bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishi, ularning qo'lidan nima ish kelishining minimal darajasi belgilab qo'yiladi.

Ta'limni standartlashtirish bu butun dunyo miqyosida ta'limni isloh qilishdagi eng asosiy tendensiyalardan biri. Unga bozor iqtisodiyoti talablari nuqtai nazaridan

yondashiladi. Jamiyat bilan ta'limning o'zaro moslashishini ta'minlash bugungi kunning nihoyatda jiddiy masalasidir. Ayniqsa, ikki mustaqil bozor, ta'lim va mehnat bozorlarini bir-biriga yaqinlashtirish, shu asosda talab va taklif muvozanatiga erishish nihoyatda muhim va dolzarb masala. Jamiyatda sodir bo'layotgan yangiliklar, iqtisodiy o'zgarishlar ta'lim tizimiga yangicha yondashishni taqozo etadi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsadi va amalga oshirish dozim bo'lgan vazifalaridan biri, ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik sifati va ixtisosiga talablarni, ularning madaniy va ma'naviy-ruhiy darajalarini aniqlab beruvchi davlat ta'lim standartlarini yaratish va uni tadbqiq etishdir.

Xalqaro talablarga javob beruvchi davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish:

1. O'zbekiston Respublikasi va rivojlangan mamlakatlarda ta'lim ekvivalentligini, turli ta'lim muassasalari diplomlarini taqqoslab, mamlakatimiz ishchi va mutaxassislarini xalqaro mehnat bozorida to'siqlarsiz ishtirok etishini ta'minlaydi.

2. Ta'lim xizmatlari sifatiga aniq (qat'iy) talablarni belgilab qo'yilishi kadrlar tayyorlash sifatini oshiradi.

3. Ta'lim muassasalari ishi samaradorligini nazorat qilish tizimini tartibga soladi.

4. Iqtisodiyot va biznes talablarini tezda ilg'ash va hisobga olish imkoniyatlarini yaratadi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qabul qilingandan so'ng uning talablarini amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 1998 yil 5-yanvarda «Uzluksiz ta'lim tizimi uchun davlat ta'lim standartlari»ni ishlab chiqish va joriy etish to'g'risida»gi Qarori qabul qilindi va shu Qaror asosida «Davlat ta'lim standartlari to'g'risida» gi Nizom ishlab chiqildi.

Nizomning 1.1 bandida: O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» qonunining 7-moddasida, Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq respublikada idoraviy bo'ysunish va mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, ta'lim muassasalarining barcha turlari uchun majburiy bo'lgan davlat ta'lim standartlari(DTS) belgilanadi.

DTSda kadrlar tayyorlash sifatiga, ta'lim mazmuniga nisbatan qo'yiladigan talablar, ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasi hamda ta'lim muassasalarini bitiruvchilarga nisbatan qo'yiladigan malaka talablari, o'quv yuklamasining zarur hajmini, ta'lim muassasalari faoliyatini va kadrlar tayyorlash sifatini baholash tartibi va mexanizmini belgilash qayd etilgan.

Nizomda davlat ta'lim standartlarining maqsad va vazifalari ko'rsatilgan. Davlat ta'lim standartlarining joriy etilishi quyidagi maqsadlar amalga oshirilishini nazarda tutadi:

- ta'limning yuksak sifatini ta'minlash hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar asosida rivojlangan demokratik davlat barpo etish talablariga javob beruvchi kadrlar tayyorlanishini ta'minlash;

- mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib

chiqib kadrlar tayyorlash mazmunini tartibga solish;

- ta'limning demokratlashuviga insonparvarlashuviga, ijtimoiyligiga ko'ra, ta'lim oluvchilarning xuquqiy, iqtisodiy bilimlari darajasini, shuningdek, ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish;

- sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida shaxsning jamiyat va davlatning vazifalarini himoya qilish;

- kadrlar tayyorlash sifatini va ta'lim faoliyati mezonlari va tartibini baholash;

- ta'lim jarayoni va kadrlar tayyorlashning izchilligi va uzluksizligini ta'minlash, ta'limning barcha turlari va bosqichlarida o'quv - tarbiya jarayonini maqbullashtirish;

- mehnat va ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash.

DTSning amaliy muhimligini hisobga olib, uni quyidagi tartibda ishlab chiqish tavsiya etiladi:

- mualliflik jamoalarini tuzish;

- alohida bo'limlarni ishlab chikish, ularga dastlabki baholash va o'zgartirishlar kiritish;

- DTS loyihasini tuzish uni ekspert baholashi;

- yakuniy ishlov berish, tahrirlash, rasmiylashtirish va tasdiqlash.

Shunday qilib, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarga talab va ta'lim mazmunidan kelib chiqqan holda:

- * Davlat ta'lim standartlari;

- * asosiy qoidalar bo'yicha tayanch o'quv rejasi ishlab chiqiladi;

- * tayanch o'quv rejalari ta'lim muassasalarining ishchi - o'quv rejalari ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

2.Iqtisodiy fanlarni o'qitish bo'yicha o'quv-uslubiy kompleksi va uning tarkibiy qismlari.

Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim yo'nalishiga ko'ra kasb faoliyatining aniq sohasi kasblar tasniflagichlari bo'yicha kasb ta'limi mutaxassislarini tayyorlash amalga oshiriladi. **Kasb** - inson mehnat faoliyati mahsuli bo'lib, ma'lum bir ixtisoslik (mutaxassislik) bo'yicha insonning o'qish-o'rganish va ish tajribalari asosida egallagan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar majmuidir. Bu ta'lim mazmunida o'z ifodasini topadi.

Ta'lim oluvchilarning o'qish jarayonida egallab olishi lozim bo'lgan hamda tizimga solingan bilim, ko'nikma va malakalarining aniq belgilangan doirasiga **ta'lim mazmuni** deyiladi

Pedagogik jarayonning mazmuni belgilangan maqsadga muvofiq: "Nimani o'qitish, qanday bilim, ko'nikma, malakaga ega bo'lishi kerak? Shaxsda qanday sifat va xislatlarni shakllantirish kerak?" savollariga javob beradi.

Pedagogik jarayon mazmunida ikki o'zaro bog'liqlikdagi tarkibiy tashkil etuvchilar – *o'qitish mazmuni* va *tarbiyalash mazmuni* bir butunlikda ifodalanadi.

O'qitish – ta'lim jarayonida egallanishi zarur bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar tizimi bo'lib, uning mazmuni ta'lim berish va o'z ustida muntazam ishlash, ya'ni aqliy mehnat faoliyati jarayonida amalga oshiriladi.

O'qitish - o'qituvchining ta'lim oluvchining bilish faoliyatini boshqarishga

qaratilgan faoliyati. O'qitish: 1) ta'limning o'ziga xos usuli bo'lib, shaxsga nazariy va amaliy bilimlar berish jarayonida uning rivojlanishi ta'minlanadi; 2) o'quvchi va o'qituvchi, o'quvchining boshqa o'quvchilar bilan aloqasi natijasi o'laroq atrof-muhit, uning qonuniyatlari, taraqqiyot tarixi va ularning o'rganilish usullarini bilishning muntazam boshqarilish jarayoni.

Mutaxassis kadrlar tayyorlashga qoyilgan maqsadni amalga oshirish, ta'lim mazmunini o'quvchi-talabalarga etkazishda har bir fandan tayyorlanadigan o'quv-uslubiy majmua alohida muhim rol o'ynaydi.

Fanni o'rganish uchun avallari o'quv-uslubiy majmua tayyorlanmagan. Respublikamizda "Ta'lim to'g'risida" Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qabul qilinishi, ayniqsa uning sifat va keyingi uchinci bosqichi fanni, predmetni o'rganish uchun asosli ravishda tayyorgarlik ko'rishni zarur qilib qo'ydi. Buning uchun fanni o'rganishni har tomonlama qamrab olgan, qo'yilgan maqsadni, muvofiq ravishda vazifalarni amalga oshirish hamda samaradorligini ta'minlash ko'zda tutilgan metodik hujjat kerak edi. Bu zaruriyat o'quv-uslubiy majmua tayyorlash orqali realizatsiya qilinadigan bo'ldi.

O'quv reja maqsad va vazifalari, mohiyatiga ko'ra tayanch, namunaviy va ishchi o'quv rejasiga bo'linadi.

Tayanch o'quv rejasida o'quv yili 40 hafta va 2 semestr dan iborat, har bir semestr 20 haftani o'z ichiga oladi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari semestri 20 haftalik muddatga taqsimlanganligi noqulayliklarga olib kelganligi sababli, o'quvchilarni 1-semestri tugatib ikki haftalik ta'tilga chiqishlari qulayroq ekanligi hisobga olindi va hozirgi paytda 1- semestr 17 hafta, ikkinchi semestr umumiy 23 hafta qilib qabul qilindi.

O'rta maxsus kasb-hunar kollejlari tayanch o'quv rejalarida umumiy 4560 soatdan 80-220 soati ta'lim muassasasi ilmiy-pedagogik kengashi qarori bilan kiritiladigan fanlar uchun ajratiladi.

Ta'lim muassasalari, o'quvchilarning haftalik yuklamasi 54 soatni tashkil etadi. Bundan 16 soatni mustaqil ishlashga ajratiladi. Ta'lim muassasalari ilmiy pedagogik kengashlariga ishchi o'quv rejalarini tuzishda tayanch o'quv rejalarini ta'lim standartlari talablari doirasida 15- 20 foizgacha o'zgartirish huquqi berilgan. Quyida akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun tayanch o'quv rejalar va tarkibi jadvali keltirilgan.

Kasb - hunar kollejlari o'quv rejasi akademik litseylar o'quv rejasidan farq qilib, ularda ajratilgan soatlarning asosiy qismini kasbiy ta'lim fanlari tashkil etadi. Shu bilan birga umumta'lim va maxsus fanlari soatlari akademik litseylarning soatlari bilan deyarli farq qilmaydi.

3.O'quv majmuasi va uning tarkibi, o'quv dasturining tutgan o'rni

O'quv-uslubiy majmua – bu yagona metodologiya bo'yicha qabul qilingan DTS bo'yicha o'rganiladigan fanning mazmuni va uning xususiyatlariga ko'ra o'qitishni tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan ta'lim mazmunini va o'zlashtirish jaryonini amalga oshirishda qatnashuvchi barcha vositalarni o'z ichiga oluvchi metodik hujjat.

O'quv-uslubiy majmuaning tarkibi quyidagilarni amalga oshirishga qaratilgan:

- ta'limning maqsadi (o'qitishdan maqsad nima? nima uchun o'qitamiz?);
- ta'limning mazmuni (nimani o'qitamiz? nimani o'rgatamiz?);
- ta'lim metodlari (qanday qilib o'qitamiz?);
- ta'lim vositalari (nimalar orqali, qanday vositalar orqali o'qitamiz?).

O'quv-uslubiy majmuaning komponentlari vazifalarni eng ma'qul tarzda, ya'ni eng optimal variantini aniqlash muammosi majmuaning tuzilishini tanlash bilan uzviy bog'liq. O'quv-uslubiy majmuaning tuzilishiga bog'liq ravishda uning komponentlari, vazifalari ham o'zgarib boradi.

O'quv-uslubiy majmua tarkibi asosan quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Fan bo'yicha namunaviy dastur.
2. Fan bo'yicha ishchi – o'quv dasturi.
3. Texnologik xarita.
4. Dars o'tish kalendar rejasi.
5. Nazariy va amaliy darslar rejasi.
6. Ma'ruzalar matni.
7. Asosiy tayanch tushunchalar.
8. Masala - mashqlar, testlar.
9. Mavzular bo'yicha savollar.
10. Yakuniy nazorat savollari.
11. Fan bo'yicha oraliq, joriy, yakuniy baholash mezonlari.
12. Yozma ishlarni baholash mezonlari.
13. Fan mavzulari bo'yicha tayyorlangan slaydlar, chizmalar va boshqa namoyish etiluvchi materiallar.
14. Amaliy ish o'yinlari.
15. Kurs ishi mavzulari.
16. Adabiyotlar ro'yxati
17. Yozma ish savollari va boshqalardan iborat.

Fanning xususiyatlari va qo'yilgan maqsaddan, mutaxassislarni tayyorlashda fanning tutgan o'rnidan kelib chiqqan holda mazkur ro'yxat qisqarishi yoki qo'shimchalar qo'shilishi mumkin.

Masalan, bitiruv malakaviy ish mavzulari faqat mutaxassislik fanlari bo'yicha qo'shiladi. O'quv-uslubiy majmua albatta fanni o'rganishdan qo'yilgan asosiy va qo'shimcha maqsadlarni to'la amalga oshirilishiga katta yordam beradi.

O'quv-uslubiy majmua tayyorlash katta mehnat va uning tarkini tashkil etuvchi barcha unsurlarni talab darajasida tayyorlashni talab qiladi.

Shunday qilib, har bir fan bo'yicha o'quv-uslubiy majmua ishlab chiqiladi.

Ta'limni modulli yondashuv asosida tashkil etilishi ana shu barcha axborotlardan o'quvchi-talabalarni keng foydalanishi, topshiriqlarni belgilangan muddatda tolpshirishi va unga berilgan baholarni tahlil qilish uchun keng imkoniyat yaratiladi.

Dastlab, o'quv rejasidagi fanlarni makromodullarga ajratiladi. Keyingi bosqichda o'quv muddatini qisqartirishga intilish va shu tufayli fanlarni o'rganish optimal ketma-ketligi o'rnatiladi. Navbatdagi bosqichda makromodulga kiruvchi fanlarning o'quv dasturlari orasidagi o'zaro bog'liqlik ta'minlanadi. So'ngra:

- * fanlarning moduli tuziladi;
- * modullarga ajratib o'qitish printsiplari asosida o'qitish texnologiyasi ishlab chiqiladi, loyihalanaadi. Loyihada mavzuni o'rganish, mashsadi, vazifalari, natijalari belgilanadi. Qo'yilgan maqsadni amalga oshirish metodlari, vositalari, topshiriqlar va boshqa materiallar qo'yillgan talablar asosida aks ettiriladi;

- * modulning o'quv-ko'rgazmali, namoyish etuvchi, o'quv-uslubiy, tarqatiladigan materiallar ishlab chikiladi

- * bir vaqtning o'zida o'rganiladigan fanlarning optimal sonini hisobga olib, mashg'ulot jadvali tuziladi;

- * har qaysi modul bo'yicha o'quvchilar bilimni nazorat qilish uchun testlar, individual va mustaqil ishlar uchun topshiriqlar, keyslar, masala-mashqlar va boshqalar tayyorlanadi;

- * modul, tavsiya qilinadigan adabiyotlar ro'yxati bilan ta'minlanadi, o'quvchi-talabalar materiallarni o'zlashtira borib, bir moduldan ikkinchi modulga o'tadi. Har bir modul test sinovlari bilan tugallanishi lozim: joriy modul uchun bu o'tilgan materialni nazorati bo'lsa, keyingi modul uchun bu kirish nazorati bo'ladi.

Modulning amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari ma'ruzalar bilan birga tuziladi, ular ma'ruzalar mazmunini o'rganiladigan yangi material bilan to'ldiradi. O'quvchilar amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladi. Ma'ruzalar matnini tayyorlashda, tarkiblashtirish va tizimlash usullarini qo'llab, materiallarni blok-sxema ko'rinishida taqdim etish maqsadga muvofiq. Bunda materialning o'zlashtirish samaradorligi oshadi, chunki modulning maqsadi tushunib etiladi, o'quv materialining elementlari orasidagi bog'lanishlar va uning asosiy jixatlari ajratib ko'rsatiladi; o'quv materialining (modulning) butun hajmi o'quvchining ko'zi oldida gavdalanadi:

- o'qitishni uzluksizligi (bunda fanlarni o'zlashtirish samaradorligi oshadi) ta'minlanadi;

- modullarga ajratib o'qitish printsiplari asosida o'qitish jarayonida o'quv axboroti siqib beriladi;

- o'qitishni jadallashtirish (buning natijasida informatsiyaning ko'p qismi, individual va mustaqil ishlash paytida, komphyuter tarmoqlari orqali o'zlashtiriladi).

Xulosa

- * Tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlar qanday bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishi zarurligi Davlat ta'lim standartlarida belgilanadi. Davlat ta'lim standartlari - uzluksiz ta'limning muayyan bosqichida tayyorlanayotgan kadrlarning minimal darajada ega bo'lishi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni ifodalaydi.

- * O'qitish jarayonida o'quvchi-talabalar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar ma'nosi, hajmi va xarakteri ta'lim mazmunini anglatadi. Unga muvofiq ravishda tayanch o'quv rejalari ishlab chiqilib, fanlar tarkibi va soati aniqlanadi. Muvofiq ravishda o'rganiladigan ta'lim dasturi, ya'ni o'quv

fanlarining mutaxassisliklarga qo'yiladigan malaka talablariga muvofiq kadrlarning zaruriy va yetarli darajada tayyorgarligini ta'minlovchi bloklarga jamlangan ro'yxati ishlab chiqiladi.

* Ta'limning muayyan yo'nalish yoki mutaxassislik bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslari tarkibi, ularni o'rganishning izchilligi va soatlardagi hajmi belgilangan normativ hujjat - **o'quv rejasi** va ta'lim mazmuni, talabalar tomonidan o'zlashtirishning maqbul usullari, axborot manbalari ko'rsatilgan normativ hujjat - **o'quv fani dasturi**, har bir fan bo'yicha o'quv-uslubiy majmua tayyorlanadi..

Nazorat savollari:

1. Davlat ta'lim standartlari deganda nimani tushunasiz? Ularni ishlab chiqish zaruriyati nimada?

2. Davlat ta'lim standartlarining maqsadi va vazifalarini aytib bering.

3. O'quv jarayonini tashkil etishda tayanch o'quv rejalari qanday rol o'ynaydi?

4. Texnologik xarita nima, u qanday tuziladi? Umuman olganda, texnologik xarita kerakmi?

5. Ishchi o'quv dasturi nima? U namunaviy o'quv dasturidan qaysi jihatlari bilan farqlanadi?

6. Kalendar reja qanday tuziladi? Siz fan bo'yicha mustaqil ravishda uni tuza olasizmi?

7. O'quv-uslubiy kompleksi (majmuasi) nima va uning tarkibiga nimalar kiradi?

Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari

Asosiy adabiyotlar

1. "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. 2017 йил 20 апрелх, ПҚ-2909-сон

3. 2017 — 2021 йилларда Олий таълим тизимини комплекс ривожлантириш дастури. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 21 майдаги ПҚ-1533-сонли қарори

4. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. Toshkent, «Ma'naviyat», 2009.

5. Karimov I. A. Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng myhim sharti. //O'zbekiston ovozi, 18 fevral 2012 y.

6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. – Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – 488 б.

7. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – 104 б.

8. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – 56 б.

9. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – 48 б.

10. A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education. Enhancing Academic Practice. Third edition. Edited by Heather Fry, Steve Ketteridge, Stephanie Marshall. First edition. This edition published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016 Simultaneously published in the UK by Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN.
11. Bank ishi. Darslik. Prof. T. Qoralievning umumiy tahriri ostida. _T.: “Fan va texnologiya”, 2016.
12. Benjamin Bloom et al., eds., Taxonomy of Educational Objectives, Handbook J: Cognitive Domain (New York: Mk. Kay, 1956).
13. Bryus Djems i Marsha Veyl i drygie. Modeli obyчениya. Per. s angl. Moskva, 1996.
14. Vahobov A., Malikov T. Moliya. Darslik. T.: “Sharq”, 2010. – 804 b.
15. Ibrohimov A.K, Ochilov I.K, Qo‘ziev I.N, Rizaev N.Q. Buxgalteriya hisobi. - T.: “IQTISOD –MOLIYA”, 2008. - B. 444.
16. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Buxgalteriya hisobi. Darslik. -T.: Sharq, 2004.–592 b.
17. Methods for teaching: promoting student learning in K–12 classrooms/David A. Jacobsen, Paul Eggen and Don Kauchak.—8th ed, 2009.
18. Omonov H.T., Xo‘jaev N.X., Madyarova S.A., Eshchonov E.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. T.: “IQTISOD-MOLIYA” 2009. – 180 b.
19. Tojiboeva D. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma, Toshkent, «Fan va texnologiya», 2007. -511 b.
- 20. Tojiboeva D., Yo‘ldoshev A. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. Darslik. «Aloqachi», 2009. - 567 b.**

Қўшимча адабиётлар

21. Атаева Н. ва бошқалар. Умумий педагогика. Ўқув қўлланма. 2-қисм. –Т.: Фан ва технологиялар, 2012. – 956 б.
22. Дьюи Дж. Демократия и образование/ Пер. с англ. – М.: Педагогика-Пресс, 2000.
23. Жўраев Т., Тожибоева Д. Иқтисодий назарияси (кўргазмали ва тарқатма материаллар). Ўқув қўлланма. 1,2-қисм. -Т.: «Фан ва технология». 2013 й.
24. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси (дарслик). –Т.: Фан ва технология, 2008. –288 б.
25. Ишмухамедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Инновацион технологиялар. (таълим муассасалари ўқитувчилари учун амалий тавсиялар) – Т.: 2008, 180 б.
26. “Иқтисодий фанларни ўқитиш услубиёти” фани бўйича таълим технологияси. Проф. Б.Ходиевнинг умумий таҳрири остида /«Иқтисодий таълимдаги ўқитиш технологияси» сериясидан./ Услубий қўлланма –Т.: ТДИУ, 2010.
27. Методика преподавания экономических дисциплин. Учебное пособие / Авт. сост. А.А. Зинченко, Е.А. Стрельченко, Л.А. Безуглая. – Ростов на Дону. Изд-во “Содействие XXI век” 2011.
28. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. «Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish», Toshkent, 2008. -130 b.
29. «Kasbiy ta‘lim: muammolar va echimlar» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy seminarining ma‘ruzalar materiallari va tezislari to‘plami. Toshkent 2011.-172 b.

30. Молия-кредит йўналишидаги иқтисодчи-педагог кадрлар малакасини оширишнинг устувор вазифалари” мавзусидаги вазирлик миқёсида ўтказилган илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: ТМИ, 2016.
31. Подласый И.П. Педагогика. Учебник. Москва: «Высшее образование», 2009, -540 –с.
32. Тожибоева Д., Хўжаев Н., Авалова Г. Иқтисодий педагогика. Ўқув қўлланма. -Т.: Фан ва технология», 2008. -255 б.
33. Скибицкий Э.Г., Толстова И.Э., Шефель В. Г. Методика профессионального обучения. Учебное пособие. Новосибирск, 2008.
34. “Ўзбекистонда молия-кредит йўналишлари бўйича иқтисодчи-педагог кадрлар тайёрлашнинг долзарб масалалари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами.-Т.: “Global Color Print”, 2015 йил.

Интернет сайтлари:

1. www.press-service.uz (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining matbuot xizmati);
2. www.gov.uz – Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали.
3. www.lex.uz– Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
4. www.inf.uz (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi);
5. www.edu.uz (O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi);
6. www.stat.uz (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi);
7. www.mineconomy.uz (O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi);
8. www.istedod.uz (Истеъдод жамгармаси (Ўзбекистон республикаси);
9. www.pedagog.uz(Республика педагогика таълим муассасалари портали)
10. www.ziyonet.uz(таълим портали);
11. www.tfi.uz. (Тошкент молия институти)
12. www.worldtax.org, www.worldwide-tax.com, www.taxworld.org Internet saytlari ma'lumotlari;
13. www.tdpu.uz (Тошкент давлат педагогика университети);
14. www.school.edu.ru;
15. [www. Inter-pedagogika. ru](http://www.Inter-pedagogika.ru).